

GECSE ANNABELLA

**Az etnikai és társadalmi
átrendeződés folyamata
egy gömöri falu
20. századi életében**

Fórum
Kisebbségkutató
Intézet
Etnológiai Központ

GECSE ANNABELLA

Az etnikai és társadalmi átrendeződés folyamata
egy gömöri falu 20. századi életében

Interethnica, 10.

Interethnica

Sorozatszerkesztő

Liszka József

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Etnológiai Központ

Komárom

Postacím:

Fórum inštitút pre výskum menšín
Výskumné centrum európskej etnológie

P.O.BOX 154

SK-945 01 Komárno 1.

etnologia@foruminst.sk

www.foruminst.sk

Gecse Annabella

**Az etnikai és társadalmi
átrendeződés folyamata
egy gömöri falu
20. századi életében**

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Komárom–Somorja
2007

Lektorálta
Szabó László

A könyv megjelenését a
Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma támogatta

Realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR
– program Kultúra národnostných menšín 2007

Első borító
Az örökérvényű rend és őrzői (A vallásos közösség 2003-ban)

Hátsó borító
A fiatal falu (Iskolás gyermekek 2003-ban)
(Gecse Annabella fotói)

Tartalom

1. Bevezetés.....	7
2. A falu társadalmának jellemzői a 20. század első évtizedeiben	9
2.1. A település általános jellemzése	9
2.2. Önjellemzés és külső kapcsolatok.....	12
2.3. A falu belső társadalmi tagoltsága	16
2.4. Családszervezet és rokonsági rendszer.....	27
2.5. Nem és kor szerinti csoportok, társas összefüggések.....	41
2.6. Lokális kapcsolatok.....	46
2.7. Munkaszervezet	48
2.8. Üzemszervezet	55
2.9. Faluszervezet és jogviszonyok	61
3. A település életére ható külső tényezők (1920 után)	65
3.1. A szlovák telepesek megjelenése és hatásuk a falura mint közösségre	65
3.2. A második világháború és következményei.....	73
3.3. A kitelepítés és a reszlovakizáció	75
3.4. A szövetkezeti gazdálkodás és hatása a faluközösségre	82
3.5. A falu mint közösség talajvesztése	86
3.5.1. A Baracáról 1940 óta elköltözött „paraszt” népesség céltelepülések és évek szerinti áttekintése	87
4. A település mai etnikai képének kialakulása	97
4.1. A cigány népesség megjelenése a településen és a hivatalos forrásokban.....	97
4.2. A cigány lakótér bővülése	101
4.3. Megélhetési stratégiák, iskolázottság	105
4.4. A valláshoz, az egyházhoz való viszony	105
4.5. A temető etnikai képe	106
4.6. A térhasználat etnikai alapú eltérései	106
4.6.1. A magánélet terei	106
4.6.2. A nyilvános terek	108
4.7. Találkozási pontok	111
4.8. A paraszti normák cigányokra gyakorolt hatása	118

5. Összegzés	123
6. Melléklet	127
Irodalom.....	168
Zhrnutie	180
Summary.....	186

1. BEVEZETÉS

A Debreceni Egyetem (korábban: Kossuth Lajos Tudományegyetem) Néprajzi Tanszéke több évtizedes munkájának köszönhetően a történeti Gömör megye a magyar néprajztudomány egyik legjobban kutatott területe. A szakemberek sokaságát összefogó, komplex igényű tudományos munka mára valamennyi témában az összefoglalás szakaszához érkezett.¹

Dolgozatom célja egy mind ez ideig kevésbé kutatott falu, Baraca társadalmának, belső életének bemutatása. A ma Szlovákiához tartozó település paraszti lakossága az 1970-es évek óta rohamosan fogy, cigány népessége pedig napjainkra elérte a 80%-os többséget. Amint arra Ujváry Zoltán vidékek, régiók kapcsán utal: „egy-egy táj népcserélődése a helyi hagyományban is cserélődést, alakulást eredményez, [...] egyben kultúrájának módosulását vonja maga után” (Ujváry 1994, 15). Dolgozatom célja ezért nem egyéb, mint az eltűnőben lévő faluközösség életének – több szempontból is erősen korlátok közé szorított – jellemzése. Munkámat három nagyobb egységre osztottam. Az első szakasz időben a 20. század első évtizedeit taglalja, Szabó László kérdőívének felépítését követve. A korszak vizsgálatát azért tartom szükségesnek, mert annak a jelenségnek az okai, hogy a falu nem cigány lakói a 20. század második felében a közeli városokba költöztek, ebben az időszakban gyökereznek. A második egységet a falu életébe erősen beavatkozó, 1920 utáni külső, politikai beavatkozásoknak és azok hatásának szenteltem. A harmadik szakasz alapvetően a település mai etnikai képe kialakulásával foglalkozik, a két etnikum egymás mellett élésével csak érintőlegesen, néhány részterületet megvizsgálva, leszűkített dimenzióban.

Az első két egység alább felsorolt, általában Baracán élő², római katolikus vallású beszélgetőtársaim segítségével, az ő visszaemlékezéseik felhasználásával készült: Agócs János (1934, rimaszombati lakos), Bodnár Géza (1924), Bodnár Gézáné Tóth Margit (1924–2004), Gecse András (1909–1994), Gecse Andrásné Gecse Etelka (1923–2007), Gecse Elemér (1925, tornaljai lakos), Gecse Zoltán (1946), Gecse Zoltánné Ujpál Irén (1949), Herczeg Istvánné Stefanovics Elza (1926), Koós Viktorné Bartók Éva (1937–2000), Sándor Katalin (1921), Stefanovics Béláné Pricz Regina (1931, tornaljai lakos), Szalay Istvánné Koós Petronella (1922, rimaszécsi lakos), Tóth Jánosné Tóth Regina (1924–2002.). A velük folytatott beszélgetések szó szerint idézett részleteit munkám során végig dőlt betűs szöveggel jelzem. Amennyiben ugyanazon témá-

1 A zárótanulmányokból szerkesztett első kötet 2001-ben jelent meg (Ujváry 2001).

2 Amennyiben az illető ma nem Baracán él, neve mellett mai lakóhelyét is feltüntettem, ám eddigi életük nagy részét mindannyian Baracán töltötték.

ban több beszélgetésből idézek, az egyes adatközlőktől idézett részleteket új sorban kezdem. Ha csupán egy-egy kifejezést idézek a helyi szóhasználatból, illetve a beszélgetésekből, azt idézőjelek közé teszem s dőlt betűs kiemeléssel jelölöm. Az idézőjel nélküli dőlt betűs szavak a magyar néprajztudomány szakki-fejezései. A harmadik egység elkészítéséhez adataimat elsősorban megfigyelés útján szereztem, de – főleg a másik etnikumról kialakult kép megragadhatósága érdekében – beszélgettem is olyan személyekkel, akiknek sokéves tapasztalatuk van az együtt vagy egymás mellett élésben. A korábbi fejezetekhez képest adatközlőim, beszélgetőtársaim sorát jelentős mértékben kibővítettem. A mintavételi eljárás során a falu lakosainak összességét jelentő alapsokaságot több szempontból és több fokon szűkítettem le. Miután a faluban teljes háztartás-összeírást készítettem, első lépésként kizártam azokat a személyeket, akik tizennyolc évnél fiatalabbak vagy annál kevesebb ideje élnek a faluban. A helybeliek³ önbesorolása alapján cigányok és nem cigányok (Baracán ezt a csoportot parasztnak nevezik) külön csoportba kerültek. Az így kialakított vizsgálati populációt – a két csoporton belül – korosztályokra bontottam; külön csoportot alkottak a 20–40 és a 40–60 év közöttiek, valamint a 60 év fölöttiek. A rétegzés után mindkét csoportból reprezentatív mintát vettem (vö. Babbie 1995). Mégsem állíthatom, hogy a harmadik fejezet gerincét ezek, a mintegy harminc személlyel folytatott beszélgetések képezik. Sokkal több információt köszönhetek a „véletlen”-nek, ugyanis kutatási terepem az a település, ahol élek. Annak ellenére, hogy ennek a helyzetnek hátrányai is vannak (a megszokottság, az otthonosság biztonságérzete meg is nehezítheti az objektív, tudományos hozzáállást), talán helyzeti előnyökkel is jár, láthatóvá tesz néhány olyan jelenséget, ami a „külső” szemlélő és vizsgálódó számára nehezen elérhető. Ezek közül talán a legfontosabb, hogy nem csupán a néprajztudomány és a kulturális antropológia egyik kiemelt módszerének, a résztvevő megfigyelésnek alkalmazására nyújt lehetőséget, hanem e módszernek mintegy megfordításával a „megfigyelő részvétel”-re is alkalmat ad: anélkül lehetek részese a falu mindennapi életének, hogy az (ellentétben egy idegen kutató megjelenésével) különösebb feltűnést keltene.

3 Szabó László kifejezését kissé bővített jelentésében használom. Ő a közösséghez kapcsolódás fokával és minőségével a jötmének – helybeliek (ezen belül idevalók és falubeliek) – parasztnak kategóriákba sorolja egy-egy falu lakosságát. A helybeliek csoportján belül megkülönbözteti az idevalókat, akiknek „csak” annyi közülük van a faluhoz, hogy ott születtek, ám annak népével gyakorlatilag nincs kapcsolatuk. A falubeliek csoportja szintén a településen született, annak közösségéhez kapcsolódik is, ám lazább szálakkal, ezért a parasztnak kategóriájával nem azonosítható. Baraca esetében – a későbbi értelemzavaró azonosság elkerülése érdekében – a parasztnak kifejezést elsősorban akkor használom, amikor az a cigány, cigányok kifejezéssel áll szemben. Alapvetően etnikai minősítő kategóriának tekintem tehát, azzal a megjegyzéssel, hogy az e kategóriába tartozó személyek felmenői, nemegyszer ők maguk is valóban paraszti életmódot folytattak. A falubeliek kifejezéssel – igazodva a baracaiak szóhasználatához – azokat a lakosokat jelölöm, akik a településen élnek vagy több évtizedig ott éltek. Ebbe a csoportba – természetesen – nem csupán parasztnak, hanem cigányok is tartoznak, ám ugyanúgy falubelinek nevezik azokat a személyeket is, akik a közelmúltban költöztek el Baracáról. („*Hogyne ismerném, hiszen falubeli nekem*” [Szabó 1993, 190].)

2. A FALU TÁRSADALMÁNAK JELLEMZŐI A 20. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEIBEN

2.1. A település általános jellemzése

Baraca egy ma Szlovákiához tartozó gömöri kisközség. Bárh János munkájának falutípusai közül a szalagtelkes falu egyutcás változatának leírása illik rá, ám mivel utcájával párhuzamosan patak is folyik, patakmenti falunak is nevezhetjük. Ugyanakkor – a szerző ajánlását figyelembe véve – az útféli falu kifejezéssel is jelölhetjük, ha figyelembe vesszük, hogy ma nem főút, hanem mellékútszei ketté (Bárh 1996, 128–130).

Novák László Gömör megye településnéprajzi viszonyaival foglalkozó munkájában – hangsúlyozva a természetföldrajzi viszonyok meghatározó jellegét – vidékünkéről megállapítja, hogy: „...a települések morfológiailag két csoportra oszthatók. Többségük utcás, szalagtelkes falu, kisebb részük pedig orsós jellegű, de szintén szalagtelkes” (Novák 1999, 913).

Ila Bálint Gömör megyével foglalkozó munkájának a megyét kisebb egységekre osztó részében Baracát a Hanva-szállásokkal együtt tárgyalja ugyan (Sajópüspökihez, Velkenyéhez és Csízhez hasonlóan), de felhívja a figyelmet arra, hogy az említett falvak nem Hanva-birtokok (Baraca a szállásterület határán húzódik), „saját külön birtokosaik alatt életképes helységekké fejlődtek, nagy jobbágyfalvak lettek” (Ila 1976, 58, 60).

Tehát a szomszédaitól kezdetben birtokosa miatt különbözik. (Később „magányos” jellegét vallása is erősíti.) Ila Bálint elsősorban birtoklástörténeti szempontú tagolását figyelembe véve Paládi-Kovács Attila is öt tájegységre osztja az általa „...a Kárpát-medence legtokéletesebb természeti tájai, gazdaságföldrajzi egységei egyiké”-nek nevezett történeti Gömör megyét, amelyek közül – természetföldrajzi adottságai miatt – Baracát a folyóvölgyi lapály falvai közé sorolja (Paládi-Kovács 1988, 157).

B. Kovács István – szintén Ila Bálint tagolásából kiindulva – felekezeti megoszlás alapján sorolja Baracát azon református környezetű katolikus falvak közé, amelyek lakossága – az ilyen falvak többségétől eltérően – nem későbbi (18. századi) földesúri telepítésű, hanem – amennyire az nyomon követhető – megletelepülése óta folytonos, legalább néhány családot tekintve (B. Kovács 1999, 118, 121).

A falu nevét Ila Bálint – említett munkájában – szláv személynévi eredetűnek tartja, de „a magyar helynévadási törvényeknek megfelelően” (Ila 1976, 61) keletkezettek között említi, a falut magát a királyi várhoz tartozónak véli. Későbbi birtokosai: Kakas Miklós (1427), Feledy Lesták (1553), Egri káptalan (1689),

Rákóczi-árvák, kassai jezsuiták, Koós Balázs (1773), Pletrich László.⁴ Ugyanitt említi, hogy a török pusztítást szerencsésen átvészelte, de a 17. századi járványok erősen leapasztották lakosságát, és a 17. század végére a 16. századi lakosságból csak három család maradt, ám ők azóta is – idegen eredetű lakók mellett – folyamatosan a faluban élnek.

Lakosságának száma egyébként – az összeírások szerint – a 18. század óta 200-500 körül mozog. 1784–87-ben 267 volt a „tényleges népesség” száma, ami 39 házban élő 47 családot jelentett (Dányi-Dávid 1960).

Ludovicus Nagy, aki – a *Lexicon locorum*mal megegyezően – faluként tárgyalja Baracát, 55 házát és 500 lakóját említi 1828-ból (*Lexicon universorum...* 1773; Nagy 1828, 1, 146).

Fényes Elek 1851-ből 428 lakost említ (Fényes 1851). 1869-ben 442, 1880-ban 388, 1890-ben 365, 1900-ban 394, 1910-ben 387 lakosa volt. 1930-ban emelkedett ismét a lakosság száma (441-re), majd 1941-re 427-re csökkent. 1969-ben mutatja a lakosság száma az utolsó növekedést: ekkor 419 lakost számláltak (Hőgye–Seresné Szegőfi–Tóth 1983). A helységek nemzetiségét, anyanyelvét is közlő összeírások mind magyar faluként említik (Acsády 1896; Fényes 1851; Borovszky [é. n.]; Pesty 1864; *A Magyar Korona Országainak 1900...*; *A Magyar Szent Korona Országainak 1910...*).

Ugyanígy szerepel a csehszlovák és a szlovák népszámlálásokban, amelyek idevonatkozó adatait többek között Gyönyör József összesítette (Gyönyör 1989, 57).

Az 1893-as cigányösszeírásban – amely csak azokat a falvakat írja össze, amelyekben a cigányok száma eléri az ötvenet vagy az összlakosság 10%-át – Baraca nem szerepel (*A Magyarországon 1893...*).

A legfrissebb népszámlálási adatok szerint Baraca összlakossága 394 fő, amelyből 337 fő magyar, 17 fő szlovák, 39 fő roma és 1 fő cseh nemzetiségű (*Sčítanie obyvateľov...* 2001).

Baraca vallási viszonyairól templomán kívül írásos adatok is tanúskodnak, többek között Ila Bálint már említett munkája, valamint – 13. századi adatra hivatkozva – Györffy György történeti földrajzi áttekintése (Györffy 1987, 477, 484).

A falu népe a 20. század ötvenes éveig szinte teljes mértékben mezőgazdaságból élt. Fekvése, környezete szabta meg ezt az életformát. Népéről és életéről Bél Mátyás a következőket jegyezte fel: „Baraca egy kicsiny falucska, amely a Sajón túl, napnyugat felé, a folyótól egy mérföld távolságra fekszik. A bátkai völgyben települt. Határa gazdag és felkúszik a magasabb fekvésű részekre is. Lakosai méhészkedéssel foglalkoznak szorgalmasan, de kiváló eredménnyel gyakorolják a sertés hizlalását is, mivel a falut tölgyes erdők borítják” (Bél 1992, 95).

4 Ugyanezeket a birtokosokat említi a Borovszky-féle vármegye-monográfia is, megtoldva a Feledy és Balogh családokkal (15. század), majd a 20. század elejéről Farkas Ábrahám és Szakall András nagyobb birtokosok nevével (Borovszky [é. n.], 31). Csánki Dezső a káptalant, a Feledy és a Lorántffy családokat említi birtokosokként (Csánki 1985, 1, 153–154, 159).

Mindezeket az adottságokat Fényes Elek is említi 1837-es statisztikájában: „Földe fekete, s szép búzát terem, makkos erdeje és gyümölcsös kertjei vannak” (Fényes 1837, 170). Munkájából megtudjuk, hogy a falunak a 19. század közepén 1200 holdas erdeje volt. 1895-ben 1048 kataszteri hold szántóföldje, 120 hold rétje, 21 hold kertje, 66 hold legelője, 719 hold erdeje, 42 hold nem termő területe, azaz összesen 2016 kataszteri holdas határa volt (*A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági Statisztikája* 1897). Az erdőterület csökkenéséből feltételezhető jelentős irtások tényét a legidősebb baracaiak is megerősítik, ha nem is emlékezhetnek rá, szüleik generációjától tudnak róla. A fenti földterülethez 167 szarvasmarhából, 132 lóból, 238 sertésből, 387 juhból, 1544 baromfiból és 44 méhcsaládból álló állatállomány tartozott (*A Magyar Korona Országainak mezőgazdasági Statisztikája* 1897). Később, a 19–20. század fordulóján a megélhetés fő forrása változatlanul a föld volt. 1900-ban 145 kereső lakosából 113 élt mezőgazdaságból (*A Magyar Korona Országainak 1900...*). A századfordulón két embernek volt 100 holdas nagyságot meghaladó birtoka: Balázs László 321 holdjának 2/3 része szántó, Szakál Andor 222 holdjának 2/3-a pedig erdő volt (Rubinek 1911, 245). Kb. az 1940-es évekre Baracán már senkinek nem volt 100 holdat meghaladó birtoka. Egy ember gazdálkodott 50-100 hold közötti birtoknagyságon, huszonöten tartoztak a 20-50 holddal bírók csoportjába, tizennyolcan a 10-20 holdasok közé és csak egy embernek volt 1 holdnál is kisebb birtoka (Kotics 2006, 162). Ezeket a birtokviszonyokat bontotta fel az 1950-es években a szövetkezetesítés.

A falu hovatartozását illetően 1864. október 2-án Pesty Frigyes kérdőívére a következőket válaszolta elöljárósága: „Gömör megye Kassai kerület Putnoki járás Rimaszombatiszék” (Pesty 1864).

1873-tól és 1913-tól egy-egy ideig a falu a Tornaljai járás Oldalfalai körjegyzőségéhez tartozott. A második világháborút követő új közigazgatási beosztás óta a Rimaszombati járás faluja. 1978-ban közigazgatásilag a szomszédos Függéhez csatolták, és csak 1989-ben vált ismét önállóvá.

Egyházilag az Egri érsekség és a Rozsnyói püspökség faluja, ilyen szempontból központi falu volt. Parókiájához leányegyházként Függéhez tartozott, de Baracán anyakönyvezték a szomszédos (és néhány annál távolabbi) református többségű vagy református-katolikus vegyes lakosságú falvak: Kálósa, Alsóvály, Felsővály, Runya, Rakottyás, Bátka, Dulháza, Zsíp katolikus népét.

A második világháborúig Baracát szomszédai közül Függével, Zsíppele, Cakóval kötötte össze szekérút. 1941 óta 2 km hosszú bekötőút vezet Baracáról a Pozsonyúti Kassával összekötő országútig. A villanyt 1950–1955 között vezették be a faluba, autóbusz 1953 óta jár Tornaljára és Rimaszombatba. A földművelés szempontjából előnyös fekvés nem jár együtt a más falvakkal való kapcsolattartás szempontjából előnyös helyzettel, ugyanis a szekérutak felszántása óta egyik szomszédos faluba sem vezet közvetlenül Baracáról főút vagy mellékút, csupán Függébe lehet így eljutni, de a korábbi viszonyokhoz képest kerülővel.

A patakvölgynek, amelyben települt, Baraca az egyetlen megmaradt települése, ám magányos jellege igazán csak a második világháború után vált hátránnyá.

nyá, amikor – „természetesen” kialakult – kapcsolatait (is) megbolygatta a külső gazdasági-társadalmi beavatkozás. Eddig az időszakig tehát egy olyan római katolikus falu volt, amelynek –zömmel református – szomszédai között egyházi szerepe (parókiája) jelölte ki a helyét. Népe az 1950-es évekig mezőgazdaságból élt, tulajdonképpen eltartotta önmagát, ugyanis uradalma nem volt. A közigazgatásilag Baracához tartozó pusztán élt ugyan néhány évig „uraság” az 1910–1920-as években, cselédei azonban nem a faluból kerültek ki, figyelemre méltó kapcsolataik a baracaiakkal nem voltak. A második világháború utáni rendezéssel teljesen hátrányos helyzetbe, a pusztulásra ítélt falvak csoportjába került.

2.2. Önjellemzés és külső kapcsolatok⁵

A ma 70-80 éves baracaiak nagyszüleiktől, szüleiktől úgy hallották, hogy a falu eredetileg mai helyétől délre feküdt, az „öregék” épületmaradványokra is emlékeztek a feltételezett régi falu helyén. Visszaemlékezésük helytálló mivoltát erősíti – bár kétségtelen tényné nem teszi – Ila Bálint munkája, aki Baracáról megjegyzi: „Az 1766-os egyházi összeírás régi templomát említi, amely vizenyős helyen épült” (Ila 1944, 2, 78). Amennyiben kizárjuk azt, hogy a ma álló templom környezete vizenyős, vizenyős volt (kizárhatjuk, mert a belterület legmagasabb pontján, dombon áll), ez a templomra vonatkozó adat valamennyire megerősítheti a feltételezést, hogy a település (templomával együtt) a 18. század végén kissé északabbra húzódott. Ma is álló templomáról több forrásból is tudjuk, hogy 1787-ben épült (Borovszky [é. n.], 31; Bálint 1998, 2, 423). Tornyát viszont csak a 20. század legelején építették hozzá.

A lakosság eredetére vonatkozóan egyik adatközlőm – családjuk történetére alapozott – véleménye szerint a Csák és a Varga családok voltak Baraca első lakói, akik Ujrajról kerültek ide. E két család neve Ila Bálint jobbágynévsorában is szerepel: Czak (Csák, 1591), Keos (1571: Kosz, 1610: Koos), Schiket (1571), Warga (1576), Bartok (1610: Bertok), Toot (1630), Sándor (1673), Babik (1687), Herény (1635–1773 között), Lukács (1773), Simon (1773) (Ila 1944, 2, 78–79).

Ezek a családok a legutóbbi időig éltek a faluban, adatközlőim is (néhány kisebb eltéréssel) őket tartják Baraca „eredeti” családjainak. (A felsorolást kiegészítik a Pricz, a Gecse, a Martinovics, a Kosztúr és a Révay családdal.)

Adatközlőim szerint a más falvakkal való kapcsolatkeresés egyik gyakoribb oka, a házasságkötés a baracaiakat nem motiválta, nem szerettek más faluból

5 A sokat sejtető cím ellenére nem törekedtem arra, hogy számszerű, mérhető eredményekkel támasszam alá beszélgetőtársaim visszaemlékezéseit. Ezúttal azt sem kívánom elemezni, hogy egy-egy Baracával kapcsolatot tartó település fizikai jelentősége mennyiben tér el, eltér-e egyáltalán annak mentális jelentőségétől. Mindezt azért tekintem munkám szempontjából kevésbé hangsúlyosnak, mert annak fő célját – a falu elnéptelenedését – konkrétan tárgyaló fejezetek számszerű adatokra épülnek a lakosság elvándorlását tekintve, amely számsorok mindamelllett a környező és a távolabbi települések fontosságát, vonzó vagy taszító voltát, egyúttal mentális jelentőségét is jelzik.

feleséget hozni („*Minek menjünk más faluba szénáért, ha itthon szalma van.*”). Az anyakönyvi bejegyzések viszont nem települési endogámiát mutatnak, hanem azt, hogy azok a falvak képezték Baraca házassági körzetét, amelyek nem szomszédosak ugyan vele (hiszen a szomszéd falvak többsége református), de viszonylag közeli és katolikus vallásúak: Méhi, Cakó, Velkenye és az egyetlen katolikus szomszéd Füge. A házastárs személyét nemzetisége és vallása, ezen belül pedig társadalmi-gazdasági hovatartozása határozta meg. Idegen faluból származó menyecskék Baracán azt szokták meg legnehezebben, hogy sokkal többet kellett dolgozniuk. (Ennek okaira az önjellemzésnél még kitérek.)

Baraca gazdasági jellegű kapcsolatai a vásártartó helyekkel és azokkal a falvakkal épültek ki, amelyekből bér munkára – elsősorban aratni, kaszálni – jártak Baracára. A nagyobb gazdák aratókat – a falubelieken kívül – szinte csak Dereskből fogadtak, kaszálni pedig cakóiak jártak.

A baracaiak rendszeresen a rimaszombati, a tornaljai és a rimaszécsi vásárokra jártak. Ezeken a helyeken is, mint – Nagy Molnár Miklós szerint – általában, évente négy vásárt tartottak, volt tavaszi, nyári, őszi és télvégi vásár (Nagy Molnár 1985, 135).

Beszélgetőtársaim a rimaszécsi vásárok időpontjára emlékeznek a legpontosabban: vízkereszt, József, Zsófia és András vagy Szent Mihály napja. A háborús időkben Sajógömörre, sőt Szepsibe és Kassára is jártak a baracai gazdák remundavásárra. Egyébként (a remundavásárokon kívül is) lovat, sertést, malacot adtak el a leggyakrabban, ritkábban (egy-egy gazdaság háromévenként) szarvasmarhát. Nagyon gyakran vásároltak lovat, olykor szarvasmarhát és persze ruhaneműt. Az asszonyok a legtöbb családból heti két-három alkalommal hoztak tejet, tejterméket, hetente egyszer pedig csirkét a tornaljai piacra, de nem egy esetben a piacra járást rövid idő után egy-egy családdal kötött megegyezéssel (általában tornaljai zsidó családdal) cserélték fel. Baraca a hegyvidéki szlovák árusoknak volt felvevő piaca. Beszélgetőtársaim nem emlékeznek rá pontosan, hogy honnan érkezett, de minden évben megjelent a faluban a szerszámnyelkészítő, az orsós, a drótos, a köszörűs, az olvasójavító (!), az esernyős. Nagyjából az 1920-as évek végéig a dereski és a mellétei fazekasok is rendszeresen felkeresték Baracát eladásra szánt edényeikkel.

A falu társadalmának legszegényebb rétege egy időszakban (a 20. század első évtizedében) ipari munkára járt az ózdi gyárba, akinek pedig volt szekere, az Vályból Tornaljára fuvarozott. Mindez kevesekre volt jellemző, mert csaknem mindenki talált a faluban munkát.

Közös föld-, legelő- vagy erdőbirtok más faluval nem kapcsolta össze Baracát, közös nyáját sem tartott. Csupán Fügét kapcsolta valamennyire Baracához, hogy az „egyház földje” közös volt, mert Füge filiája Baracának.

Az 1940-es évek kezdetétől akadtak Baracán felsőbb iskolában tanulók, ők Tornaljára, majd Rimaszombatba jártak.

Gyógyvizeik miatt a második világháborúig a baracaiak Csízbe, Lévártra és Várgedére jártak.

Más falvak – Runya, Zsíp, Hanva, Radnót, Iványi, Füge – báljaiba Baracáról szinte csak legények jártak, s az ottani fiatalok is szívesen jártak ide. (A visszaemlékezések szerint ezekben a falvakban nem volt cigánybanda, azért szerettek Baracára járni). A cakóiakat nem igazán szerették, verekedősnek tartották őket. A református falvak fiataljaival soha nem okozott összetűzést a vallási különbség.

Mivel Baraca mindig erősen vallásos falu volt, egészen a közelmúltig, rendszeresen jártak nagyobb, távolabbi búcsújáró helyekre is, elsősorban Egerbe és Mátraverebélyre. (Az idősebb generáció gyalog, későbbi időkben, a fiatalabbak autóbusszal.) A második világháborút követő elcsatolás ezen a kialakult renden annyiban változtatott, hogy az említett búcsúk mellett Rozsnyóra, Détérbe, Barkára is kezdtek járni. Az 1980-as évektől a megfogyatkozott lakosságra ilyen szempontból mindig az éppen Baracán szolgáló plébános volt hatással, miatta jártak el egy-egy rövidebb időszakban az uzapanyiti és az uhornai búcsúra, de csak a megszokott alkalmak mellett, azokat újabbak soha nem szorították ki. *„Még régi csehek alatt is [az első Csehszlovák Köztársaság idején – G. A. megj.], a határon átszökve is jártak Egerbe Fájdalmasra.”* Processzióval egyedül Csízbe jártak Baracáról. Az 1950-es évektől autóbusszal, autókkal, de szervezeten jártak – kb. 1985-ig – magyarországi és szlovákiai búcsúkra egyaránt.

Szentháromság vasárnapján, a templombúcsú alkalmával minden baracai családhoz eljártak, eljárnak ma is rokonaik, de a szentmisére rajtuk kívül a filiális helyzetű falvak népe és a faluból elköltözöttek nagyobb része is.

Beszélgetőtársaim viszonyulása falujukhoz, véleményük annak népéről nagyon pozitív, szavaik azt tükrözik, hogy falujuk valamennyi környékbeli falunál „különb”.

„A baraciak dolgozabbak, spórolósabbak, helyesebbek a szomszédoknál. Sokat adnak a divatra, rendre. Máshol minden mindegy. Füge, Bátka, Cakó sem hasonlít. Esetleg Bátkában, Radnótban dolgoztak annyit, mint Baracán, mert nagy volt a határ, sok volt a föld. De már Fügében az asszonyok nem dolgoztak, Cakóban sem. Most már Baraca el van maradva.”

„Öltözésben, házirendben is kitűnt Baraca. Rókacicáról lehetett a baraci lányokat megismerni. A bunda is ilyen baraci dolog.⁶ A fényes plüsskendőt is szívesen hordták a baraciak. Ékszer is sokat hordtak.”

Konkrétan összehasonlítva más falvakkal így beszéltek róla: *„Cakó: muszka Cakó. Füge: vegyes nép az áttelepültek miatt.⁷ Se nem olyan dolgozók, se nem olyan vallásosak. A cakóiak dolgozabbak a fügeieknél. Baracához Cakó jobban hasonlít ilyen téren, de ott sem volt sok föld. Baracán a sok föld miatt muszáj volt dolgozni. Két falunak se volt annyi! Gazdag falunak is számított! Cakóból is jártak ide napszámba kaszálni.”*

6 Lásd a Melléklet 9. képét.

7 A második világháború utáni lakosságcsere következtében kerültek Fügébe mátraalji szlovákok, rájuk vonatkozik a megjegyzés.

„Magyar falu, magyarok lakják a falut, palócnak mondjuk magunkat. A barkók mások, Péterfala fele. A dereskiek megint mások. Másképp beszélnek, de a kendőt egyformán kötik: hosszú szögre. Velkenyén is, Szécsben is hasonlított a beszéd is, a kendő kötése is a dereskiekhez és a barkókhoz. Már a fejükről is meg lehetett ismerni őket.”

„Rendezett, szabályozott falu volt. Már a nagyapámtól is hallottam, hogy nagyon sokat köszönhet a jó papoknak, kántortanítóknak.”

Nem csupán erősen vallásos, hanem „nagyon dolgoz is volt. A más faluból (Cakóból) idejött asszonyok tudták összemérni, hogy mi a különbség a két falu között. Ott az asszonyok nem dolgoztak annyit. Itt férfimunkát is végeztek. Ha ekekapáztak, az asszony vezette a lovat, az istállóban is az asszony etetett. Ahol kisebb a határ, mert volt uraság, kevesebb jutott. Itt már a tizenhárom éves gyerek is mindig dolgozott. Mindenkibe belenevelték, hogy milyen dologért, például egy marháért, mennyit kell dolgozni. Most ezért dolgozunk, most ez kell. A szövetkezet idején már nem tudtak földre dolgozni, akkor kezdtek házra. Esetleg Bátka, Radnót mérhető dolgosságban Baracához.”

Baracát a környező falvak népe „sáros Baracá”-nak, de „híres Baracá”-nak is nevezte.⁸ Búcsúját „varnyúbúcsú”-nak nevezték, beszélgetőtársaim szerint azért, mert abban az időben (pünkösöd után egy héttel) a vendégeket még nem tudják csirkehússal kínálni, csirke még nincs, varjú viszont már van. Más falvak népe gúnyolódva „baraci pirítós”-nak nevezte a baracaiakat. A falubeli idősebbek szerint – B. Kovács István véleményétől eltérően – ezt a nevet a templomfestőknek köszönhetik, akik a 20. század elején (1912-ben) dolgoztak a faluban, naponta más-más családnál reggeliztek, de túl sok helyen kaptak pirítóst, ezért – „hálából” – a templom mennyezetére kenyérszelet formájú díszítés került.⁹ A kölcsönös csúfolódás a cakóiakkal párbeszédese formájú falucsúfolóig „fajult”: „Vegyül a sár a kavacsval” (Cakó), „De a muszka is a magyarral” (Baraca válasza).

A sajógömöriekéről a közös tornaljai piacozás révén alakult ki a baracaiak véleménye: „Görhősök, még a görhőt is árulják a piacon.” Önmagukhoz képest egyik falu népét sem tartották elég beosztónak, elég spórolósnak, de csak a zsípiekről fogalmazták ezt meg: „Csurog, mint a zsípi zseb.” A rásiakat Baracán is mindig felemlgették (a többi környékbeli faluhoz hasonlóan), ha ügyetlenséggel találkoztak: „Viszi keresztbe, mint a rásiak a létrát” (az erdőben).

Beszélgetőtársaim jellemzése szerint tehát Baraca a vizsgált időszakban egy nagy határú, jól gazdálkodó, szabályozott közösségi életű, vallásos, szembe-
tű-

8 A környező falvakban nem végeztem azirányú felmérést, amely ezt igazolná. Az állítást beszélgetőtársaim visszaemlékezéseire alapozom, amelyek olyan helyzetekre vonatkoznak, melyek során a falun kívül (pl. vásárban, utazás közben) ismerkedtek meg más falubeliekkel, akik a fenti megjegyzésekkel nyugtázták lakhelyüket is megnevező bemutatkozásukat.

9 B. Kovács Istvánnak az a véleménye, hogy a református környezetből eltérő katolikus vallás jelképének tekinthető szentségtaró miatt nevezik így a katolikus falvak népét Gömörben. Így van ez a Baracához hasonló, más falvak – pl. Balogfala – esetében is (B. Kovács 1999, 117).

nően dolgozó falu volt, amelynek életét legerősebben a munka határozta meg, s ezáltal mások megítélésében is ez vált elsődleges értékmérővé.

2.3. A falu belső társadalmi tagoltsága

Már-már közhelyszerű megfogalmazás – amit Erdei Ferenc egyik munkájának címe is kifejez –, hogy a parasztságot nem lehet homogén társadalmi rendnek tekinteni, az maga is társadalom, még akkor is, ha alávetettségében egységes volt (Erdi [é. n.]).

Baraca az „önellátó” falvak közé tartozik, társadalmának tagoltsága (a beszélgetőtársaim emlékezetével elérhető időn belül) nem volt nagyon éles. A rétegek közötti gazdasági különbségek nem egymás közötti ellentétet szültek, hanem olyan együttműködést, amely révén egy-egy munkafolyamatban az eltérő gazdasági helyzetű családok éppen a szükséges mértékben egészítették ki egymást.

A falu társadalmának bizonyos tekintetben máig érzékelhető megosztottsága a volt jobbágyok és a nemesek között húzódik. Faggyas István vidékünk kisnemességével foglalkozó munkájában rámutat arra, hogy ez az elkülönülés a településrendben is nyomot hagy (Faggyas 1988, 19). Lajos Árpád a szintén megyebeli Szuhaforól közli, hogy a nemesek a falun belül elkülönülten laktak (Lajos 1979).

Faggyas István mellett Szabó László – nagyobb egységre, a palóc vidékre vonatkozóan – hívja fel a figyelmet arra, hogy egy-egy falun belül a nemesi különállás a telekrendszeren kívül a határhasználatban is megmutatkozik (Szabó L. 1989, 279). Paládi-Kovács Attila a paraszti társadalmon belül élő kisnemesek vizsgálatával jut ugyanerre az eredményre. A paraszt-nemes megosztás határbeli jelenlétét éppen 1980-as baracai gyűjtésének adataival támasztja alá: „Baracán is elkülönültek a határban a nemesek és a parasztok birtokai. A faluhoz közeli, jó szántóföldek nemesi tulajdonban voltak, erdeje csupán a nemeseknek volt. A Nemes szög lakóinak és az úrbéreseknak a legelői, itatóhelyei, csordái, disznóujjai is elkülönültek. A sertések kondáit gyakran nemesi hadak szerint szervezték” (Paládi-Kovács 1981, 166).

Beszélgetőtársaim mindezt kiegészítették azzal, hogy a nemeseknek házaik és a patak között külön útjuk volt, párhuzamosan a mai, a patak másik oldalán futó úttal. Pintér István Dél-Gömör településnéprajzi viszonyait vizsgálva jellemzőnek találja a 12–13. században települt falvakra azt a településformát, amelyben a patak mellett kissé távolabb épülnek a házak, és a közöttük maradt, mintegy 50 m széles sávot a leggyakrabban kerként, rétként hasznosítják (Pintér 1986, 17).

Esetünkben ebből a sávból lett út, viszont a falu másik, nem nemesek által lakott részében valóban kertnek törték fel. (Mára már az egykori Nemes szögben is beépítették.) Ez az út abba a határ részbe vezetett, amelyben a nemesek földjei voltak, ennél fogva mások nem is használták, „*másnak nem volt arra járókaja*”. A különállás abban is megmutatkozott, hogy a nemesek külön csordást fogadtak, s külön házat tartottak fenn neki. Helye valamennyire ma is elkülönül

a falutól, a nemesi határrész közelében található. Az 1920–1930-as években ez már nem volt jellemző, és mivel a legelők paraszti tulajdonban voltak, kihajtott állataik után megszabott összeget fizettek az úrbéri alapba.¹⁰ A nemesi birtok tartozékai tekintetében is különbözött a parasztitól, erdő is tartozott hozzá, ugyanakkor kevesebb rétyük volt. A nemesi földek a következő dűlőkben feküdtek: Határ-völgy, Pál-völgy, Peres-oldal, Verő, Gyalogút, Szőlő, Bíró-kút, Lúzsok, Csilík. Ezek a határ legjobban termő részei, de emellett egy-egy nemesi birtok értékét az is növelte, hogy kevesebb, de nagyobb darabból állt. Olyan is volt a nemesi birtokosok között, akinek birtoka „egy testben volt”. Ez jelentős előny egy több, szélsőséges esetben akár 70 darabra tagolódó paraszti birtokkal szemben.

Beszélgetőtársaim a birtokok fent említett adottságain kívül az életmódban, a viselkedésben, a gazdálkodásban semmi egyéb különbséget nem láttak nemesek és parasztok között. Paládi-Kovács Attila kutatásai során azt figyelte meg, hogy a „kisnemesek utódai jobban kedvelték a csikónevelést, a tinónevelést, a kupeckedést, de még a juhászatot is, mint az aratást, kaszálást” (Paládi-Kovács 1981, 171).

Az állattartás fontosságára kisnemesi családból való visszaemlékezők is utaltak, de pusztán ezzel (Baraca esetében legalábbis) nem igazolható, hogy ez nemesi sajátosság lenne. Házasodásukra az emlékezet szerint nem jellemző az endogámia, ám az anyakönyvi bejegyzések a 20. század első két évtizedéből még erről tanúskodnak. Különállásukat az is igazolja, hogy adatközlőim szerint a falugyűlésen mindig külön ültek, csak egymással beszéltek meg közös ügyeiket. Egy ilyen alkalommal az egyik nemesnek nem engedték meg a többiek, hogy nemesi dűlőben parasztnak földet adjon el, hiába kapott volna egy tehén árával többet.

A nemesek viselkedésében más falubeliek nem éreztek sem tartózkodást, sem ráartíságot. „*Voltak különbözők. De ez nem nemesi tulajdonság. Mindig voltak kevély emberek. Köztük is. Nemes is elment például bandába a szegényekhez, ha normális volt. Társadalmilag nem volt különbség, csak vagyoniilag. Nemes lány táncolt ugyan zsellér fiúval, de férjhez hozzá nem ment.*” Származásáról, családjá nemesi eredetéről egyik beszélgetőtársam a következőket mondta: „*A nemes embernek akármennyi gyereke volt, az mind nemes maradt. Így alakultak ki a szegényebb nemesek. A nemességet valamiért kiérdemelték. A nagyapám testvére emlegette, hogy a Pricz család kutyabőrét egy ládában tartották.*”

Tehát a nemesek a falu belterületén lakóhelyük tekintetében, a határban pedig birtokaik helye szempontjából különültek el az úrbéresektől. Nemesi birtok

10 Arra, hogy eredetileg, a külön tartott pásztor idejében volt-e legelőjük sem a forrásokban, sem beszélgetőtársaim visszaemlékezéseiben nem találtam megbízható adatot. Elképzelhető, hogy volt, de később feltörték, ám az is lehetséges, hogy Baraca határában csak a sertéseiket tartották, azokat pedig makkoltathatták saját erdeikben, a szarvasmarhát pedig más, távolabbi helyeken legeltették.

volt eredetileg az összes erdő. A nemesi határrészekben csak a Koós, a Pricz, a Kovács, a Pozsgay, az Orbán, a Gecse és esetleg az emlékezettel elérhető idő előtt kihalt kisnemes családok birtokoltak. A 20. század első felében ezek a viszonyok átrendeződtek, sok birtok gazdát cserélt, olykor több tulajdonos kezébe ment át. Pl. 1928-ban Hanvárról költözött Baracára a Herczeg család, akik Gecse Bálint 60 holdas nemesi birtokát vették meg portájával, házával együtt. (Holdanként 2000 koronáért.)

A különállás tényére legtovább a gazdálkodás emlékeztetett, nem is csupán a birtokok helye szempontjából, hanem pl. a hordás és a *géplés* munkaszervezeti formájával. Természetesen azoknak a családoknak volt célszerű együtt hordani és gépelni, akiknek birtoknagysága kb. egyforma volt, ám ugyanilyen fontos szempont volt, hogy földjeik ne a falu két különböző végén legyenek, hanem egymás közelében, azaz nemesiben birtokló soha nem hordott együtt úrbéresrel. Ennek megfelelően két rakodó¹¹ és két cséplőgép volt a faluban.

A Baracán nemeseknek tartott családok közül a Koós család nemesi voltának említése a legkorábbi, IIa Bálint 1703-ból említi mint Baraca „armalista és egytelkes nemességét” (IIa 1944, 2, 78). Illésy János jóval későbbi összeírásában már szerepel a Gecse, a Kovács, a Pozsgay család is (Illésy 1902). Ugyanezeket a családokat Forgón Mihály hatalmas levéltári anyagot feldolgozó munkájában is megtaláljuk (Mihályfalusi Forgón 1997).

Több tudományág művelői egybehangzóan megállapították, hogy vidékünkön a széles nemesi réteg kialakulása több tényezővel magyarázható. Szabó László néprajzi szempontból közelítve a kérdéshez arra az eredményre jut, hogy megyénkbe és a vele szomszédos területekre a török elől felhúzóódó alföldi nemesség a gyarapodás egyik oka, akik családjai annyira szerteágaztak, hogy a békésebb időkben is számszerűen növelték a gömöri (és más felvidéki megyebeli) nemesek számát. Másik fontos tényezőként a katonaság (szükség esetén) nemesítéssel való utánpótlását említi. E tényezőknek köszönhetően a 18. század végén a palóc vidéken a nemesek az összlakosság 6,4%-át tették ki, míg az országos átlag 4,6% volt (Szabó L. 1989, 252).

Szabó István történész szemszögből vizsgálva a kérdést megállapítja, hogy a jobbágy-nemesítések utáni időszakban „nemességünknek [...] csak 25-30%-a volt birtokos, a többi, tehát az egész nemességnek kb. kétharmada, birtoktalan, szegény kisnemes volt” (Szabó I. 1941b, 53).

Ő hívja fel a figyelmet arra is, hogy nemesek tömege élt jobbágytelken, az 1828-as nemesi összeírás szerint 4170 (Szabó I. 1941b, 53–71). Ezeket a jobbágytelken élő, tulajdonképpen a jobbágyokéval megegyező életmódot folytató kisnemeseket nevezi a szakirodalom armalistáknak. Velük kapcsolatban általában azt is megjegyzi a szerzők, hogy a nemeslevél, az armális önmagában nem volt elegendő az életmód megváltoztatásához, nem is hozta azt magával, mivel

11. Rakodónak Baracán azt a helyet nevezik, ahová a keresztekben álló termést összehordták és kazlakba rakták, majd ugyanitt gépelték el.

a nemesítés csak a személyre vonatkozott, a birtokra nem. „Minthogy a parasztelek nemesi birtokká a földesúri szolgálat megváltásával s a jobbágy megnevesítésével sem válhatott, a közhatalom a telek után továbbra is adóztatta őket” (Szabó I. 1941b, 52).

Varga János a jobbágy hűségét is említi a nemesítés lehetséges okai között (Varga 1969, 247). Áttekinti a nemesítés folyamatának állomásait is, s a többi szerzővel összhangban ő is megállapítja, hogy a nemesítés folyamatának egyik állomása sem, az armális megszerzése sem változtatott az életmódon.¹²

Révay József Tajna nemes családjait vizsgálva jut ugyanerre az eredményre (Révay 1942, 63).

Mindez beszélgetőtársaim visszaemlékezését igazolja, akik nemesek és parasztok között nem láttak életmódbeli, sőt viselkedésbeli különbséget sem.

Paládi-Kovács Attila hívja fel a figyelmet arra, hogy a kisnemesek és a volt jobbágyok egymás mellett élésében (egy-egy településen belül) nem csupán az integrálódás, hanem legalább ennyire a differenciálódás törekvései is érvényesültek. Ezért nem véletlen körökben az erősebb származástudat (a „kutyabőr” őrzése), a házasodásban mutatkozó, a lokálissal gyakran összeegyeztethetetlen endogám tendencia, a gazdálkodásbeli (esetleg azon belül az értékrendben mutatkozó) különbségek, a lakóhely szerinti elkülönülés (Paládi-Kovács 1981, 164–169).

Szabó László szerint a vegyes (kisnemesi-jobbágyi) falvakban (pl. Tarnaleleszen, Egerbocson, Rimócon) természetesnek tekintették, hogy a falu előljárósága a nemesek közül került ki (Szabó L. 1989, 273).

Ez a tendencia Baracán is megfigyelhető volt, de – a Szabó László által említett falvakhoz hasonlóan – összeegyeztették a falu leggazdagabb családjainak ilyen jellegű kiemelésével, ami viszont gyakran nemes családokkal esett egybe. Az emlékezetben megőrződött (és a korábbi nemzedékektől hallottak alapján) falusi bírók sorában az 1940-es évekig csak egy nem nemes családból származó személy szerepel, aki viszont az egyik legnagyobb birtokon gazdálkodó ember volt a faluban. A Pesty Frigyes kérdőívére adott válasz is alátámasztja a nemesek e kiemelt szerepét, a bíró és a hites is nemes (Pesty 1864). (Vezetéknévük alapján azonosíthatók.)

Baracán tehát a falusi társadalom két erősen elkülöníthető rétegét jelentették a volt jobbágyok és a kisnemesek. A mindennapok gyakorlatában az ilyen szempontú (ön)besorolásnál meghatározóbb volt a birtoknagyság, a gazdasági

12 Varga János példái között baracai is szerepel. Említi, hogy a baracai Kós Gáspár 4 évre nyújtott 400 forint hitelt a péterfalai Tóth famíliának, aminek fejében megígérik, hogy „négy esztendeig jámborol szolgáljuk jobbágyul, minden bú és bosszúság nélkül”, sőt azt is megfogadják, hogy armálist nem szereznek uruk tudtán kívül, és visszatérnek abban az esetben is, ha „Péterfalának az török elől futamodása lenne”. Az örökös jobbágyság vállalásának tényét 1668-ban rögzítették, majd egy 1669-es feljegyzés már arról szól, hogy: „A Kós- testvérek 1669-ben 450 forint és 6 pár cipő ellenében Péterfalán (Gömör) egyszerre a szabad emberek közé emelték az egyazon telken élő Tóth Miklóst feleségével, annak Mihály, János, István és Ferenc nevű testvéreivel, és azok Gáspár, János, Anna, János, Pál nevű gyerekeivel együtt” (Varga 1969, 209, 247).

felszereléssel és munkaerővel való ellátottság, amely a rétegneveket is kialakította, figyelmen kívül hagyva a nemesi-jobbági eredetet.

Baraca falusi társadalmának minden rétege jobbági eredetű, ennél fogva rájuk is érvényes, hogy a gazdálkodás alapja a telek (vö. Pintér 1986, 19). Mak-say Ferenc szerint ennek alapján tartották számon minden község határának szántóföldjeit, és ezen tartozékokkal adtak-vettek a korai középkor óta minden telket (Maksay 1973, 2, 259).

Ez a rendszer annyira megszilárdult, hogy a folytonos osztódás ellenére is – Baracán egészen az 1950-es évekig – mértékegységül szolgált. Esetünkben fennmaradását támogatta az is, hogy a falu határa gyakorlatilag tagosítatlannak mutatkozik. Ezt Tagányi Károly a földközösségre vezeti vissza, hozzáteszi, hogy az ilyen keretek között gazdálkodó közösség szinte teljesen egymásra van utalva, minden apró részlet tekintetében meg kell egyezniük (Tagányi 1949, 34).

„...minden tagosítatlan határban egy darab történet fekszik kinyitva előttünk a maga művelési rendtartásaiban, felosztásaiban, dűlőiben, parcelláiban, azoknak terjedelmében, elnevezéseiben, stb.” (Tagányi 1949, 22).

A paraszti birtokok – beszélgetőtársaim emlékezetében ma is élő – összetevői semmi jelét nem mutatják tagosításnak, még annak „legenyhébb” változatának, a „dűlős tagosítás”-nak sem (típusai kapcsán vö. Simonffy 1965).

Ez alól csak az egyházi birtok, a mindenkori plébános 100 magyar holdja képez kivételt, ez a birtok ugyanis egy darabban van. A paraszti birtokok tartozékai közül (természetesen) ugyanez volt a helyzet a legelővel, tulajdonképpen senkinek nem volt legelője, csak legelőjoga. Földje nagyságának függvényében legeltethetett meghatározott számú állatot az osztatlan községi legelőn. A legelő mennyiségét az úrbérrendezés alkalmával sem szabták meg pontosan, csak azt írták elő, hogy „amennyire a terület megengedi, elegendő bocsáttassék a jobbágok rendelkezésére” (Für 1972, 109).

A paraszti dűlőkben birtoklóknak ilyen, osztatlan a 100 holdas erdejük is, de nem a baracai határban, hanem a Túroc-völgyi Borosznokon, ezért (a nagy távolság miatt) soha nem tudták felhasználni. Ezekről eltekintve a földbirtokok tulajdonosai mindig megoldhatatlannak tartották, adatközlőim ma is annak tartanak az igazságos egy tagba tagosítást, ugyanis a határbeli paraszti dűlők: Hegyoldal, Körte-völgy, Bódi-oldal, Bába-hegy, Tó, Nagy-ortás, Kis-oldal, Tőke, Kiszí, Agyaggödör, Lapác, Kerek-máj, Borzás, Káposztás-kert, Balota földje nagymértékben eltér egymástól.¹³ Valószínűleg Mária Terézia úrbérrendezése nyomán ma is az egész telki állomány nagyságához viszonyítva nevezik meg a birtokokat, egy házhely, egész házhely, házhely jelent 48 magyar holdat, fél házhelynek nevezik a 24 holdas birtokot, 12 hold a negyedrész, 6 hold a nyol-

13 Külön tartják számon, mert később, csak a századfordulón vették meg a falusiak (Stefanovics Béla, Tóth Jánosné, Cs. Koós István, Koós Zoltán, Lukács Béla, Bodnár Géza) a Fáyé nevű dűlő földjeit Fáy Viktortól. Még inkább elkülönítik a falu határából a Tótok földjét, Tótok erdejét, amelyeknek Breznó környéki származású szlovák telepesek a tulajdonosaik, akik átmenetileg, az első világháború után kerültek a faluhoz tartozó pusztákra.

cadrész.¹⁴ Ila Bálint szerint az úrbéri bevallások Baracán az egész telekhez járó helyföld nagyságát 30 pozsonyi mérőben adták meg (Ila 1976, 454). Felhő Ibo-lya az egész megyére vonatkozó osztályba sorolása alapján holdban adja meg az egész telekhez tartozó szántó nagyságát: 1. osztály: 24, 2. osztály: 26, 3. osztály: 28, 4. osztály: 32 hold (Felhő 1957, 218).¹⁵

Baracán valamennyi paraszti birtok a fenti dűlőkben, az össznagyságnak megfelelő darabokban feküdt, tulajdonképpen mindenkinek mindenütt volt földje.

A legelő és az erdő osztatlan birtoklásával kapcsolatban beszélgetőtársaim nem tudnak a szakirodalomban több helyről is közölt közbirtokosság működéséről, szabályairól (vö. Alsó 1928; Jósvai 1976; Nagy Molnár 1990).

Annyi azonban bizonyos, hogy egy nyolcadrészes birtok után évente egy szarvasmarhát vagy két kisebb üszőt lehetett a legelőre kihajtani, és ha valaki ennél (a birtoknagyság meghatározta számnál) többet hajtott ki, 300 koronát kellett fizetnie az „úrbéri alapba”.¹⁶

A birtok másik – szántón kívüli – része, a rét egyéni tulajdon volt, mindenki birtokának bizonyos hányada. Általában a dombos fekvésű szántók laposabb részei voltak a rétföldek. Egy 3 holdas rét kétszeri kaszálás esetén 4 lónak egy évre elegendő szénát adott.

Baracán a falusi társadalom minden rétegét a fenti földbirtokviszonyok alapján különböztették meg. *Kisparaszt*nak nevezték a 6-12 holdas gazdákat, *közép-paraszt*nak a 24-48 holdasokat, a 48 hold fölöttieket pedig *nagy- vagy rendes parasztnak*. Gyakrabban használták azonban a nyolcadrészes, a negyedrészes stb. kifejezéseket. Mindegyik rétegre jellemző, földbirtokának nagysága mellett, hogy milyen gazdasági felszerelése, milyen háza, udvara, milyen állatállománya volt. E rétegződés alapján kezelte a faluközösséget az egyház is, amit az 1814-es egyházlátogatási jegyzőkönyv sorai jeleznek:

„A baraccai plébánosnak megállapított jövedelme a következő: úgy az anya, mint Füge leányegyházban mindenegyes egész szántóval bíró hívőtől van évente 3 killa búzája, egy killa zabja, egy csirkéje és egy kissekér fája. Azon kívül Baracza és Füge hivei a Méhiben őrzött kanonika vizitáció szerint tartoznak adni egy ártány váltságdíjába 5 rajnai forintot. Hasonlóképpen 12 font vaját és egy mázsa sót, a mit 10 forinttal váltanak meg. Ágybérből: minden egyes földműves úgy az anya, mint Füge filiális egyházban a kinek egész szántója van (azaz 4 drb marhától fölfelé meg nem határozott számig bírván) fizet évente 3 pozsonyi mérő búzát és egy pozsonyi mérő zabot és egy szekérfát és egy csirkét. Fél szántóval rendelkező (azaz 4 drb marhánál kevesebbel bíró) fizet 1 1/2 pozsonyi mérő búzát és 1/2 pozsonyi mérő zabot és egy csirkét és egy szekér tűzifát. A zselérek ezen területeken 3/4 pozsonyi mérő rozsot és egy csirkét adnak” (*Kivonat...* 1814, 1859).

14 A megnevezések megegyeznek más falvakéval, de a házhely nagysága eltér azokétól. Vö. Nagyvisnyó (Nagy 1960, 81), Vámosmikola (Szabó I.–Szabó L. 1977, 452).

15 Ugyanitt ismerteti az egész telek után járó rét nagyságát is, kaszásokban mérve: állandóan kaszálhatóból: 8, olykor kaszálhatóból: 10, nem kaszálhatóból: 12 (Felhő 1957, 218).

16 Az 1930-as években.

Anton Špiesz a Gömör nyugati részének birtokviszonyait az úrbérrendezés idején és annak szempontjából vizsgáló írásában Baracáról valójában ugyanazt állapítja meg, amit Szabó István és Szabó László az alföldi területek jobbágyi függőségéről, hogy az tulajdonképpen nem is volt függőség már a jobbágyfelszabadítás előtt sem. Egyezség alapján az Egri káptalan 16 baracai jobbágya évente 200 arannyal megváltotta valamennyi jobbágyi szolgáltatását (Špiesz 1985, 168; Szabó I. –Szabó L. 1977, 444).

Az úrbérrendezés korában Baracán papírra vetett parasztvallomás így jellemzi a falut: „Ezen helységnek szántó földgyei három nyomásra vannak fel osztva. [...] Az rétek kétszer kaszálók. Heti vásárok mind egy három - négy mérföldnyire esnek helysegekhez úgy mint Rosnyon, Jolsvan, Rimaszombatban és Miskolcon. S alkalmas úton járhatnak és ot mindent el adhatnak s vehetnek is. Legeltető mezzejek elegendő vagyon. Iható vizek is vagyon. Épületre s tűzre való fajok az földes uraságok engedelméből elegendő vagyon. Makjok midőn megterem az uraságok engedelméből határjokban elegendő lehet. Kirallyi tizedet nem adnak. Gyümölcs es zöldsék termő kertjei vajmi keves vagyon. Sót Tokajbul hordhatnak amellyel kereskedhetnek is. Nagy jó bort termő szőlő hegyek közell vannak az hova is kapalni járhatnak. Kender aztató vizek is vagyon. Malmok egy mérföldnyire vannak. [...] ezen helyseghbeliek mind hogy censust egy egy házhelytől fizettek nemes Egri Káptalan részéről 18 rforintokat [...] Pletrich Uram részéről penigh 15 rforintokat, asert semmi egyéb szolgálatot nem tettek. Ezen Helyseghben az Heted dézsma volna szokásban mind azon által ők semmit termésből nem adnak, mind hogy az fönt írott censusokban igazoltatik, hogy peniglen az Nemes Vgyében más Földes Uraságnak es kilenczedbeli adózás szokásban legyen halotak egyebet adózás fejében nem adnak.”¹⁷

Ez a viszonylagos szabadság a közösség számára lehetővé tette az önrendelkezést, ugyanakkor együtt járt az önállóság minden felelősségével is, ami a földesúr közelében élő, uradalmas falvakétól teljesen eltérő életmódhoz, értékrendhez, közösségi és egyéni magatartáshoz vezetett. Ennek fényében kell értékelnünk a vagyoni alapú, de munkaközpontú besorolást és önbesorolást a falu társadalmának különböző rétegeibe.

A falu társadalmának legfelső rétegét a 70-100 holdas gazdák képezték, de e csoporton belül is legalább két típust különíthetünk el. Azok mellett, akik hosszú idő óta ilyen nagyságú birtokon gazdálkodtak, azok is ide tartoznak, akik a vizsgált időszakra érték el azt a birtokkategóriát, ill. azok, akik lecsúszóban voltak. E különböző helyzetben élő családok leginkább gazdasági felszerelésük jellegében egyeztek meg. Minden esetben 4 lovat és 6 szarvasmarhát tartottak: az utóbbiakat haszonállatokként a tej miatt, ill. eladásra, a lovakat munkaállatokként. Volt egy „nyári szekér”-ük, egy kisszekerük, egy trágyahordó kordéjuk, vasekékük, boronájuk. Ha már hosszabb idő óta voltak nagyparasztkok és gondolkodásukkal sem állt ellentétben – elég rugalmasak voltak hozzá – akkor még jóval a szövetkezetesítés előtt vetőgépet is vettek. Általában nem ugyanezek, in-

17 Magyar Országos Levéltár 59, 4166–4172/7.

kább tőlük eltérő értékrendűek olykor parádés hámot is tartottak a hétköznapi mellett. Mindkét típusú bővítés csak akkor jellemezte őket, ha volt a családban fiúgyermek. Ha 4 szekerük is volt (az említett három mellett kocsi is, amelyet csak utazásra használtak, a gazdaságban nem), az az udvarukon is megmutatkozott. A csűrbe ugyanis a legjobb esetben is csak kettő fért be, a harmadiknak esetleg építettek egy színt, a negyedik viszont csak az udvaron maradhatott, a csűr mellett. Állatállományuk többi része – a sertés és a baromfi – nem világított rá vagyoni hovatartozásukra, a legnagyobb gazda is csak két sertést vágott évente, egyet pedig a legkisebb is vágott. Baromfit ez a réteg csak a család szükségleteinek megfelelő mennyiségben tartott. Egyedül őket jellemezte viszont, hogy állandó cselédet tartottak. (Az 1930–1940-es években csak két ilyen gazda volt a faluban.) Még így sem volt elég egy ilyen gazdaság munkaereje: az aratáshoz mindig 2 pár aratót fogadtak, a kapásnövények földjét pedig részes művelésre (felébe vagy harmadába) adták ki arra vállalkozó falubelieknek.

Házaik külseje is kifejezte gazdasági helyzetüket. Már az 1930-as években négyablakos, L alakú házakban laktak, ilyenre bővítették hosszú, kétablakos házaikat (lásd Melléklet 1. kép). Akik többszöri földvásárlás útján kerültek ebbe a kategóriába, majd építkezésbe fogtak, eleve ilyen házat építettek, de csak az 1950-es években. Az ilyen típusú ház az általános egy szoba helyett két szobával nézett az utcára. A ház belseje sem csupán méreteiben különbözött a szegényebb házbelsőktől, hanem berendezési tárgyainak minőségében is. E társadalmi rétegnél 1900 és 1920 között cserélték ki a menyasszony ládáját és komódját „sifon”-ra. A „plüssdívány” viszont – ennél a rétegnél – már a századfordulón (19–20. század) hozzátartozott a menyasszonyi bútorhoz. Mindamellett a legnagyobb gazdák is fontosabbnak tartották a háznál az istállót. „Nem a házra fektették a súlyt, az ólra. Nálunk tiszta téglából van, a ház meg vegyes: téglavályog. Az ól nagyobb is.” A házhoz hasonlóan csűrjük nagysága is jelezte gazdasági hovatartozásukat, kizárólag az ő csűrjeik voltak kétfiókosak. Beszélgetőtársaim az 1930-as évek gazdái közül a következőket sorolták ebbe a kategóriába: Varga János (?), „Bodó” Martinovics József (100 hold), Pricz Árpád (60 hold), Koós Antal (30, majd kb. 70 hold), Martinovics István (60 hold), Koós István (40 hold, majd ismeretlen nagyságúra növelte), Tóth József (40 hold, majd házasság útján a 30 holdas Tóth János lányával 70 hold), Bartók Mihály (45 hold), Gecse Bálint (majd Herczeg István, aki megvette a birtokot, 60 hold), Koós Zoltán (100 hold), Lukács István (60 hold). Mindig ebbe a kategóriába tartozott a baracai plébános is, aki 100 holdon gazdálkodott.

A középparasztok, a „jobb gazdák” közé sorolták beszélgetőtársaim a 12-től 40-48 holdig terjedő birtokon gazdálkodókat. A 12 holdasok gazdasági felszerelése a következőkből állt: kis szekér, trágyahordó szekér, „nyári szekér”, vaseke, borona. Állatállományuk: egy pár ló, 2-3- szarvasmarha. Felszereltség és állatállomány tekintetében is megegyeztek a 40 holdas gazdákkal, ugyanis kevesebb darabból álló gazdasági felszereléssel és állatállománnyal nem lehetett földet művelni, ezek a legkisebb földdarab megműveléséhez is nélkülözhetetlenek voltak. Ezek a gazdák (12 holdasok) nem tartottak sem cselédet, sem aratót nem

fogadtak. (A 40 holdasok közül néhányan fogadtak egy-egy pár aratót vagy egy-egy „félkezes”-t.) Házuk, ismét a 40 holdasokkal megegyezően három helyiségből állt (emellett „hambár” és istálló is volt), de berendezési tárgyaik csak annyiban tértek el a nagyparasztokétól, hogy nem volt a szobában tükrük. Természetesen az istálló az ő esetükben is fontosabb volt a háznál, jobb anyagból építettek. Udvarukon, ha kint kellett állniuk sem építettek külön színt valamelyik szekérnek, csűrjük pedig csak egyfiókos volt. Családi gazdaságuk nem alkalmazott bérmunkást, ezért amikor külső munkaerőre volt szükségük, hasonló helyzetű és birtokú családokhoz, a komákhoz fordultak. Velük társultak egy-egy munka elvégzésére, mindkettőjüket közösen végezték. Az idősebb falubeliek a következő gazdákat sorolták ebbe a kategóriába: Tóth Balázs (18 hold), Bodnár Gábor (30 hold), Cs. Koós István (30 hold), Bodó Koós János (20 hold), Bodó Koós József (30 hold), Stefanovics Béla (36 hold), Sándor József (24 hold), Révay Etelka (24 hold), Csák József (?), Gecse István Zoltán (12, majd 24 hold), Koós Aladár (12 hold), Tóth Béla (16 hold), Gecse Gergely (14,5 hold), Gecse József (20 hold), Hanko József (14 hold), M. Koós János (12 hold), Kovács József (11 hold).

A 6-12 holdas birtokról úgy vélik, hogy abból gyarapodni, emelkedni nem lehetett. *„Napszám, gordonyozás, feles föld. Ez a kisföldű családok megélhetésének a forrása. Tizenkét holdas már megélt, alatta nem. Kisebb birtokhoz kellett más munkát is keresni. Egy negyedrészt: ez kenyérre és vetőmagra futotta.”* A kisparaszti gazdaságok a legtöbb esetben nem tudtak annyi állatot tartani, olyan gazdasági felszerelést venni, amely földjük megműveléséhez szükséges lett volna, ezért gyakran ledolgozás fejében jobb gazdák mentek el nekik pl. szántani. Egy-egy tehenet és sertést, baromfit ők is minden esetben tartottak, esetleg egy lovat is, ekékjük és boronájuk is volt. Azt a háztípust, amelyben általában éltek, „kisház”-nak nevezik. Két helyiségből és egy hambárt magába foglaló kamrából állt, hozzá-, esetleg mögé épített istállóval. Minden ilyen ház „ravásház” volt (faszerkezet sárral betapasztva), valamennyi sokkal régebbi volt a már az 1910-es években elterjedt vályogházaknál. Lakóik az 1950-es években L alakú téglaházakat építettek helyettük (kihagyva a hosszú vályog- vagy téglaházak „fokozat”-át). A kisparaszti kategóriába a következő gazdák tartoztak: Csák Pál (6 hold), Sándor Géza (?), Tóth István (?), Koós Imréné Csák „Palcso” Mária (?), Csák „Palcso” János (6 hold), Sándor József (?), Sándor Lajos (?), Koós Imre (9 hold), Korda Sándor (3 hold), Kovács Béla (?), Bódi Koós István (6 hold), Simon Sándor (?), Kovács Lajosné (?), Balázs János (10 hold), Pozsgay István (?), Koós Károly (6 hold), Koós Gergely (?), Orbán János (6 hold).

Az ennél is kisebb birtokkategóriába vagy a teljesen földtelenek közé Baracán csupán néhány család tartozott. Őket a falubeliek *zsellérek*nek nevezték. Beszélgetőtársaim a „hivatalos”-sal egyező módon definiálták a fogalmat. *„Zsellér az, aki paraszti munkát végez, de nincs földje, másoknak dolgozik.”*

„Zsellérnek azokat nevezték, akiknek semmi földjük nem volt. Kisebb is volt az udvaruk. Nem tudtak szétválakozni, ezért ugyanazon az udvaron, ugyanabban a házban lakott több család, a kertet is elosztották. Ez a kis udvar a többi rétegre nem jellemző, mert már a kisparasztok is tudtak portát, fundust venni.”

Adatközlőim szerint az 1930-as években Baracán hat zsellércsalád volt: Gálik János, Varga János, Kosztúr István, Csák István, Gérecz János és Varga Béla családja.¹⁸

Visszaemlékezések szerint a különböző rétegek a mindennapi érintkezésben soha nem éreztették egymással hovatarozásukat, főleg nem a gazdaságilag legfelső réteg a többiekkel. A rétegek közötti tartózkodás – eltekintve a birtoknagyságon alapuló munkatársulásoktól, hiszen ezekben nem ember emberrel, hanem birtoknagyság birtoknagysággal társult – csak a házasodás, a párválasztás terén mutatkozott. *„Ha nőtt egy generáció, természetes dolog volt, hogy szegényebb a gazdagabbra – házasság ügyében – nem pályázott. Semmi más téren nem éreztették egymással a különbséget, barátságnak a gazdasági helyzet soha nem volt akadálya. Komáság is gyakori volt két nagyon különböző család között. A szórakozás összetartotta a fiatalokat.”* Mégis, egész más témájú beszélgetéseink során, mintegy véletlenül több olyan történetet is hallottam, amelyek a fiatalok szándéka ellenére meg nem kötött házasságokról, ebből kiinduló, szinte már tragikus életutakról szólnak, és valamennyinek a nagy vagyoni különbség volt az okozója.

Egyébként, a tisztán gazdasági kapcsolatok terén Baracán a legszegényebb és a leggazdagabb családok jól kiegészítették egymást. *„A nagyparaszt sokszor adott földet a szegényeknek, főleg ha már nem győzte bevetni”* – ez mindkettőjük hasznára vált. Egyik rétegből a másikba emelkedni megfeszített munkával is csak lassan lehetett, de *„akinek sok családja volt, nem tudott felemelkedni. Még házat se nagyon tudott szerezni.”* Beszélgetőtársaim is, de Baracán szinte mindenki ezzel magyarázzák a már a 19–20. század fordulóján is jellemző egyházat. A felemelkedés utáni vágy olykor – beszélgetőtársaim megítélése szerint – nem egészen tisztességes útra is rávitt egy-egy családot. *„Ha meghal a férfi, a feleség földjének vissza kell mennie a családjába. [Ha nem sokkal az esküvő után hal meg – G. A. megj.] XY-ék ennek megszegésével jutottak földhöz, a [...] nagyanja testvérének halála után.”*

Amikor alkalom adódott rá, természetes volt, hogy mindenki igyekezett földet venni. A falu határában 1920 táján adtak el nagyobb, kb. 50 hektáros birtokot. A felét egy cseh vállalkozó vette meg, gyümölcsöszt telepített rajta. Másik része a Feketebalog környékéről érkező szlovák telepeseké lett, de néhány falusi gazda is tudott venni belőle 6 kataszteri holdas darabokat. Egy másik határrész zsidó tulajdonosának birtokát 1949-ben bocsátotta áruba a csehszlovák állam, ebből hat baracai család vett egyenként 5 kat. holdas darabot. A legsze-

18 A fenti kategóriákban – eltekintve a pusztákon lakó, tulajdonképpen idegen népességtől és a földbirtok szempontjából indifferens cigányságtól – az 1930–1940-es évekbeli falu valamennyi családja benne van. Annak ellenére, hogy beszélgetőtársaim osztályozása szubjektív, mégis hiteles forrásnak tekinthető, legnagyobb jelentősége viszont abban van, hogy ez a rétegződés a 20. század utolsó éveiben, ebben a formában rekonstruálható volt. Bizonyosága ez annak, hogy a Baracán élők gazdasági szempontból (is) figyelték, számon tartották egymást, egy-egy család ilyen adottságai megítélés tekintetében a legfontosabb jellemzőnek számítottak a közösség értékrendjében.

gényebbek a századelőn Amerikában is szerencsét próbáltak. Tizenharc (1890 és 1920 közötti időszakban) kivándorló családfőből és két családból három családfő és egy teljes család nem tért vissza. A hazatérők közül csak négyen voltak, akik ott szerzett pénzükből itthon jelentősebb földbirtokot tudtak venni, kettejükre pontosabban is emlékeztek: Varga Jánosnak sikerült a legtöbbet, 24 magyar holdat, de ő kisebb megszakításokkal 1902-től tizenhat évig volt kint. M. Koós János öt év után tizenkét holdat vett. A kivándorlókat – Sándor Katalin visszaemlékezése alapján – részletesebben az alábbi táblázat tekinti át.

1. táblázat. Az Amerikába vándoroltak áttekintése

Név	Az Amerikában töltött időszak vagy a kivándorlás éve	Sorsa a kivándorlás után	Anyagi gyarapodás	A gyarapodás jele
Pricz Péter	1910-es évek	Vendéglőt, majd patikát nyitott. Nem tért haza	Nagyon jelentős, de nem hozta haza	
Orbán András	?	Nyoma veszett	Nincs	Nincs
Gecse András	?	Nyoma veszett	Nincs	Nincs
Cs. Koós (?) (István édesapja)	1900 körül	„Ottvesztett”	Nincs	Nincs
Csák Pál	1900-tól kb. 1907–1908-ig	Hazatért	Nincs	Nincs
Csák Boldizsár	?	Hazatért, majd elköltözött	Nincs	Nincs
Koós József	1903–1904	Ő nem, de felesége és lánya hazatért	Nincs	Nincs
Bodnár Gábor	?	Hazatért	Nincs	Nincs
Sándor József	1902–1906	Hazatért	Nincs	Nincs
Koós (?) (Antal édesapja)	?	Hazatért	Nem derült ki	Nincs
Kovács József	?	Hazatért	Nincs	Nincs
Simon István	?	Hazatért	Nincs	Nincs
Simon Béla	?	Hazatért	Nincs	Nincs
Simon (?) (Sándor édesapja)	?	Hazatért	Nincs	Nincs
Koós István	1914 előtt ment, 1921 előtt jött haza	Hazatért	Nem derült ki	Nincs
Hanko József	?	Hazatért	Nagyon kicsi	Pár hold föld
Lukács József	?	Hazatért	Jelentős, de más forrásból is	30 hold föld, de más forrásból is származik
Lukács István	?	Hazatért	Nem derült ki	Nincs
Varga János	Kb. 1902-től 16 évig (egy megszakítással)	Hazatért	Rendkívül jelentős	24 hold föld
M. Koós János	Kb. 1925–1930	Hazatért	Jelentős	12 hold föld

Megjegyzés: * Ismeretlen, illetve bizonytalan keresztnév.

2.4. Családszervezet és rokonsági rendszer

A családszervezeti kutatásoknak mindig kiemelt jelentőségű témáját képezte a nagycsalád. Különösen érvényes ez a palóc területre irányuló kutatásokra, amelyekre e családformát már a 19. századi, a 20. század eleji leírások is jellemzőnek tartották (Istvánffy 1911; Pintér 1880; Reguly 1857). A nagycsaládos vidékek között említi Tárkány Szűcs Ernő és Dányi Dezső, az egy háztartásra jutó házas férfiak száma alapján (Tárkány Szűcs 1981, 445; Dányi 1977, 31). Szintén a palóc vidékről származik Morvay Judit – a témában klasszikusnak számító – leírása (Morvay 1956).

Szabó László több évtizedes kutatómunka eredményeit összefoglaló tanulmányában Magyarország egész Dunán inneni részén megrajzolja a családtípusokkal jellemezhető területek határait (Szabó L. 1973). Megállapítja, hogy az Északi-középhegység területén elkülöníthető öt kisebb egység közül a legnagyobb „az Ipoly–Duna vonalától a Sajóig terjedő nagycsaládos terület, mely Nógrád, Heves és Nyugat-Borsod hegyvidéki részeit foglalja magába” (Szabó L. 1997d, 123).

Ez a megállapítás csupán tágabban értelmezett vidékünkre vonatkozik. 1986-ban a medvesalji nagycsaláddal foglalkozó munkájában Benkő Éva saját kutatása alapján is, de a szakirodalom áttekintése nyomán is nagycsaládos területnek tartja Gömör megyét. Egész munkája a nagycsalád életével, annak kereteivel foglalkozik, így annak létezéséhez a Medvesalján semmi kétség nem fér (Benkő 1986).

A Baracához közeli, ám református vallású Vály-völgyre szintén jellemzőnek tartja a családformát B. Kovács István (B. Kovács 1991, 63).

A rendelkezésre álló adatok (elsősorban II. József népszámlálásának adatai) értelmezése, megbízhatósága és a nagycsaládos forma valamely társadalmi réteghez kötése tekintetében a kutatók máig nem alakítottak ki egységes véleményt. Erősen leegyszerűsítve álláspontját, Faragó Tamás a családformát tulajdonképpen a zselléresedéshez rendeli hozzá, azaz az elszegényedés elkerülésének szándékával magyarázza meglétét (Faragó 1977). Szabó László a zsellérekhez a kiscsaládos formát köti, hozzátéve, hogy az a nagycsalád, amit csak a kényszerűség tart együtt, valójában nem is tekinthető nagycsaládnak. Véleménye szerint, amely területekre jellemző, azokon általában fontosabb, hogy a „nagycsalád, a nagycsaládi szisztéma a közösség számára [...] teljesen elfogadott létforma, szinte társadalmi eszmény, amelynek irányába törekednek azok a családok is, amelyek nem így élnek” (Szabó L. 1989, 309).

Benkő Éva hívja fel a figyelmet arra, hogy „a népszámlálások anyagai elsősorban a családtípusok megállapításához nyújtanak segítséget, de azt nem mutatják ki, hogy milyen jelentőségűek az egyes tényezők a meghatározott méretű családok kialakításában. Az alapvető kérdés eldöntése (létezett-e nagycsalád?) után a statisztikai adatok sokszor illusztratív szerepet játszanak. A statisztika ugyanis képes mind a leghajmeresztőbb preconcepciók igazolására, mind – a helyes kiválasztási elvek alkalmazása esetén – a munka nagyarányú meggyorsítására, elmélyítésére, finomítására” (Benkő 1986, 20).

Andorka Rudolf véleménye alátámasztja ezt az állásfoglalást. „Számszerű adatokkal, tényekkel csak kevés kutató tudta kimutatni a korábbi századokra vonatkozó családnagyságot” (Andorka 1975a, 342). Az első magyarországi népszámlálás adatsoraiból kiinduló alsónyéki és kölkedi kutatásainak eredményei alapján arra a következtetésre jut, hogy a valóban igen nagy létszámú háztartások száma alacsony volt. „Tehát az alsónyéki és kölkedi adatok egyértelműen cáfolnak egy olyan nézetet, hogy a több családmagos együttélési forma általános lett volna a 18. és a 19. század fordulója körül Magyarországon” (Andorka 1975a, 348).

Ez természetesen nem mond ellent Szabó László és Benkő Éva megállapításának, akik szerint mindig szem előtt kell tartani, hogy a nagycsaládos vidékeken sem a nagycsalád az egyetlen családforma, falvanként is csak a lakosság egy része élt nagycsaládban (Szabó L. 1997d, 125; Benkő 1986, 20).

Mindezek figyelembe vételével az első magyarországi népszámlálás adatai alapján Baracáról sem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a nagycsalád volt jellemző családformája. Ezek az adatok esetleg arra utalnak, hogy a lakosság egy része ilyen családban élt, ezt viszont beszélgetőtársaim is alátámasztották, de a 19. század végénél nem korábbi időből. II. József népszámlálása idején 39 házban 47 család élt a faluban. Ennél az összevetésnél beszédesebb a családok számával a házaspárokat összevetni, ami 73 (Dányi-Dávid 1960).

A nagycsalád immár klasszikus formájáról a megkérdezettek többsége csak szüleitől, nagyszüleitől hallott, ugyanis már az ő gyerekkorukban is csak egy-két család élt ilyen családformában, annak is a kisebb változatában. Már az 1920–1930-as években is kevés olyan család volt Baracán, ahová négy-öt menyecskét lehetett volna vinni, ugyanis (néhány kivételtől eltekintve) ebben az időben már általános volt az egy, ritkán két gyermek.¹⁹ Mégis, tulajdonképpen nagycsaládi funkcióban csak más formában 1949-ig volt ilyen család Baracán. Az ekkor „válakozó” (szétváló, felbomló) nagycsalád létszámát tekintve nem volt nagycsalád, hat felnőtt és három gyermek élt együtt: az öreg gazda feleségével, két fiuk feleségeikkel és az egyik házaspár két fia, a másik egy lánya. Rajtuk kívül kb. ugyanebben az időben még egy család élt ilyen formában Baracán, a gazdának ott is két fia volt. Mindkét család akkor „válakozott”, mikor mindkét fiúnak külön házat tudtak építeni. A legkésőbb „válakozó” nagycsaládban a gazdának a szakirodalomból ismert igazi nagycsaládok gazdájával azonos szerepe volt, csak esetünkben kevesebb családtagot irányított. Szabó László a nagycsaládos vidékeken a gazda ilyen szerepét még kiscsaládban is természetes jelenségnek tartja, „a gazda ilyen megnyilvánulásainak az az oka, hogy a felbomlott nagycsalád korábbi családfői tekintélye, immár alap nélkül, tovább öröklődött a kiscsaládi egységekben is” (Szabó L. 1989, 331). Ez a család egy, a faluban az átlagosnál sokkal nagyobb portán álló házban élt. Az utcára néző elsőházat az idősebbik menyecske bútorával rendezték be, ezt a helyiséget nem használták. Az elsőházba a konyhából is,

19 Más vonatkozásban, a jogszokások összegyűjtése kapcsán Dr. Gaál Imre feledi körjegyző is megjegyzi, hogy Gömörben „az egyke, sőt az egyse mind nagyobb és nagyobb méreteket ölt” (Nagy 1998, 28).

a folyosóról is nyílt ajtó. Az ezt követő konyha volt az egész család életének legfontosabb tere. Berendezése hosszú lócákból, asztalból, vizeslócából, „tálas”-ból, székekből és a fiatalabb házaspár ágyából állt. *„A konyhában volt mindenki reggeltől, míg le nem feküdt. A díznónak is főztek ott krumplit, meg a gyerekek is ott voltak.”* A konyhából a másik irányba, a hátsóházba is nyílt egy ajtó. Ez volt az öregek és az idősebbik házaspár, valamint két kisfiuk hálójelké. Az ágyakon kívül egy dívány és egy komód volt benne. A ház lakrésze ezzel lezárult, a folyosóról külön bejáratú „hambár” volt a hátsóház falszomszédja, aztán pedig egy két részre osztott kamra következett. Ebben is volt egy kisebb „hambár” és egy „szuszék” (lisztesláda). A ház leghátsó része istálló volt, három pár ló és 4-5 tehén fért el benne. Nyári időszakban fontosabb szerep jutott az udvaron álló „kolyibá”-nak, ugyanis akkor itt főzött a gazdasszony az egész családnak. Ugyanilyen különálló épület volt, a fejősjuhok ólja is (a család juhászattal is foglalkozott, mintegy 120 fejősjuhot és kb. 40 bányát tartottak), de ez a három épület már nem a ház folytatása volt, hanem „szanaszét” helyezkedtek el az udvaron. Az udvart lezárta, egyben elválasztotta a gyümölcsöstől a csűr, amelyhez hozzáépült a sertésól; négy sertésnek és egy, az anyakocáknak szánt nagyobb résszel megtoldva.

Fél Edit 1944-es munkájához távolról sem hasonlítható elevenséggel és részletességgel, talán mert csak pár évig éltek ebben a formában családba kerülése után, beszélgetőtársam visszaemlékezése nyomán családjuk élete csak nagyvonalakban körvonalazódott (Fél 1944a).

A család életét természetesen a munka határozta meg. A felsorolt családtagok együttélése idejének kezdetén az öreg gazda gyakran járt ki a nyájjal, de hamarosan fogadtak egy juhászt és egy „baranyász” bojtárt, ettől kezdve a gazda csak a gazdaság irányításával foglalkozott, a 60 holdas szántóterület megművelését, a juhtartást és a többi állat hasznos tartását hangolta össze.

A gazdasszony ebben a családban nem vett részt a többi családtag munkájában, viszont a bojtárnak is, a juhásznak is ő főzött. Ő kezelte a pénzt is. *„Azal csak ők rendelkeztek. Nem voltak senkinek különpenzei. Nem vettek nekem se ruhát, anyám vett. Akinek nem volt több testvére, annak jobb volt.”*

1949-ben „válakoztak”, ekkorra sikerült felépíteniük egy másik házat a fiatalabb házaspár részére. Családformájuk nyomot hagyott a településképben is, ugyanis a két ház nem csupán szomszédos, hanem sem kerítéssel, sem másal nincs kettéválasztva a hozzájuk tartozó telekrész. Bár az utcáról midkét házhoz külön kiskapu is nyílik az udvarra, a nagykapu ugyanott van, ahol eredetileg a nyáj járt ki-be. Csűr, istálló, sertésól is csak egy van az udvaron, a kút is közös. Ma az a két özvegy él ezekben a házakban, akiknek fiatal menyecske korában „szétválakozott” a család.

A „válakozás” során a nyáját nem osztották szét, minden mást fele-fele arányban osztottak el. Az öregek az idősebb fiú családjával maradtak, ellentétben a – többek között – Fél Edit által leírt szokással, miszerint a legfiatalabb fiú családjával szoktak maradni (Fél 1940a).

Az állatállományt megfelezték, mindkét házaspárnak jutott két ló, egy csikó, két tehén. Eke is, szekér is kettő volt, meg tudták osztani, a vetőgépet és a bo-

ronát azonban végig közösen használták. A földdarabokat – tekintve a birtok szerencsés adottságait, azaz hogy a nemesi határrészben, tehát mindössze néhány nagyobb darabban volt –, ketté tudták vágni, csak két olyan kisebb darab volt, amelyeket nem volt érdemes, ezeken megosztottak. A „*válakozás*” során ebben a családban nem okozott gondot a menyecskék földje, ugyanis abban az időben ők még nem kapták meg a részüket, mindkettőjük családja ahhoz ragaszkodott, hogy „*a földet csak akkor kapják meg a gyerekek, ha a szülők már nem bírják megdolgozni*”. Ez történt a gazdával és a feleségével, akik a „*válakozás*” után pár évvel meghaltak. A fiatalok – mivel teljes mértékben megkapták a földeket – évente mértek nekik a termésből.

Juhtartás nélkül, de egyébként ugyanilyen formában élt és ugyanígy „*válakozott*” egy másik család is pár évvel korábban.

Kissé eltérő típust képvisel a harmadik nagycsalád, amelyben a szülők három fiukkal éltek együtt, akik közül csak az egyik házasodott meg. Mikor megszületett a lánya, akkor négy generációt képviselő hét ember élt együtt. Ennek a családnak a történetében volt egy olyan időszak is, amikor a megözvegyült gazdasszony irányított, de erről adatközlőm – nagyapjától – az említetteknél többet nem hallott.

Arra már csak közvetett adatok utalnak, hogy Baracán a fentiekén kívül is éltek családok nagycsaládos formában. Egy (negyedik) család történetéből nagy valószínűséggel következtethetünk arra, hogy nagycsaládban éltek. A család az 1920-as évek közepéig egy egész kis falurészt elfoglalt, ez volt a Nemes szög vagy Gecse szög. Ennek a szögnek egyik portáját vette meg a juhászattal foglalkozó, elsőként említett család. Ez a külön szögben lakó család több szakaszban „*válakozhatott*”. Először 1896 táján, amikor négy fiútestvér házasulandó korbá került. Egyikük (Antal) Sajószentkirályra, másikuk (István) a falu másik végére került vőnek. Ketten (József és Gergely) maradtak a szülői házban. Amikor meg-nősültek, a házat két részre osztották. Házuk két lakóhelyiségből állt: utcára néző szobából és konyhából. A kamrába külön bejárat vezetett. József családja részére ezt alakították át szobává, de a konyhát továbbra is közösen használták. Közösen használták a csúrt és az istállót is. Az istállóban – adatközlőim szerint – 70 szarvasmarha is elfért, méreteiben a csűr is páratlan volt. (Kb. 1930-ig álltak ezek az épületek.) József később ugyanazon a portán épített magának egy különálló házat. (Mivel a nemesek falurészéről van szó, csakis a meglévő ház elé építhetett, mert ezen a részen a házak az úttól jóval beljebb húzódtak.)

Gergelynek három lánya és egy fia született. Miután a lányok férjhez mentek, fia pár évig apjával közösen gazdálkodott. 1944-ben házasodott, és a csúrt (időközben kisebbé alakított formában) még ekkor is közösen használta nagybátyjával. Feleségével az 1950-es évek közepén kezdtek építkezni a szülői házhoz tartozó kertföldön (ami a nemesi birtoknak megfelelően nem a paraszti kertföldek út melletti sorában, hanem minden nemesi portának a szomszéd telkén volt.) Egy ideig még ekkor is közösen használták a gazdasági épületeket, teljes mértékben csak az 1960-as évekre „*válakoztak szét*”, de ekkor is szomszédok maradtak. Ha figyelembe vesszük, hogy az utca jobb oldali részének valamenyny lakója azonos vezetéknévű, esetleg feltételezhetjük, hogy hasonlóképpen

„*válakoztak*”, és valamennyien egy családból származtak, származnak. (Ma hat ház áll az utca ezen oldalán, és beszélgetőtársaim valamennyien emlékeznek arra az időre, mikor minden telken azonos nevű család élt.)

Valamennyire nyomon követhető földbirtokuk sorsának alakulása is. Azokban az esetekben, amelyekben a telkeken ma vagy a közelmúltig élő családok földbirtokkal együtt vették meg a házat (és ez a 20. század első felében törvényszerű volt), földjeik minden dűlőben szomszédosak egymással. Ebbe a rendbe azok a földbirtokok is beleillenek, amelyeket más falubelieknek az e falurészben lakók adtak el. Ugyanez az erdőre is jellemző. Mindez egy többszöri birtokosztódásra, ugyanakkor közös családi eredetű tulajdonra enged következtetni.

Annak ellenére, hogy a fenti adatok között egy olyan sincs, amely a húsz-harminc tagból álló nagycsalád meglétét bizonyítaná, a falu társadalma ezeket az eseteket nagycsaládi együttélésnek tekintette. E tényt támasztja alá az is, hogy beszélgetőtársaim valamennyien „*válakozás*”-nak nevezték a külön házba költözést. Elmondták, hogy szerintük mi vezetett „*válakozás*”-hoz”, mit jelentett ez a gazdálkodás szempontjából.

Leginkább – Veres László mátraderecskei kutatásának eredményéhez hasonlóan – az asszonyok szándékával és a gazda halálával magyarázták a „*válakozás*”-t (Veres 1978, 124).

„Ha az anya halt meg, az még nem vitte szét a családot, csak ha az apa.”

„Erre [a „válakozás”-ra – G. A. megj.] az asszonyok vágytak. Nem ok nélkül. Nem volt az asszonynak szabadsága.”

„Ha egy család szétválakozott, akkor már nem közösen gazdálkodtak. Ha nagyobb probléma volt, disznótor stb., akkor összehúztak, segítették egymást. Ha egymás mellé építkeztek, vagy ha nem is, közösen használhatták a boronát, ekét, szekeret. Hogy szomszédok maradtak-e, az a lehetőségektől függött. Ha lehetett, egymás mellé építkeztek, hogy például a csűr egy ideig még közös maradjon. Ha egymás szomszédságában egy vezetéknevű családok laktak, az annak a biztos jele, hogy az apáik vagy nagyapáik testvérek voltak. Úgy is nevezték őket, hogy egy válakozásból valók.”

Adatközlőim véleménye szerint a nagycsalád megszűnésével járó szabadság jó volt, még ha voltak is hátrányai. *„Most másképp van, mindenkinek magának kell gondolkozni, nem mondja meg a gazda, hogy másnap ki hova megy és mit csinál.”*

A 20. század elején is általános, a század negyvenes éveinek végétől pedig kizárólagos családforma Baracán a kiscsalád. Nem egy esetben ez napjainkig három generáció együttélését jelenti. Az ilyen családokat – főként a családi gazdálkodás időszakában – mindig a legmunkaképesebb férfi, először a legidősebb, aztán a fia, veje irányította. A második világháború vége óta ez a családforma is módosult. Ha a szülők, a gyerekek és az unokák generációja egy udvaron él is, mindenképpen külön konyhájuk, különbejáratú lakásuk van ugyanabban a házban.

Kezdetben a kiscsalád élete valamennyire hasonlított a nagycsaládéhoz. Annyiban legalábbis, hogy a menyecske helyzete itt is *„attól függött, hogy milyen volt az anyós. Ha lelkiismeretes volt, nem mindig a hibáját látta a fiatalnak.*

Ha csak a hibáját kereste, akkor megvadította a fiatait. A menyecskének azért nem volt jó kijárni a családból [gyakran hazajárni – G. A. megj.], mert bogarat ültettek a fülébe. Sok beszédnek sok az alja. Csak annak van értelme, ha az anyós a saját nézete szerint bírálta meg azt a menyecskét.” Tehát a menyecske egyértelműen az anyós „alárendeltje” volt. Az anyós irányította a kiscsaládban is a család apróbb adásvételi ügyeit, a piacozást, ő főzött (esetleg a menyecske segítségével), ő osztotta be az élelmet, „*rá voltak bízva a gyerekek*”. Az édesanyjuk csak három hónapos korukig maradt otthon velük, aztán több időt töltöttek nagyszüleikkel, így inkább a nagyszülőtől függött, hogy mivel foglalkozott, mit tanult a gyerek. Kb. tizenhárom éves korától már minden gyerek dolgozott, amennyire tudott. Kivételt a nyári munkák jelentettek, elsősorban az aratás, amikor mindenki a nagy munkákra koncentrált. „*Ha erős volt a gazdaszony, reggel tízig ő is dolgozott a határban, csak aztán főzött. Ha gyengébb volt, akkor csak délután ment ki a többiekkel dolgozni.*” Főleg ilyenkor, de a gazdálkodás terén egyébként is, a kiscsaládban a gazda parancsolt. Adatközlőim a nagycsalád irányítójának feladatait és szerepét fogalmazták meg a kiscsalád fejével kapcsolatban is. „*Ha valami pénz befolyt a családba, azt ő őrizte. Ha valami kellett – csizma vagy kabát –, a gazda belátta, adott rá pénzt. A gazdának első szempont a gazdaság gyarapítása volt. Ha volt eladó föld, a gazda úgy látta, hogy meg kéne venni, kijelentette, hogy arra spórolnak. A gazda a család jövődelméből semmit nem osztott szét, csak halála után került minden osztásra.*”

„*Ha a gazda nem volt elég okos, akkor rosszul ment a családnak, de mégsem szóltak neki vissza. Volt rossz gazda is, ott mindenki széthúzott. Ha nem volt a munkájuknak értelme, rossz volt.*” Normális esetben „*az asszonyokat is meghallgatták a rendes emberek*”. Olyan esetek is voltak, pl. a háborús évek, amikor az asszonyokon múlt a gazdálkodás sikere. „*Amikor az embereket elvitték katonának, az asszonynak nagyon kellett forgatni az eszét.*” Ez a jellemzés természetesen csak arra az időszakra vonatkozik, amikor „a vérségi kötelékeken alapuló családnál [...] az otthon és a munkahely lényegében ugyanazt jelentette: a család és a családfő tekintélye és tagjainak azonos érdekei tartották össze” (Fehér 1982, 254).

Baracán is több példa volt arra, hogy vő került egy-egy családba. Ha egy családba vőnek ment valaki, az – beszélgetőtársaim szerint – nem annyira az ő szándéka volt, sokkal inkább a menyasszony családjáé, amennyiben egyetlen lányuk volt. Az volt az oka, hogy „*nem volt, aki a földet dolgozza. Volt ügyes, aki rögtön parancsolt. Ha az após látta, hogy jól viszi a sort, megbízott benne. Nem mindig használták ki a vőt. Ha az após haszontalan volt, kihasználta – ha tudta.*”

„*A vő nem volt cselédje a családnak, de mégis tűrnie kellett, amit nem tud úgy, mint egy asszony. Nem szívesen mentek vőnek. A vőnek csak azt mondják, hogy veő-veő-veő, mint a kutyának.*” Élete a családban nem függött a család gazdasági helyzetétől, „*a gazdagabb család sem élt jobb életet. [...] Ahol több nemzedék élt együtt, mindenkinek nagyon alkalmazkodni kellett. Mindenkinek megvolt a maga terhe a családban.*”

A párválasztás természetesen – akkor sem, ha vő került a családba, és akkor sem, ha meny – nem csupán a fiatalok „ügye” volt. Azért, hogy ne kelljen

durván közbelépniük nem kívánt házasság esetén, minden szülő igyekezett belevetni a gyerekébe, hogy majd helyzetének megfelelően házasodjék. Ha mégis azt vették észre, hogy a menyasszony- vagy a vőlegényjelölt nekik nem megfelelő, igyekeztek közbelépni, megakadályozni a kapcsolatot – mindkét részlől, szülők is, nagyszülők is.

A család és a rokonság szakszókincsén belül – falubeliek közlése alapján – a családhoz hasonlóan tisztázott értelmű fogalom kevés van. A családon a szakirodalom értelmezésével megegyezően a vérségi és a házastársi kapcsolatban élő emberek legszűkebb körét értik (Andorka 1975a, 343; Faragó 1983, 225).

A rokonsági terminológiák kutatásának a magyar szakirodalomban hosszú története van, a kutatás megindulása „Szendrey Ákos, Fél Edit és Gunda Béla nevéhez fűződik. Az ő munkásságukat egészítette ki az 1950-es években Morvay Judit. E négy kutató eredményei adtak módot 1961-ben Bodrogi Tibornak arra, hogy a nemzetközi kutatások ismeretében, immár jelentős magyar anyag birtokában, összegezze az eddigi eredményeket, s a külföldön kidolgozott módszerek, elvek segítségével elhelyezze a magyar rokonsági terminológiák rendszerét egy nagyobb összefüggésben” (Szabó L. 1973, 197).

Az azóta eltelt időben a kutatás számos problémát vetett fel e témában. Nem kísérem meg megválaszolni, hogy a rokonsági terminológia milyen viszonyban van magával a rokonsági rendszerrel, hogy mennyire lehet elemzése révén a társadalomban ténylegesen funkcionáló intézményekkel kapcsolatot keresni, milyen mértékben lehet letűnt korok viszonyaira következtetni egy-egy kimerevített időszak megragadható állapotával. Annyi bizonyos, hogy a témával foglalkozó kutatók más-más megközelítése más-más állásfoglalást eredményezett.

J. Lőrinczi Réka ilyen tudományos közegben anélkül, hogy anyagát bármilyen elmélet alátámasztására használná, rendkívül aprólékos, részletező, források anyagán alapuló munkájában a magyar rokonsági rendszer(ek) megnevezéseit (tekintettel a források jellegére természetesen inkább csak a hivatkozó terminusokat) történeti sorrendben, nyelvészeti rendszerezésben és megjegyzésekkel rendezi adattárrá (J. Lőrinczi 1981). Faragó Tamással nem ért egyet abban a kérdésben, hogy a terminológia elemzésével fény derülhet korábbi korszakok rokonsági rendszerére, az ilyen kísérleteket a kérdés leegyszerűsítésének tartja (Faragó 1983, 239). Vele ellentétben a nyelvészeti szempontból (is) vizsgálódó Kósa-Szánthó Vilma úgy véli, hogy a terminológia „magát a rokonság intézményét tükrözi, és egyben utal a rokonok közti kölcsönös jogokra, köteleességekre és elvárt magatartásmódokra is” (Kósa-Szánthó 1980, 147), és a terminológia, a nyelvi rendszer sokkal lassabban változik a társadalmi szervezetenél. Szabó László a magyar rokonsági rendszert vizsgáló munkájában fejti ki, hogy a rokonsági terminológiák azért eltérőek, mert differenciált társadalmi viszonyokat tükröznek (Szabó L. 1980). Egyik írásában Csépa kapcsán vizsgálja meg, hogy egy eredeti lakóhelyéről elköltöző népcsoport magával viszi rokonsági terminológiáját, és egy ideig új viszonyai között is megőrzi azt (Szabó L. 1982a). Másik, interetnikus kiindulópontú tanulmányában azt is megállapítja, hogy „a rokonsági terminológiai rendszerek anélkül hathatnak egymásra, hogy a családi és ro-

konsági viszonyok követnék ezt a mozgást”, viszont „az egymás mellett élő, zárt, integrált kultúrák családszervezeti felépítése, rokonsági rendszere nem hat, mert nem hathat egymásra. Ugyanakkor e viszonyokat hűen kifejező rokonsági terminológiai rendszerük között csere indulhat meg” (Szabó L. 1985, 71).

Lényegében ennek a részleges hatásnak példáját közli Kósa-Szánthó Vilma három kutatópontja (Sepsiszentgyörgy, Csíkmenaság, Külsőrekecsin) egyikéről, Csíkmenaságról, ahol a városi terminológia hatására a diglosszia nyelvi jelenségeivel leírható állapottal találkozott: a terminológia hivatkozó része városi, megszólító része falusi, vagyis a beszédhelyzettől, a beszélő társadalmi közegétől függ használata (Kósa-Szánthó 1980).

Szűkebb területünkön, a történeti Gömör megyében egyelőre keveset foglalkoztak a rokonsági terminológia és a rokonság, a családnál szélesebb körű társadalmi egységek működésével, ellenben tágabban értelmezett vidékünkéről, a palóclakta területről elmondható, hogy e témában a legtöbbet kutatott vidékek egyike. Szabó László a palócok népi társadalmát bemutató munkájában a ténylegesen működő társadalmi intézmények változási folyamatait ragadja meg. „A faluközösség belső szerkezetének változási folyamatát a 18. század végétől három nagy korszakra oszthatjuk. Első a 19. század utolsó két évtizedéig tart, amikor a nagycsalád – had – nemzetség a társadalom három fő intézménye. A következő az 1920-as évek közepe táján zárul, amikor a kiscsalád – had – rokonság tekinthető a legjelentősebbnek. A termelőszövetkezetek megalakulása utáni évek zárják le azt a harmadik korszakot, amikor a kiscsalád – rokonság – (had) tölti be a központi funkciót” (Szabó L. 1989, 402).

Szendrey Ákos jóval korábban fogalmazta meg hasonló értelmű véleményét (Szendrey 1937b).

A falusi társadalom Baracán is a tagolódás, a rétegződés bizonyos rendszeréhez igazodva működött. A terminológia ma élő részéből e működés aligha rajzolódik ki, az elhomályosult jelentések miatt. Valamennyi rokonságot jelölő terminus közül ma csak – a már említett – *család* jelentése egyértelmű. Ugyanakkor használatos a *család* szó ma is a gyerek helyett, annak szinonimájaként, pl. sok családjá van. A *família* szó jelentése homályos: „*ha a rokonság összejön: ott volt az egész família. Házasság útján szerzett rokonok is.*” Ezzel állítható szembe az *ág, ágazat*, amely csak a vérrokonokat jelöli Baracán. „*Rokoni ágazat, csak a vér szerinti rokonok tartoztak egy ágba.*” A *nemzetség* kifejezést beszélgetőtársaim nem ismerik, nem használták, de egyikük a szüleitől gyakran hallotta. „*Ők akkor használták, ha azt akarták kifejezni, hogy valaki hová tartozik. Az ő nemzetségéből való volt...*”²⁰ A *fajta* szót csak abban az esetben hasz-

20 Itt nem érezhető olyan tiszta jelentésbeli elkülönülés, mint amelyet Morvay Judit szűrt ki a rendelkezésére álló anyagból, miszerint a nemzetség apaági vérrokonoknak a meghalt ősokeket is magába foglaló összessége. Szabó László a nemességhez köti, akiknél jogaik miatt fontos volt a származás ismerete, de felhívja a figyelmet arra, hogy éppen Gömörben a jobbágyság átvehette a vele életmódjában azonos, térbelileg is közeli kisenemességtől, és éppen ez – hogy nem sajátja – az oka annak, hogy napjainkra igazi funkció hiányában jelentése összemosódott a haddéval (Morvay 1966; Szabó L. 1989, 343).

nálták, használják ma is, ha azt akarják kifejezni, hogy valaki valamilyen tulajdonságával felmenőire hasonlít, pl. *„ha jól tudott dalolni – olyan fajta”*.

„A fajta közvetlen leszármazást jelent, azt, hogy ugyanaz a vérágazat”, ezért, a vérrokon kapcsolat miatt hasonlíthat.

A *had* kifejezés egy házban élőkénél nagyobb, valamilyen fokon összetartozó csoportot jelöl, akik összetartozása csak szükség esetén mutatkozott meg. *„Sógorság, testvérség, szülők – ez a had. Nagyobb körű családság. Sógorok is bekerültek a hadba. Ha volt egy összetűzés, a had összetartott.”*²¹ A *banda* jelentése: *„a hozzátartozók. Ha más faluba laknak is, de összejönnek. Itt van az egész banda. Nem vérrokonok is benne vannak.”* Manapság mindkét kifejezést, a *hadat* is, a *bandát* is csak olyan összefüggésben használják, amelyben az e szavakkal jelölt csoportok „külső támadás” esetén kénytelenek feleleveníteni az összetartozást. A *ház*, *háznép* a házban élő összes embert jelöli, a családnál annyiban tágabb fogalom, hogy a meg nem nősülteket, a férjhez nem menetteket is magába foglalja, de – ellentétben pl. Szendrey Ákos és Manga János erre utaló megjegyzéseivel – nem tartoznak bele a házban élő cselédek (Szendrey 1936, 272; Manga 1979, 57). A *pereputty* kifejezést Baracán túlzó értelemben használták, ha a családfeje és felesége valahol az egész családjával jelent meg. *„Összeszedte az egész pereputtyát.”* A *szögről-végről rokon* kifejezéssel távoli rokonságot jelöltek, jelölnek: *„...nem is unokatestvér, hanem messzebbre visz az ágazata a rokonságnak.”*²² Manapság akkor használják ezt a kifejezést, ha olyan rokonok találkoznak – véletlenül –, akik nem ápolják ugyan a rokoni kapcsolatot, de tudnak egymás létezéséről, mert nagyszüleik, esetleg szüleik között még eleven volt a kapcsolat. Semmit nem változott a *tősgyökeres* szó jelentése. Beszélgetőtársaim nagyszülei is a több generáció óta a faluban élő családokat értik alatta: *„Arra mondták, akinek a családja negyedízigen itt lakott.”* A *cseléd* Baracán is mindig bérért dolgozó idegent jelentett, jelent, aki megegyezés szerinti bérért meghatározott időre szegődött el egy-egy családhoz. A *rokonság* fogalmába Baracán beletartoztak mind a vérrokonok, mind a házasság útján szerzett rokonok, mind a „műrokon” száakkal kötődők. A hétköznapi szóhasználatban mégis megkülönböztetik őket: *„nekem a felesége a rokon”*, ami arra utal, hogy elsődleges jelentése értelmében csak vérrokont jelent. Egy másik megfogalmazás – *„a koma a rokonnál is előbbrevaló”* – pedig arra utal, hogy a műrokonok nem tartoztak bele a rokonságba.

21 Morvaj Judit fogalomtisztázó írásában az egymás melletti telkeken élő testvérek (férfiak) aktív érdekcsoportját érti rajta, amelybe a feleségek, a gyermekek, a szomszédok, a műrokonok is beletartoznak (Morvaj 1966). Szabó László a felbomló nagycsaládokkal hozza összefüggésbe, akik összetartozása bizonyos munkák esetén aktualizálódott (Szabó L. 1989, 336). Szendrey Ákos jellemzése is illik Baracára (is): *„A palócoknál talpra áll minden ember, ha a had közös becsületéről vagy sorsáról van szó”* (Szendrey 1936, 273).

22 Ennek kapcsán állapította meg Szendrey Ákos: *„A zugok, szerek, szegek lakói tehát ősi soron rokonok, egy nemzetség tagjai. [...] Erről a közelebb meg nem határozható rokonságról mondják: szögről-végről rokon”* (Szendrey 1936, 271). Baracán erre csak egy példa van a Gecse szög, de általában a szomszéd falvakra is jellemző, pl. Dulházán Gál szög, Bátkában Szívos szög egy-egy falurész neve.

A rokonság szerepében a második világháború után kezdődött változás. A visszaemlékezések szerint azóta csak lakodalomban és temetésen találkoznak. „Előtte jobban tartották a rokonságot.”

„Hogy hanyadízíglén tartja egy család a rokonságot, az attól függ, hogy mennyire népes.” Ahol a középgenerációnak nincsenek testvérei, ott jobban ragaszkodnak a szülők testvéreihez, és még a nagyszülők testvéreivel, leszármazottáival is ápolják a kapcsolatot. Testvérek esetében a testvér és családja a legfontosabb rokonok. A rokonság általában keresztlőkor, lakodalomban, temetésen, búcsúkor, húsvétkor, karácsonykor találkozik.

A keresztlőre – kb. az 1930-as évekig – a keresztszülőkön kívül a szülők testvéreit és szüleit, valamint a komák szüleit hívták meg. Ennél több vendéget csak a második világháború utáni időben hívtak, de az ilyen nagy keresztlők akkor is kivételesek voltak.

A lakodalomba – az 1960-as évekig – a szülők testvéreit és az összes szomszédot meghívták, valamint mindazokat, akikkel a családot – bármilyen fokon – komaság kötötte össze, pl. a fiatal pár nagyszüleinek keresztszüleit, komáit is (ha még éltek). A 20. század eleje óta nem változott, hogy mindenképpen ott a helye a lakodalomban a menyasszony legjobb barátnőjének és a vőlegény legjobb barátjának. A legtöbb lakodalomban – tekintve Baraca méretét – gyakran szinte az egész falu ott volt. Beszélgetőtársaim valamennyien az 1940-es években kötöttek házasságot. A lakodalom kapcsán aktivizálódó rokonság szemléltetésére az alábbiakban néhányuk lakodalmi vendéglistáját tekintem át:

1. Tóth Margit és Bodnár Géza lakodalmának vendégei:

– a menyasszony részéről: a Molnár és a Gálik család (szomszédok), Gecse Jolánka és Korda Sára (barátnők), Varga János és családja (a feleség a menyasszony bérma­keresztanyja), Sándor Béla és családja „vízi keresztszülők”, Tóth István és Sándor Lajos (az édesapa barátai), Sándor József és családja (a szülőkkel bérma­komák), özv. Sándor Lajosné Tóth Szerénke (lánya a menyasszony bérma­keresztlány), Tóth Béla családja (az édesapa testvére a család­fő), Koós László (az édesapa bérma­keresztfia), az Orbán család (a feleség az édesanya bérma­keresztanyja), Ruszó Sára és Lovas Éva (az édesanya bérma­keresztlányai);

– a vőlegény részéről: Sándor Géza, Zoltán, Lajos és családjaik (Lajos fia az édesapa bérma­keresztfia, egyébként mindhárman az édesanya testvérei), Bartók János és családja (bizonytalan fokú rokon család az anyai nagyan­yával), a Tóth és a Jakab család (szomszédok), Korda Elemér, Sándor Ferenc, Gecse Elemér és Simon István („cím­borák”), Koós Antal és családja (az édesapa bérma­keresztfia), M. Koós János („fügei ágon rokon”), Gecse András (koma), Koós Zoltán és családja (fiuknak, Elemérnek a vőlegény a kocsmai keresztapja), Simon Sándor (kölcsonősen „vízi keresztszülők”), Simon Etelka Rimaszécsről (az édesanya vízi keresztlány).

2. Tóth Regina és Tóth János lakodalmába a következőket hívták meg:

– a menyasszony részéről: a Korda és a Tóth család (szomszédok), Bodó Koós János és családja (a feleség a menyasszony bérma­keresztanyja), Matyi

Koós János és családja (az édesapa keresztfia), Császár Koós István és családja (vízi keresztszülők), Varga János és családja (az édesapa keresztszülei), Sándor Zoltán és családja (a feleség az édesanya keresztlánya), Kovács József és családja (lányuk, Aranka „*cimbora*”), Simon István és családja (a nagyszülők komák), Kosztúr János és családja (az édesapa barátja), Kosztúr József és családja (valamilyen fokú komaság), Kovács György és családja (fiuk az édesapa bérmaeresztfia), Gecse András és családja (tervezett keresztapa), Révay Etelka (első férje az édesapa testvére volt);²³

– a vőlegény részéről: Bartók Mihály és családja (a nagyanya tisztázatlan fokú rokonai), Csák István és családja (valamilyen fokú komaság), Koós Zoltán és családja „*cimbora*”, Bódi Koós István (a fiukkal „*cimborák*” voltak), Sándor József családja és Tóth István családja (tisztázatlan fokú komaság, illetve rokonság), Trelaj Géza és családja (abban az időben kántortanító a faluban, általában meghívták a lakodalomba, de csak az egyik részről).²⁴

Mindkét esetben, de a többi lakodalomban is a két keresztszülőnek volt a legfontosabb szerepe. A „*vízi keresztapa*” minden esetben násznagy volt és tanú, ma is az. A „*vízi keresztanya*” – az 1970-es évekig – sütötte a kalácsot az összes lakodalmi vendég számára. Ők vitték a legnagyobb ajándékot is. A bérmaeresztanya az esküvőn a menyasszony mögött állt, ő hajtotta föl-le a fátylát. Valamelyik keresztszülő megfelelő korú lánya volt a koszorúslány, fia a vőfély. Ennek ellenére a lakodalmi ülésrend nem jelenítette meg kiemelt szerepüket. Ezt azzal magyarázták, hogy a lakodalmat a ház egy kiürített helyiségében tartották, ahol mindenki oda ült, ahol helyet talált magának.

A komaságnak a keresztszülők ilyen szerepén kívül is minden család esetében olyan jelentősége volt, hogy bármely családtaghoz köthető bármely foka meghívást jelentett a lakodalomba. A lakodalom többi asszonyvendége közül kerültek ki a főzőasszonyok. Nem tartották számon, hogy ezt visszasegítsék egymásnak, mivel arra alkalmas, idősebb asszonyok mindig vállalkoztak főzésre.

Egy-egy haláleset a családban szintén elsősorban a komákat, a szomszédokat aktivizálta. Hírére rövid időn belül, hívás nélkül megjelentek a háznál. A komák és a sógorok minden lehetséges intéztnivalót átvettek a családfelettől; miután ő megmutatta a sírásóknak a sír helyét, a komák valamelyike maradt ott velük. A komaasszonyok a tor előkészületeiben segítettek. „*Ha unokatestvér, bérma- vagy vízi koma halt meg, a temetés előtt pálinkát, lisztet, tyúkot, tojást vittek a házhoz.*” Az 1980-as évek végéig a sírásók a halott „*jó emberei*”, tisztelői közül kerültek ki. Azóta fizetnek a sírásásért, főleg azért, mert az idősebbeknek az ásás már nehéz, a fiatalabbak pedig elköltöztek a faluból.

A temetkezésben csak Baracára jellemző sajátosságok nem ragadhatók meg. Természetesen a házastársakat, egy család tagjait egymás mellé temetik. Ha sok idő (mintegy harminc év) múlva hal meg valaki a családból, azt gyakran

23 Rajtuk kívül ott lett volna a helye S. B.-éknak, mert komák voltak, de nem hívták meg őket, mert abban az időben a két család éppen haragban volt.

24 Az özvegy feleség visszaemlékezése alapján.

temetik ma is valamelyik szülője sírjába. Manapság gyakori jelenség, hogy két – három családtag egymás melletti sírhantját egy közös betonkerettel veszik körül. Az efajta sírokat tekinthetjük a családok közös sírba temetkezésének, de eredetileg minden ilyen eset egymás mellé temetkezést jelentett. A temető sírjai között megfigyelhető bizonyos rendszer. A két temetői kereszt környékére temetkezett, temetkezik ma is a Koós, a Pricz, a Tóth, a Gecse, a Lukács és a Bartók család. Mivel a temető domboldalon van, a domb tetejére temetkeznek a „tősgyökeres” baraccai családok, aljába pedig a faluközösségen kívül állóknak tekinthetők, pl. a cigányok, a pusztákon élő szlovákok.

Baraca társadalmáról tehát elmondható, hogy életében a komaság intézményének kiemelt szerep jutott. E fontosság tudatában a gyermeket váró családok a keresztszülők személyét sokkal korábban eldöntötték, mint pl. a gyermek nevét. Barátok már legénykorukban beszéltek róla, de *„erre még nem sokat adtak”*. A választásba a nagyszülők is beleszóltak. A döntésben valójában az anya szavának volt a legkisebb súlya, az apa döntött a szüleivel, ő is hívta meg a keresztszülőket. Ami a keresztszülő személyét illeti, az 1950-es évekig *„idegent hívtak azért, hogy nagyobb legyen a család. Keresztvízi koma se volt testvér. A legjobb barát lett a koma. Testvérnél is rokonabb lett.”*

„Rendes családoknál valamennyi gyereknek ugyanazok lettek a keresztszülői, akik az elsőnek. Volt olyan is, hogy valaki kínálkozott keresztszülőnek. Eből nem mindig lett meghívás. Ha tudta a szülő, hogy nem tudna vele jó kapcsolatban lenni, főleg. Tekintélyes emberrel akartak így komaságba kerülni, de egy korrekt ezt nem csinálta. Mert a komaság azt jelentette, hogy a koma belépett a családba, köze volt a gyerekhez. Bármilyen történet: baj vagy öröm, ott volt a helye. Ha az az egyén nem akart összekeveredni valakivel, úgysem sikerült, esetleg ha nem volt kinézve senki. Az ajánlkozók hasznát remélték.”

„Szegény nem mert gazdagot hívni, de gazdag legény meg merte hívni szegény barátját – ha a szülei is akarták. A komaság mindig az ember után megy, lányt soha nem hívtak.” Ha a keresztapa még nőtlen volt, valaki – pl. a nővére – helyettesítette leendő feleségét a keresztelőn, de ezt a személyt a gyermek soha nem hívta keresztanyjának.

A leendő keresztanya kötelességeinek sora rögtön a gyermek megszületésével kezdődött. Mivel a gyermekágyas anya néhány napig nem tudta ellátni a családját, *„poszrikot hordott a komaasszony”* – a szülést követő négy napon át ebédet vitt a családnak. Fontosságát jelzi, hogy erre a célra külön kosarat, *„poszrikos kosar”*-at tartottak, amelyben minden edény elfért. Minden lány *„stáfrung”*-jában emiatt volt néhány díszesre hímzett kendő, mert ezzel takarták le a kosarat. A keresztelő költségeit is a keresztszülők fizették a papnak. Már keresztelőkor nagy ajándékot kapott a keresztgyerek: a lány fülbevalót, a fiú kb. az árának megfelelő pénzt. A keresztgyermek lakodalmára ismét ők vitték a legnagyobb ajándékot, kialakult rend szerint: *„a vízi keresztanya vette meg a porcelánt, a bérma pedig a szentképet.”* Egyébként valamennyire nevelhette, irányíthatta is a keresztszülő a keresztgyereket. *„Míg vallásos volt a nép, addig a keresztszülő megszólította a keresztgyereket, ha szerinte nem jót cselekedett.”*

A jó keresztszülő beleszólt a vallásos életébe. Idegenekkel szemben viszont pártolta. Ha a gyerek nem is fogadta meg a tanácsot, de nem felelt a keresztszülővel, a szülőkkel néha felelt. A keresztyerek húsvétkor feltétlenül elment a keresztszülőkhöz. Karácsonyra ajándékot kapott, búcsúkor a sátonál is vett neki valamit a keresztanya. Ha sikerült, ha nem, a komaságot állni kellett.”

A bérma keresztszülőt viszont a bérmaalkozó egyedül választotta ki.

A „lógókomaság” férfiak és nők körében egyaránt szokás volt még az 1970-es években is. Az asszonyok „csigacsináló”-ban ittak komapoharat, később is „komaasszony”-nak szólították egymást, de férjük, gyerekeik, nem tekintették rokonnak az ilyen komaasszonyt. A férfiak kocsmái keresztapát választottak maguknak, mielőtt katonának mentek. Az ilyen „keresztyerek” még a legutóbbi néhány évben is keresztapának, „kereszt”-nek szólították keresztapjukat.

Beszélgetőtársaim szerint Baracán egy-egy nagyobb családi munka sem a vér szerinti rokonságot, sem a műrokonságot nem mozgatta meg. Pl. házépítéskor a kőműves és az ács szakmukán kívül minden más munkát a család végzett el, azaz a férj és a feleség, esetleg velük egy udvarban lakó szüleik, ha még munkaképes korúak voltak. Soha nem fogtak össze építkezés esetén visszasegítés fejében, mindenki magának dolgozott. A kölcsönös segítség egyedül a disznótorokat jellemezte, jellemzi ma is. A földművelés munkái terén kénytelenek voltak összefogni, de azt, hogy az egymást segítség semmi más téren nem mutatkozott meg, a falubeliek igen negatívan ítélik meg. *„Egyémáshoz szólni se volt idő, annyira kellett dolgozni. Senki senkinek nem segített, mindenkinek volt dolga, csinálta a magáét. Ettől nagyon megkeményedik az ember.”* A gazdasági emelkedés iránti igény tehát olyan irányba terelte a családokat, amely viszonylag korán – egyébként inkább csak református falvakra jellemző – egykézéshez, a munkaszervezeti formákban pedig a családok erőn felüli önállósulásához vezetett.

A család és a rokonság fenti intézményeinek terminológiája az emlékezetben élő legkorábbi és a jelenlegi állapot között szinte semmi eltérést nem mutat. Összegezve Baracán ma is az alábbi terminológia ismeretes (a – hivatkozó, b – megszólító, c – összefoglaló terminusok):

Konszangvinikus rokonság – egyeneság

+4.

+3. a) atyusom, mamám édesapja, öregatyus, mamám édesanyja, mami-kám, Pricz mama;

b) öregatyus, mama, mamikám;

c) dédszülők;

+2. a) Pricz atyus, atyusom, az én nagyapám, Pricz mama, édesmama, mama;

b) Pricz atyus, atyus, nagyatyus, atyuska, Pricz mama, mama, édesmama (mai gyerekek: papa, mama);

+1. a) az én apám, édesapám, édesapa, apa, az én anyám, édesanyám, édesanya, anya;

- b) édesapa, édesanya (fiatalabbak), apa, anya (idősebbek);
- c) szüleink, szülők;
- 0. a) Zolti bátyám, Zoltink, öcsém, néném, neném, húgom;
- b) kis korkülönbség esetén: Zolti bátyám, Ilon néném és tegeződés;
- nagy korkülönbség esetén:
 - fiatalabb az idősebbnek: Zolti bátyám, Ilon néném és magázódás;
 - idősebb a fiatalabbnak: öcskös, lánynak a keresztnéve;
- c) a testvérem, testvéreim;
- 1. a) Géza fiam, Margit lányom;
- b) te gyerek, Géza, te jány, Margit;
- c) gyerekek;
- 2. a) az én unokám;
- b) Zolika, Ilike, te jány, te gyerek;
- c) az unokák, a gyerekek;
- 3. a) Géza, Margit;
- b) te jány, te gyerek.

Affiniális rokonság

- +2. a) Pista bátya, bátyám, Regina nene, néném;
- b) Pista bátya, bátya, Regina nene, nene;
- +1. a) bátyám, Pista bátya, ángyi, Regina ángyi, neném;
- b) Pista bátya, Regina ángyi, Regina nene;
- 0. a) Zolti sógorom, a sógor, a sógorasszony, ángyom, sógornőm;
- b) fiatalabbak idősebbnek: Pista sógor, Margit ángyi; idősebbek fiatalabbnak, egyidősek: Pista sógor, Margit;
- 1. a) vőm, az én vőm, menyem, az én menyem;
- b) Dénes, Marika, vőm, vejem, menyem.

Házastársi rokonság

- +2. a) az öregatyus, a mamikám, mama a Koós oldalról;
- b) mama, atyus (a házastárs által használt megszólítás);
- +1. a) apósom, apa, anyósom, anya;
- b) apa, anya (a házastárstól átvett megszólítás).

Házastársak szülei egymást megszólító-megnevező terminusai:

- a) a nász, a nászom, a nászasszony;
- b) nász, nászasszony.

Konszangvinikus rokonság – oldalág

- 0. a) az unokatestvérem, Géza vagy Margit az unokatestvérem (ha sokkal idősebb: Géza bátyám, Margit neném, az unokatestvérem);
- b) Géza, Margit és tegeződés; fiatalabb sokkal idősebbnek: Géza bátya, Margit nene;
- c) unokatestvérek, unokatestvérek;
- +1. a) Pista bátya, Margit neném, Margit ángyom, ángyi;
- b) bátyám, neném, ángyi, ángyo;

- 1. a) Ili, a testvérem lánya, Béla, a testvérem fia;
b) Ili, Béla, tegezés.

Műrokonság

- +1. a) komám, a komasszonyom;
b) komámuram, Pista koma, komasszony, Giza koma (!);
- 0 – +1. a) keresztapám, keresztanyám, vízi keresztapám és keresztanyám, bérma keresztanyám és -keresztapám; a keresztlányom, a keresztfiám, a bérma keresztlányom, a bérma keresztfiám;
b) keresztanyám, keresztapám.

E rendszer rendelkezik mindazokkal a sajátosságokkal, amelyek a palóc terminológiát általában jellemzik. Szabó László jászdózsai kutatásai hasonló eredményre vezettek, ami a lakosság palóc eredetével magyarázható (Szabó L. 1973). Lényegi vonásaiban hasonlóságot, sőt egyezéseket találhatunk baracai „rokonával”: a konszangvinikus egyeneságon jellemző mindkét helyen az idősebb testvérek magázása, ezzel is elválasztják egymástól idősebbet és fiatalabbat, a megszólító terminusok közül csak fiúra vonatkozik a gyerek, ami a lánnyal áll szemben, megegyezik a gyerekek megszólítása az unokákéval. Baracán is egyezést mutat az egyeneság és az oldalág néhány megnevezése (bátyám, neném), sőt ezek az affiniális terminusok között is felbukkannak. Ugyanakkor sógorok vonatkozásában itt is megkülönböztetik az idősebbet a fiatalabbtól. A terminológia különlegessége, hogy a komaasszonyok gyakran komának szólítják és említik egymást (lásd fent Giza koma, Etelka koma).

Egészében tehát a rokonsági rendszer terminológiai része nem mutat a palóctól elütő sajátosságokat, ám a rokonság működése a falu társadalmán belül jelentős szabályozó, rendező erőnek bizonyult.

2.5. Nem és kor szerinti csoportok, társas összejövetelek

A legfiatalabb korcsoport, a gyerekek életével a falusi társadalmon belül komplex módon jó néhány tanulmány foglalkozik (pl. Gazda 1980; Fügedi 1988).

Veres László és Kresz Mária arra mutatnak rá, hogy a gyerekeket egész kicsi koruktól kezdve a felnőttek világának központi kategóriája, a munka szemszögéből nevelik, fejlődésüket ennek mércéjével értékelik (Veres 1978). „A teljes munka, a teljes élet ismerete által a parasztgyerek részese a felnőttek életének [...] Pirongatásnál, büntetésnél, jutalomnál többet jelent a nevelés másik oldala: maga a paraszti élet” (Kresz 1943, 12, 16).

Az 1950-es évekig mindez a baracai gyerekekre is érvényes volt. Minden korcsoport társas életét is alapvetően meghatározta, hogy milyen munkák elvégzésére volt már alkalmas. A családon belüli munkamegosztás természetes következményeként (kissé leegyszerűsítve) a fiúk a mezőgazdasági munkákat, a lányok a háztartási munkákat tanulták meg.

A csecsemőkorú gyermekeket Baracán „*karonülő*”-nek nevezték. Ezt követően a fiú neve „*gyerek*”. Néhányan élete végéig így nevezik az illetőt: elsősorban

szülei, keresztszülei. A 10–14 éves fiúkat „*suhan*”-nak, „*suhadér*”-nak nevezték, néhányan e korosztály megnevezésére az „*inas*”-t is használták, de nem tartják igazán jellemzőnek. „*Kamasz*”-nak mondták a 15–18 éveseket, majd 18–19 éves kortól házasságig „*legény*”, „*legényember*”, aztán „*ember*” volt a férfiak megnevezése.

A lányokat keresztnévén kívül „*jány*”-nak, „*te jány*”-nak szólította a család. A szülők őket is egész életükben nevezhették így. 14–15 éves korban *eladó*, kb. 17 éves korától „*nagylány*” a lányok megnevezése.

Mindig (talán még ma is) jobban örültek a fiúnak. „*Baracán a fiú volt a becsesebb, mert arra jobban lehetett támaszkodni, nem ment ki a családból. A sok lánynak – ha csak lány volt – különösen nem örültek. Fiúnak mindig jobban örültek, főleg ha első volt. A fiú a gazdaságban hasznosabb. Ha több fiú volt, akkor is a fiú volt a hasznosabb, mert elmehetett dolgozni. A fiús házak jobban gyarapodtak.*”

A gyerekek öltözete is mindig attól függött, hogy milyen közegben mozogtak. „*Házigyerek*”-ként, 3–4 éves korukig alig vitték ki őket a házból. A kisfiúk télen kezeslábast hordtak, cipőjük még nem volt, nyáron hosszú, nyakánál „*ontrával összehúzott*” vászoninget adtak rájuk (kb. az 1940-es évekig). Négy-öt éves korukban kaptak először csizmát, nadrágot, kabátot. Ingük is a felnőttek ingével azonos szabású, bolti darab volt. Mellényt inkább csak ünnepnapokon hordtak. Ezekkel a ruhadarabokkal együtt járt a kalap. 1930 táján a csizmát cipő, a csizmanadrágot pantalló váltotta fel. Az évszakoknak megfelelően ezeknek a ruhadaraboknak csak az alapanyaga változott. Lényegében a későbbiekben a férfiak ruházata – összetételében – már semmit nem változott.

A kislányok első ruhadarabját „*viganó*”-nak nevezték. Általában otthon varrták, nyári változatában rövid, téliben hosszú ujjal. Fölötte kötényt hordtak (kb. az 1960-as évekig). Az 1930-as években váltotta fel a pántos cipőt a körömcipő, télen csizmát hordtak. A lányoknak 5–6 éves korukban rövid posztókabátot varrattak, de ebben csak a templomba jártak. A „*templomi ruhát*” később, idősebb korukban sem hordták más alkalommal, csak a vasárnapi nagymisére jártak benne. Az 1930-as évektől kezdve a templomba csizma helyett hosszú szárú, fűzős egészcipőt hordtak.

A falubeli gyerekek kb. 3 éves korukig nem alkottak csapatokat, mert nem jártak ki a családból. Akkor kezdtek együtt játszani, mikor már nemcsak a családban fordultak meg. Hat-nyolc éves korukban kezdtek együtt libát őrizni, s legkésőbb tizenkét-tizenhárom éves korukban már kezdtek beletanulni a határban végzett mezőgazdasági munkákba és (a fiúk) az állatok körüli munkákba.

„*Aki parasztember, az már gyerekkorától beleszokik a munkába, abba bele kell születni. Négyévesen már kihordták a gyerekeket a földre, mikor kapáltak*”, de csak abban az esetben, ha nem volt, aki vigyázzon rájuk. „*A fiúgyerek már kilencesztendőskorában ment az apjával fűvet kaszálni. Rázta a rendet, hogy könnyen megszáradjon. Ilyenkor még nem tanították kaszálni, de mikor az apja megpihent, a gyerek fel-felkapta a kaszát. Tízéves korában a fiúgyerek már kaszálgathatott fűvet. Megfogta már a kaszanyelet. Ha már fűvet tudott kaszálni,*

ment az apja után markot szedni. Ilyenkor már próbált egy-két vágást.” Így tanult bele a legnagyobb munkába, az aratásba, de legénykora előtt – normális esetben – nem aratott. Egy ideig apja, esetleg mások (idősebbek) is, aratás közben tanácsokkal látták el: hogyan tartsa, hogyan lendítse a kaszát. Az apróbb, állatok körüli munkákba (libalegeltetés, etetés stb.) erre az időre már minden fiúgyerek beletanult, általában otthon, a nagyapja mellett. Mikor apjával a mezőre kezdett járni, azzal együtt a lovak ki- és befogását is megtanulta.

A lányok a háztartás munkáiba tanultak bele olyan módon, hogy arra különösebben nem is figyeltek oda. 8 évesen már anyjuk, nagymamájuk keze alá adták a főzéshez szükséges dolgokat, már rájuk bízta a krumplipucolást, a mosogatást. Főzni is, sütni is csak asszonyi korukban kezdtek. Kb. tizenkét éves kortól tanultak fonni, nem sokkal ezután fonóba is kezdtek járni. Jóval később, tizenhét éves koruk körül kezdtek szőni, de anyjuk e munkájára már 10-12 évesen odafigyeltek. A földművelés gyerekkorukban számukra a kerti munkákban merült ki, tizennégy évesen kezdtek kukoricát törni, krumplit ásni. Az aratás során végzett női munka kevésbé veszélyes, mint a férfiaké, tehát amint azt fizikai erővel bírták – kb. tizennégy éves korukban –, kezdtek a lányok markot szedni, majd a szemnyerés során a gép mellett dolgozni. A legnehezebb női munkát – amely a férjhez menés követelménye volt –, a kenyérsütést csak nagylány korukban tanulták meg.

Természetesen e munkák mellett a gyerekek minden korcsoportja a játék miatt is *„bandázott”*. A bandában, gyerekkorban volt rangsor, *„voltak vezérek, nagy hősök, akik eldöntötték, hogy mit játszanak. Az döntött [abban, hogy ki a vezér – G. A. megj.], hogy kinek milyen nagy a szája és milyen rafinált.*” Tizennégy-tizenhat évesen már nem volt ilyen, már egy húron pendültek. *„A lányok nagyon összetartottak.”* A nemek szerinti külön bandázás iskolás korban kezdődött. Egyébként az iskola nem befolyásolta egy-egy gyerekbanda rangsorát. A gyerekek bandái nem falurészek, nem is rokonság, hanem a korcsoporton kívül kizárólag a szimpátia alapján szerveződtek. Egy-egy gyerekbanda a közös játék miatt gyűlt össze, csak annak ideje alatt maradt együtt.

A gyerekbandához hasonlóan a tizennégy-tizenkilenc éves fiatalok is bandákat alkottak. Lányok is, legények is korosztály szerint tartoztak a kis- vagy a nagybandába. Tizennégy-tizenhat évesek alkották a kis-, húsz-huszonkét évesek a nagybandát. Az életkor volt a szerveződés egyetlen szempontja, falurészek szerint a fiatalok (és a gyerekek) soha nem különültek el, a falu ahhoz túl kicsi. A második világháború utáni években a bandázás rendje eltért a szokásostól, ekkor három banda is volt, mert sok volt a lány: tizennégy-tizenhat éveseké, tizenhat-húsz éveseké és húsz-huszonhárom éveseké. Ezért a legények is három bandát alkottak. A lánybandákban ekkor is, egyébként is kb. nyolcan voltak, a legénybandákban kettő-hárommal többen. Ezek a fiatalok minden olyan háznál bandáztak, amelyikből a lány a társasághoz tartozott. Minden este eldöntötték, hogy kihez mennek másnap. Az esti órákra ilyen esetben a felnőttek elmentek otthonról, erre nem kellett külön kérni őket, természetes volt, de ha esetleg *„valaki nem vette észre magát, rányitották az ablakot”*. A kis bandában kártyáztak

a lányok, a nagyban viszont mindig kézimunkáztak, fontak, esetleg vasárnap kártyáztak. Érkezésük után a legények is kártyáztak. Ők azonban nemcsak a korosztályuknak megfelelő bandába jártak, hanem a fiatalabb lányokhoz is, de *„ha megtudtuk, hogy más bandáról jöttetek, még széket se adtunk nekik”*.

A bandázás egyértelműen a fiatalok ismerkedését, párválasztását szolgálta. *„Azzal kezdődött az udvarlás, hogy a bandáról a legény hazakísérte a lányt. Eljegyzés után kevesebbet bandáztak, mert akkortól a legény házhoz járt.”* A szórakozás rendje *„a magyarok alatt”* (1938-tól) kissé megváltozott, mert abban az időben egy népszerű kántortanító, Trelaj Géza kórust szervezett a fiatalokból. Ennek próbái jórészt átvették a bandázás szerepét, viszont a tanító személye némi felügyeletet jelentett, de adatközlőim szerint *„felügyelet nélkül is kitélt a rendetlen, mert a többség rendes volt”*.

Vasárnaponként a munka még csak ürügyül sem szolgált a fiatalok szórakozásához. Ilyenkor *„a zsípiekkel jártak össze, a zsípi szélén. Meg a Schwartz háza előtt volt egy nagy beton, ott táncoltak.”* Az 1940-es évek végétől már nem szórakoztak a zsípiekkel, ettől kezdve csak a faluban sétált, külön, de egymást kerülgetve a lányok és a legények bandája. Ha már ki is alakult egy-egy pár, e séta során egyikük sem vált ki a saját bandájából, viszont hazafelé a legény elkísérte a leányt. Az udvarlás biztos jele az volt, ha a bálban a legény a lányt *„a cigány elejibe vitte”*. Ezután már a szülők beleegyezése is kellett az udvarláshoz, de a beleegyezés azon semmit nem változtatott, hogy a lány az anyjával ment a bálba, aki végig ott is maradt. A bandákba a fiatalok egészen házasságkötésükig jártak.

Az udvarlás komolyabbra fordulását a kérő jelentette, amelynek során a vízi keresztszülők megkérték a lány kezét. Ezt követte a jegyváltás, a keresztszülők (víziek és bérnák) a szülőkkel elvitték a jegyet és a jegygyűrűt. Ezután a lányos háztól a szülők, a testvérek, esetleg a keresztszülők elmentek megnézni, hová viszik a lányt: ez volt a háztűznéző. A házasság előkészítésének ez a rendje az 1920-as évek óta lényegében nem, esetleg a „jegy” összeállítása tekintetében változott.

Nagyon ritkán fordult elő, hogy az eljegyzés felbomlott, *„feltört a jegy”*.

„Az volt a rendje, hogy visszaadják a jegyet. Még akkor is vissza kellett adni, ha a házastársak valamelyike röviddel a házasságkötés után meghalt.”

Ha a jegyesség nem is, a házasságkötés mindenképpen törést jelentett a fiatalok társas életében, teljesen megváltoztatta azt. Anélkül, hogy az elszakadásnak bármilyen szertartása lett volna, a házas fiatalok már nem bandáztak. *„Esküvő után, asszonyok már csak fonni jártak. De ezt is csak a szomszédba meg a komasszonyokoz. A komasszony is a magáét fonta, de ez mégis vendégesség volt. Mákos kukoricát főztek, farsangkor pampuskát sütöttek.”* Fiatal házas férfiak pedig csak a kocsmában jártak össze, de olykor egy-egy háznál, szomszédnál, kománál kártyázni is, névnapot köszönteni. Ilyen formában maradtak fenn a barátságok, míg komasággal meg nem erősítették. Bálba házasok csak az 1950-es évektől jártak.

Felnőtt, házas korban a korosztályok némelyikét megnevezésében is megkülönböztették. A fiatal házas nő neve, amikor először ment a templomba bekö-

tött fejfel, „*új asszony*” volt. Ha élt addig az anyósa, negyvenéves koráig is „*menyecské*”-nek nevezték. Máskor ugyanezzel a szóval azt fejezték ki, ha idősebb asszony korához képest jól bírta magát: „*még menyecske*”. Negyvenéves kora után egyébként már csak „*asszony*”-nak nevezték, hatvan után „*öregasszony*”-nak, nyolcvan után pedig „*vénasszony*”-nak. A házasságkötést követő egy évig „*új ember*” volt a férfi neve, kb. negyven éves koráig „*fiatalember*”, negyven és ötven között „*javabeli*”, ötven fölött „*már benne van a korban*”, a hatvan fölött pedig „*idős*”-nek, „*vén*”-nek nevezték. Baracán házasságkötésük után a férfiak és a nők szórakozás céljából nem alkottak még átmenetileg sem (pl. far-sangkor) kisebb csoportokat. Csak a nagyon öregeknek volt módjuk arra, hogy összejárjanak, de ők is csak egymás házában.

Beszélgetőtársaim büszkén beszélnek arról, hogy Baracán „*a régi időkben*” nem volt megesett lány, csak egy volt az 1950-es években. „*Az erkölcsösség az oka, hogy Baracán ilyen kevés, nagyon kevés volt.*” Az ilyen esetekről a következőképpen vélekedtek: „*Aki értelmes volt, mindkét felet megszólta. A dolog csak aztán bonyolódott: elveszi-e vagy nem. A fiú egyedül döntötte el, elveszi-e a lányt.*”

„*Ezt a lányok számításból csinálták meg, hogy az illető elvegye őket. Aki különben nem venné el, azzal szemben csinálta meg a lány, esetleg, mert más-képp nem tudott férjhez menni vagy buta volt.*”

„*Ha a kapcsolatból nem lett házasság, az a fiú esélyeit is rontotta. Ez nem simul el azzal, ha a legény elveszi a lányt, ez mindkét családon nyomot hagy. A gyereken pedig főleg. Különösen a család ellenségei vetették a család szemé-re. De a gyerekekre nem vetődött vissza, ha házasság lett belőle, csak ha nem lett.*” A megesett lánnyal a mindennapi életben igyekeztek „normálisan” viselkedni, hogy ne érezzék megvetést. Gyermekével együtt a szülei családjában maradt. Ott is, szélesebb körben is igyekezett úgy viselkedni, hogy minden súrlódásnak még a lehetőségét is elkerülje.

A megözvegyült férfiak Baracán általában újranyúltek. A megözvegyült asszonynak nem feltétlenül kellett férjhez mennie. Ha kevés földje volt, teljes mértékben számíthatott a család (a férj családja), a komák, a rokonok, a szomszédok segítségére. Az ilyen esetekre vonatkozott a „*József napjára már még az özvegyasszony ekéje is kiment*” szólás. Az özvegyen maradt asszony földjét úgy aratta le, hogy elment valakihez félkezesnek, aki aztán visszajött az ő földjére aratni, kaszálnak, azaz tulajdonképpen kölcsönmunka formájában oldották meg. Ha az özvegynek sok földje volt, s vagyona is volt hozzá, akkor cselédet tartott. Mindkét esetben ő irányította a gazdasági munkákat, de más végezte azok nagyobb részét. Amennyiben az özvegy nem tudott cselédet tartani, de sok földje volt, visszaadta azt művelésre apjának, aki ezért évente mért neki termést, legrosszabb esetben pedig (erre is volt egy példa, mert nem éltek a szülők) parlagon maradt a föld.

A faluban – a visszaemlékezések szerint – a gazdasági helyzettől függetlenül nem volt irigylésre méltó az öregek helyzete. Ezt az 1950-es évekig azzal magyarázták, hogy senkinek nem volt ideje – a sok munka miatt – odafigyelni rájuk, később pedig általános jelenség a fiatalok elköltözése a faluból, így az öre-

gek egyedül maradnak. Ha az öregek gyerekeikkel egy háztartásban éltek, akkor földjüket a fiatalok művelték és gondoskodtak is az öregekről, de évente mértek is nekik a termésből egy meghatározott mennyiséget. Ha nem a gyerekeikkel laktak, akkor magukról kellett gondoskodniuk. Ez akkor fordult elő, ha nem a gyerekeikre hagyták a földjüket, hanem eladták, s ennek az árából éltek. *„Addig nem volt baj, míg az öreg valamit dolgozni tudott. Amíg bírtak, dolgoztak. [...] Míg jól bírták magukat, jártak szántani, kaszálni is. Némelyik még a géphez is járt.”* Egyébként *„az öregek elvégeztek a porta körül. Fejtek, az aprólékot megetették. Ők is ganajásztak, takarították az ólat. A kertben is sokat dolgoztak. A gyerek mindenbe beleszokott, az öregek vigyáztak rá. Uborkát raktak, paradicsomot főztek, lekvárt az üstben. Ha nem voltak betegek, ezt meg tudták csinálni.”*

„Az öreg helyzete a családtól függött. Néhol a házban – még ha fiatalasszony volt is –, máshol az ólban, harmadik helyen a kamrában halt meg. Sehova nem tudták tenni az öregot, csak a családban maradt. Enni adtak neki, de a tisztálkodást nagyon elhanyagolták. Ezt az öregséget nem várták, ezen nem volt mit válni.”

„Ha a ház kicsi volt, és úgy tették ki az öregot az ólba, akkor nem szólták meg a családot. Sőt, az ilyen öregnek jobb helye volt, mint annak, akít a hideg kamrába tettek ki. Kevés hely volt, de nappalra bement a házba.”

Baracán viszonylag sok gyermektelen öreg házaspár élt. Ők fiatal házásoknak adták művelésre a földjüket, amiért eltartották őket, haláluk után pedig természetesen rájuk maradt az öregek összes vagyona. Általában jól jártak az ilyen öregek, mert a fiatalok annak tudatában gondoskodtak róluk, hogy az egész falu figyeli őket. Csak egy olyan eset volt, amikor nem gondoskodtak megfelelően az öreg házaspárról, akik ezért más gondozót választottak. A fiatal családot ez az eset egész életére megbélyegezte.

A gyerekek nevelésében, az öregekhez való viszonyulásban egyaránt fellelhető a középső generáció életét meghatározó „vezérelv”, a munkaközpontúság. De ezt látjuk a párválasztás tendenciáiban is. A gazdaságilag eredményes munka azt követelte meg a családoktól, hogy erőfeszítéseiket ne értékeljék le azzal, hogy nem jelenítik meg az általa szerzett helyüket a falusi társadalomban. Ezért figyeltek erősen arra, hogy gyerekeik *„a falu szeme előtt”* megfelelően viselkedjenek, öltözködjének, dolgozzanak, helyzetüknek megfelelő párt, sőt megfelelő komát válasszanak. A lecsúszás megakadályozásáért vagy a további emelkedés érdekében kifejtett munka *„családjukba zárta”* az embereket, már a gyerekek is csak akkor bandáztak, ha nem tudtak nekik általuk is végezhető munkát adni, a házasság pedig lényegében a szórakozás végét jelentette. A lány- és legénykor viszonylag élénk – a Ruitz Izabella által a Bódva völgyéből közölthöz hasonló intenzitású – társas élettel, szórakozással járt együtt, de főleg a lányok esetében ennél is ürügyül szolgált a munka, a fonás (Ruitz 1965–1966, 165–166).

2.6. Lokális kapcsolatok

Baraca kis méretéből adódóan csak alvégre és felvégre tagolódik. E két kis falurészt a templom választja ketté, ám ez is csak a hétköznapi szóhasználatban

jelenik meg, tényleges elkülönülést nem jelent. Elhatárolták viszont a falu lakói saját lakóterületüktől a cigánysort, egészen az 1970-es évek végéig. Ennél is élesebben határolódtak el a falu külterületének pusztáin lakó szlovákoktól, akikkel szinte semmi kapcsolatuk nem volt. A dobolás ezeken a részekén nem is volt hallható, ugyanis a kisbíró az alvégből indulva csak a falu kb. 800 m hosszú utcáját járta végig, négy helyen megállva.

Arra, hogy a lokalitás rendkívüli esetekben az együttműködés fő szervezője lett volna, nem derült fény, mert beszélgetőtársaim sem tüzesetre, sem más rendkívüli vészhelyzetre nem emlékeznek a falu történetében.

A lokális alapú kapcsolatok közül a szomszédság az egyetlen igazán működő forma ma is. Fél Edit meghatározása szerint működése kimeríti a *pozícióközösség* fogalmát (Fél 2001, 324). Mindig mindenki annak szellemében ügyelt a jószomszédi viszony fenntartására, hogy „*a jó szomszéd aranyat ér, de a rossz szomszédság tényleg török átok*”. A közvetlen szomszédok mindig segítettek, ma is sokat segítenek egymáson. „*Ha az egyik megy valahova, a másik kiengedi a cibéit. Ha jön a tehén a csordáról, de nincsenek otthon, a szomszéd beköti, ha hajtják a libát, a disznót, a szomszéd kiengedi. Ha látta a szomszéd, hogy nincs akivel lehányja a kukoricaszárat, segített. Ha hozták haza a krumplit, és csak az asszony csinálta, inkább ment a szomszéd lerakni.*” Felrakni pedig a földszomszéd segített. A földszomszédság más helyzetekben is segítséget jelentett. „*Olyasmit is segítettek, amit nem kellett kérni, amit magától csinált meg. Ha valaki valamit otthagyt a határban, a szomszéd vigyázott rá, míg visszajött. Aratáskor, kötésnél, ha már csak egy kicsi volt este hátra, a szomszéd segített.*” Megnevezésben ugyan csak a közvetlen szomszéd volt szomszéd, ám ha szimpatikusak voltak egymásnak, lakodalomba a második szomszédot is szomszédi minőségben hívták meg. Ugyanígy volt ez a szemben lakóval is, ilyen alapon segítettek is egymásnak.

A szomszédok kapcsolatát a szövetkezetesítés – vagy inkább az azzal járó életformabeli átalakulás – annyiban változtatta meg, hogy az egymást segítő szomszédi magatartás más formákban nyilvánul meg. „*Nehezebb tárgyat megemelni, elkóborolt jószágot hazahajtani az alsó vagy a felső szomszéd segít. Ha valakinek nincs autója, szükség esetén számíthat szomszédja segítségére. Disznótorkor a szomszédok segítenek.*” Ahol kisbaba születik, a szomszédra nézve kötelező a babalátogató. Különösen szomszédnak tekintik a kisgyereket, édességet, idénygyümölcsöt mindig visznek neki, megkínálják vele.

A szövetkezetesítéssel húzható meg a határa annak is, hogy a rászorulókon a faluközösség minden tagja segített, bajukról mindenki tudott, aki a faluban lakott. „*Ha sercegőben elpusztult valakinek a tehene, a kisbíró kidobolta: »Idős Tóth Jánosnak elhibázott a tehene mételyben. Tartsa mindenki kötelességének húst venni belőle, [...] pengőért méri kilóját.«*” Az állat húsból általában 5 kg-t vettek a falubeliek – rendes áron –, majd otthon elásták. „*Annyi pénz összejött a gazdának, hogy egy tinót vehessen.*”

A térbeli közelségből adódó előnyöket tehát a baracaiak igyekeztek kihasználni, ügyeltek nagyon arra, hogy szomszédaikkal jó viszonyban maradjanak;

ezért nem volt kb. 1930 és napjaink között csak egy példa arra, hogy szomszédok összekülönböztek.

2.7. Munkaszervezet

Szabó László összefoglaló jellegű tanulmányában áttekinti és megközelítésük szempontjából értékeli, csoportosítja mindazokat az írásokat, amelyek célja a társas munkák vizsgálata volt. „A vizsgálatból azonban a legtöbb esetben kima-
rad az a társadalommal szoros kapcsolatban levő munkaszervezeti rendszer, amely minden korban biztosította a kisparaszti termelés zökkenőmentességét” (Szabó L. 1997a, 13).

Szendrey Ákos és Fél Edit alapozó kutatásai után, amelyeknél korábban a kérdés fel sem vetődött a néprajzban, sokáig külsődleges szempontok szolgáltak a munkák rendszerezésének alapjául (Szendrey 1938b; Fél 1940). Kivételt ez alól Szabó László szerint elsőként Varga Gyula szatmári társas munkákkal foglalkozó, de csak 1991-ben megjelent írása jelent, amely a rendszerezés alapjául a társas forma létrejöttének okát teszi meg (Varga Gy. 1991). Ezzel a hozzáállással tudott leginkább azonosulni Szabó László is, amikor saját rendszerét kialakította. Amellett, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy a társas munka a paraszti munkaszervezetnek csupán egyik része, a társas munkákat a következőképpen csoportosítja:

- gazdasági szükség következtében létrejött társas munkák;
- szórakozás miatt létrejött társas munkák;
- rituális célokat elősegítő társas munkák;
- külső organizációs hatásra létrejött társas munkák.

1982-ben, a palóc terület népi társadalma kutatásának segítését célzó kérdőívében, majd 1997-ben, a munkássága gerincét összefoglaló tanulmánykötetben a társas munkákat el is helyezi a többi munkaszervezeti forma: az egyéni munkák, a – családformákként tovább bontható – családi munkák, az egyszerű kooperáció, az alárendeltségi viszonyon alapuló munkaszervezeti formák, a szocialista korszak munkaformái között (Szabó L. 1982b; 1997c).

A mögötte álló, sok-sok tájegységet érintő kutatásra alapozva állapítja meg, hogy a társas formát igénylő munkák résztvevői vidékenként különböző alapon szerveződő csoportok. A szerveződés alapja nagyon gyakran nem a rokonság, a család, a műrokonság, sőt nem is a lokális közelség, hanem a vagyoni csoporthoz tartozás, amely sokfelé „sokkal tisztábban kivehető csoportosulás, mint a rokonsági” (Szabó L. 1997a, 22).

Baraca is, mint az alábbiakban remélhetőleg kiderül majd, leginkább a vagyoni alapú társulással jellemezhető egy-egy társas formát igénylő munka tekintetében. A vagyoni besorolás alapja pedig a falu paraszti társadalmában a földbirtok volt. A 19. században befejeződő, szántóföldet gyarapító irtások óta hatarára erdőn kívül eső részének kb. 80%-a szántó, 10%-a rét, 10%-a legelő. A szántó kb. 1500 magyar holdat tesz ki, tehát 150-150 holdnyi a rét és a legelő. Erdeje – öt határrészen – kb. 120 magyar hold. Baracán a szövetkezetesi-

tésig szinte kivétel nélkül mindenki a földből élt, még azok számára is az volt a megélhetés alapja, akiknek nem volt vagy nem volt elegendő. Az átmenetileg mással foglalkozók – Amerikába vándorlók, az ózdi gyárban ipari munkát végzők – is azért dolgoztak, hogy a későbbiekben földet vehessenek.

Valamennyi családtípusnak (földbirtokának nagysága alapján típusba sorolható család), a legnagyobb gazdától a 6 holddal bírógig az évszakoknak megfelelően ugyanazokat a munkákat kellett elvégeznie a földművelés és az állattartás terén. Hónapokra bontva a családi munkák a következőképpen alakultak:

2. táblázat. Családi munkák a hónapok rendjében

Hónap	Férfiak	Nők	Gyerekek
Március	boronálás, krumpli, kukorica beszántása, vízfordás „palántálás”-hoz	krumpli, kukorica ültetése, „palántálás” (dinnye, dohány), vészonfehérítés (szilvafavirágzásakor)	
Március 19.	vetés (árpa, zab, „tavaszbuza”)	segítség a vetésben: a ló vezetése, vetőmag hordása	
Április		húsvéti nagytakarítás	segítség a nagytakarításban
Április 8.		kendervetés, mákültes	
Május	szénakaszálás, boglyázás, hordás, segítség a kapálásban	búcsúi nagytakarítás, takarás, szekérrakás, kapálás	segítség a takarításban, ebédhordás a szénamunkákhoz
Május 1.		babültetés	segítség a babültetésben
Június	ekekapázás, ugar megszántása először	segítség az ekekapázásban (ló vezetése), virágos kender „nyövés”-e, másodszori áztatása, „baksálás”-a	
Július, augusztus	aratás	aratás (marokszedés)	
Szeptember	szántás, vetés (búza, „gabona”), boronálás	segítség a vetésben („Nyomaztuk, hogy meddig száll.”)	
Október	krumpli hazahordása, répaásás, kender elhordása az áztatóba	krumpliásás, babszedés, répapucolás, kender „nyövés”-e, feje cséplése, áztatása, trágyázás (terítés)	trágyázás (terítés)
November	kukoricatörés, hazahordás	kukoricatörés, libahizlalás kezdete, kendertörés és -vonás, egy részének fonása, koszorúkotás a temetőbe, szilvalekvár főzése, „lugzóra teszik a fonalat”	kukoricatörés
December	szecskaavágás		
Január	nagy állatok etetése		
Február	favágás, szalmahordás a kazalból	szövés	

A földművelés munkái – amint az a fentiekből kiolvasható – uralták minden családot életét, minden mást ennek rendelték alá, ehhez igazítottak.

A felsorolásból kimaradtak azok az apróbb munkák, amelyeket egész évben, napi rendszerességgel végeztek, a nők esetében a főzés, a mosás, az öregekről, a gyerekekről való gondoskodás; a férfiak esetében pedig az állatok eteté-

se, tisztítása, a ház és a gazdasági épületek, az egyéb építmények, a kerítés folyamatos javíthatása, karbantartása. Ezeknek a munkáknak a felsoroltakkal azonos volt a munkaszervezeti kerete: a kiscsalád. Más munkák felsorolásból való kimaradásának is ez (a munkaszervezeti keret) az oka, azokat ugyanis (pl. hordás, *géplés*, fonás) más munkaszervezeti keretek között végezték.

A kiscsalád munkaszervezete a családforma általános volta és a munkák többségének jellegéből adódó igény miatt uralkodó. Élesen elkülönül benne a férfiak és a nők szerepe, amit az is jelez, hogy adatközlőim azokban az esetekben is nekem szerint osztották el a munkákat, ahol azokban férfiak és nők egyaránt részt vettek, pl. segítség a kapálásban. A fenti munkáknak olyan értelemben kiscsaládi a munkaszervezeti formájuk, hogy elvégzésükhöz a család semmilyen külső segítséget nem vett igénybe. Tulajdonképpen ezek a munkák szabták meg egy-egy családi gazdaság felszerelését, állatállományát. Amennyiben a földmennyiség, a munkaerő, a felszereltség nincs arányban egymással, az (minden tényező aránytalanságánál különböző okokból kifolyólag) más-más munkaszervezeti formát von maga után. A kiscsalád munkáit – talán éppen a nagycsalád már említett hatóereje miatt – a gazda hangolta össze, de mert minden munka egyben a munkába nevelés alkalmá is volt, különösebb irányításra nem volt szükség, mindenki tudta a dolgát. A gazdasszonynak a háztartás munkáiban, ha térbelileg határozzuk meg – szemben a gazdának az egykori telektartozékokon végzett munkákban mutatkozó szerepével – a házban és az udvaron volt vezető szerepe.

A fenti tényezők aránytalanságát az özvegyek családi gazdasága esetében a munkaerő hiánya (kevesebb családtag) okozta. A kiegyensúlyozás egyik módját a cseléd tartása jelentette, ilyen esetben fizikailag a cseléd munkája pótolta a családfő munkáját, de az irányítás az özvegy kezébe került. Egy-egy munka elvégzésének szemmel látható menetében az ilyen megoldás semmi változást nem okozott, a munkaszervezeti forma nem különbözött – csak a személycseré tekintetében – a teljes családok munkaszervezeti formájától.

A kevesebb földdel és nem elegendő felszereléssel bíró családok és az ilyen helyzetű özvegyek a fenti munkák legtöbbször is olyan módon, olyan segítséggel végezték, hogy azok már a munkaszervezeti formák más típusába, az alárendeltségi viszonyon alapuló típusba tartoztak.

Amint már említettem, a falubeliek emlékezetében nem él olyan rendkívüli esemény emléke, amelyben megmutatkozhatott volna, mennyire juthat érvényre a más alkalmakkor rögzült szerveződési mód, pl. veszély esetén az egyszerű kooperáció alkalmi munkaszervezeti formája így rejtve marad(t) előttünk. Más jellegű alkalmi együttműködésre viszont nemrégiben volt példa. A templom újrifestése (1999-ben) utáni takarítás, majd díszítés a falubeli asszonyok nagy részét aktivizálta. A többnapos munka során hamar kialakult, hogy egy olyan asszony lesz a munkák irányítója, összehangolója, aki elég idős már ahhoz, hogy hozzáértő legyen, de nem túl koros, ami – megfigyelésem szerint – a többieknek azért volt fontos, hogy ne tűnjenek „régimódinak, maradinak”. Ezért külön hangsúlyozták, hogy teljes mértékben rá bízzák, hogy kiválassza: milyen színű és milyen fajtájú virággal díszítsenek, hová tegyenek, és hová ne tegyenek virá-

got, mert „te ezt már jobban tudod”. A munkák többi része a kor szerinti munkamegosztás alapján oszlott meg, pl. a templom kövezetének sok hajladozással járó tisztítását fiatalok végezték, ők vasalták az oltárterítőt, ill. minden más terítőt, ők is rakták fel azokat a helyükre, viszont a kiválasztásukba semmi beleszólásuk nem volt, mert annak mára már szigorú rendjét az idősebbek alakították ki. Tehát az alkalmi együttműködést a kor szerinti munkamegosztáson kívül az jellemezte, hogy a többiek elfogadták, sőt javasolták egy köztisztelőben álló asszony irányító szerepét.

A társas munkák megléte, egy részüknek a munka elvégzésén túlmutató szerepe már az eddigiekből is kitűnik. Azok, amelyek társas formáját a gazdasági szükség okozza, feltűnően hiányoznak a családi munkák sorából. Gazdasági szükség miatt öltött társas formát a hordás, amelynek során a családi gazdaságok kettesével szövetkeztek. A szövetkezés területi elvű volt, de a családok gazdasági helyzete ugyanilyen meghatározó szempont volt. Olyan családok szövetkeztek, akiknek kb. azonos nagyságú földdarabjaik ugyanazon dűlőkben, egymás szomszédságában feküdtek. Tehát eleve kizárt volt, pl. a nemesiben és a parasztiban birtokló gazda szövetkezése. A gazdasági szükség itt valójában a munkaidő lerövidítését, megfelelését jelentette, mert ebben a formában két szekérrel lehetett a termést hordani. Mialatt az egyik gazda rakta, a két asszony pedig adogatta a kévéket, a másik gazda a megrakott szekeret hajtotta a rakodó felé. Ott legény fia vagy még jó erőben lévő apja segített neki lerakni. A kazlakás majd – közülük – annak a feladata volt, aki a legjobban értett hozzá. Tehát a munkát társas formáján túl nemek szerinti és záró fázisában technológiai munkamegosztással lehet jellemezni.

Még erősebb gazdasági szükség hozta létre a *géplés* társas formáját, tekintve azt, hogy ehhez sem elegendő munkaereje, sem cséplőgépe nem volt egyetlen családnak sem. A falu tulajdonában két cséplőgép volt, a nagyobb a „parasztok”-nak, a kisebbik a „nemesek”-nek gépelt. A *géplés* munkafolyamatának részmunkái csak annyiban voltak specializáltak, hogy kialakult annak rendje, ki melyik részmunkára a legalkalmasabb. A későbbiekben ehhez a rendhez mindig ragaszkodtak, de valójában bárki bármelyik munkát el tudta volna végezni, esetleg több erőfeszítés árán vagy nem a legelfogadottabb módon. A *géplés* során 3 férfira volt szükség a kévéskazalnál, közülük kettő szétszedte, egy pedig továbbadta a kévét. Férfi volt a kévevágó a dobon is, aki az „étető” asszony kezébe adta a szétrázott kévét. 5 férfi dolgozott a szalmakazalnál: hárman adogatták (felrakták a futószalagra), ketten kazallá formázták a szalmát; 2 férfi tartotta a zsákokat a dob alatt, ezekbe hullott a szem a cséplőgép nyílásán. 4 asszony is dolgozott a dob alatt: 2 a pelyvát, 2 a töreket hordta el. 3 férfi kellett még a befejező munkafázishoz, ők rakták össze a zsákokat, majd ők rakták szekerre hazaszállításkor. Tehát a *géplés* munkájához 19 emberre volt szükség, ami azt jelentette, hogy legalább kilenc házaspárnak kellett összefognia, de általában ennél kevesebb család szövetkezett, mert legtöbbjüknek volt felnőtt, már munkabíró fia, lánya. A *géplés* során végig mindenki megmaradt a feladatánál, csak az étetőt szokták felváltani a pelyva- vagy a törekhordó asszonyok

valamelyikével. Hogy ki kivel szövetkezett a *géplés* idejére, földje nagysága határozta meg, hiszen nem lett volna gazdaságos egy kiscsaj embernek, ha a nagygazda termésének *géplését* végigdolgozza. 3-4 alkalommal együtt dolgozó csapat az egész falut magába foglalta. Egyetlen állandó személy volt ezekben a csapatokban: a *gépező*. Ő a falu kovácsa volt, aki a *géplés* során mással nem foglalkozott, csak elindította, felügyelte a nagyobbik gépet. A nemesek munkájánál nem volt ott. Munkájáért megegyezés szerinti „rész”, terményrészt kapott.

A társas munkák csoportjába sorolható a disznótör is, de a szerveződés alapja ebben az esetben nem a birtoknagyság, hanem a komaság, a szomszédság, a rokonság (testvérek, szülők). A munkában csak a felnőttek szövetkeztek, de a vacsorákon mindig ott voltak – sőt, ma is ott vannak – a teljes családok.

Csak az asszonyok munkáját érintette, de ugyanúgy a gazdasági szükség hozta létre társas formáját a szövés kezdetét jelentő felvetésnek. Erre a munkára komaasszonyok szövetkeztek, esetleg a keresztanya a keresztlányával.

A társas munkák – az alkalmak számát tekintve – talán legnépesebb csoportját azok a munkák alkották, amelyek társas formája a szórakozás miatt alakult ki. A munka ilyen alkalmakkor valójában csak a szórakozás ürügyéül szolgált. A fonó, a kukoricafosztó, az 1940-es évektől pedig a hímzés tartozott ebbe a csoportba. A fonás, majd a hímzés megnevezésével – „*bandázás*” – is jelölte az elsődleges funkciót. Mindkét munka kapcsán a téli időszakban, elsősorban farsang idején találkoztak esténként a fiatalok. A 20. század elején ilyen alkalomra egy-egy özevgy házában béreltek helyiséget, ez volt a fonóház. Később a lányos házaknál gyűltek össze. Azt, hogy a szórakozásnál fontosabb célja volt ezeknek az alkalmaknak – a lányok és a legények találkozása –, jelzi, hogy a fonóházban mindig ott voltak a legények is, s korcsoportok szerint alkották bandáikat. A fonás társas jellege a házasságkötés után annyiban maradt meg, hogy a komaasszonyok átvártak egymáshoz a fonnivalóval, de ez már csak két-három asszony közös munkáját jelentette.

A kukoricafosztás kerete más volt, ennél felnőttek is jelen voltak, mert mindenki kukoricáját közösen fosztották, általában egy este elég volt egy családnak, és mindig az adott háznál dolgoztak.

A falubeli fiatalok társas összejöveteleinek kereteit ezek a munkák majdnem teljesen kitöltötték, a pusztán szórakozást szolgáló találkozások sora az ünnepi bálokkal válik teljessé.

A rituális vagy kultikus célok miatt társas formájú munkákat Baracán két alcsoportra bonthatjuk aszerint, hogy létrejöttüket egy kisebb közösség – általában a család – vagy az egész faluközösség céljai motiválták.

A család körül létrejött társas munkák az emberi élet fordulópontjaihoz, a lakodalomhoz és a temetéshez köthetők. (Baracán a keresztelő nem járt együtt előkészületekkel, a gyermekágyas asszony gondozása is – a családtagokon kívül – egyetlen személy feladata volt: a komaasszonyé.) A lakodalom hetében számos munkát végeztek társas formában. A társulás alapja valamennyi esetben a rokonság, sőt a közeli rokonság volt (nagyszülők, szülők testvérei, keresztszülők családja). A disznótör, a baromfi feldolgozása, a lakodalmi ételek

előkészítése – néhány kivétellel – ennek a csoportnak a közös munkája volt, amelyben a részmunkákat a nemek szerinti munkamegosztás hagyományos rendje szerint végezték. Nem tartoznak ide a térbeli távolság, a széttagoltság miatt azok az előkészületek, amelyeket a meghívott családok végeztek. Megemlítésük azért lehet fontos, mert a lakodalom napján egy mederbe terelődtek, térben is összekapcsolódtak. Ilyen munka volt a sütés (a süteményeké), amelyet Baracán minden lakodalomba meghívott asszony külön, otthon végzett el, csak az eredmény jelent meg a lakodalmass háznál. Ugyanez volt a helyzet az ennél speciálisabb kalácssütéssel, amely kizárólag a keresztanya feladata volt.

Igazi társas formája volt a „*csigacsináló*”-nak, sőt ha nem a lakodalomhoz kapcsolódott volna, akkor a szórakozás miatt társas formát öltött munkák közé kellene sorolnunk. A csigacsináló a lakodalom előtti napok egyik estéjén az asszonyok és a lányok munkája volt. Nem csak a munka volt közös, hanem a tésztához való lisztet, tojást is a résztvevők hordták össze. Azt, hogy igazán szórakozás jellege is volt, jelzi, hogy általában ilyen alkalmakkor ittak az asszonyok komapoharat, itt választottak „*pálinka-komaasszony*”-t.

A lakodalom napján a meghívott rokon asszonyok csaknem mindannyian megjelentek a lakodalmass háznál, és úgy kezdték az ételeket elő- és elkészíteni, hogy szinte automatikusan mindenki a saját feladatát végezte, a korok szerinti munkamegosztás rendjében. A lakodalomba (az 1960-as évekig) soha nem hívtak külön szakácsnőt, mert bizonyos volt, hogy a meghívott asszonyok között lesz majd olyan, aki idősebb kora, tapasztalatai alapján képes lesz irányítani a főzést, összehangolni a munkákat. Ebben ez a társasmunka az egyszerű kooperációra hasonlít.

Az előkészületekben részt vevő asszonyok voltak azok, akik a lakodalom után a visszarendeződésben is segítettek.

A haláleset ugyanezeknek a rokonoknak a körét aktivizálta, kibővívte a szomszédokkal. Az ide kapcsolható munkákat a nemek szerinti éles munkamegosztás jellemzi. A sírásás a férfiak, a torra való felkészülés (főzés) a nők társasmunkája volt.

A másik alcsoportba sorolható társasmunkák a faluközösség egészéhez köthetők. Ezek közül a legjelentősebb a templom nagy ünnepek előtti díszítése volt. Egyébként, vasárnapra az 1940-es évekig a templomdíszítés a harangozó feladata volt. Húsvét, pünkösd, búcsú és karácsony előtt vették át feladatát az ilyenkor *akcióközösséget*²⁵ alkotó asszonyok. A díszítés takarítással kezdődött, amelynek során mindenki a neki megfelelő munkát végezte, kor szerinti megosztásban: az idősebbek a könnyebb (pl. portörles), a fiatalok a nehezebb részét (pl. felmosás, ablakmosás). A díszítés annyiban igényelt hosszú előkészületet, hogy a kerti virágok ültetésénél, vetésénél fontos szempont volt, melyik mutat jól a templomban, a nagy ünnepek – főleg a búcsú – idején virágozzon, ill. hogy

25 Az egy-egy munka (akár rendszeres, akár alkalmi) elvégzése céljából társuló *akcióközösséget* Fél Edit definiálja, szembeállítva a *pozícióközösséggel*, amelynek együttműködési lehetősége helyzetéből, általában fizikai közelségből adódik (Fél 2001, 324).

melyikkel nem célszerű (pl. nem elég tartós) díszíteni. Díszíteni az ünnep előtti napon szoktak. Reggel mindenki leszedte és elvitte a templomba az erre az alkalomra szánt virágait, ott közösen készítettek belőlük csokrokat, majd vázába rakták, és a takarítás végeztével a helyükre tették őket. A virágokat mindig az idősebb asszonyok válogatták össze, ők döntötték el, hogy hova melyik csokor kerül.

Csak egyik fázisában és az eredménnyel elért ünnepi falukép egységében tekinthető társas munkának az úrnapi sátrak elkészítése. A munka előkészítő fázisa, a zöld lomb összegyűjtése az erdőn, majd szekereken a faluba szállítása a férfiak társas munkája volt. A munka többi része azonban négy meghatározott család között oszlott meg. Azok az asszonyok készítették az úrnapi sátrakat, akiknek a háza előtti útszakasz azok hagyományos helye volt. Bizonyára nem véletlen, hogy ezek a legjobb gazdák házai voltak. Egy-egy asszony – azután, hogy a férfiak közösen összerakták két, ív alakú hajlított fából a vázat – egyedül készítette el, majd díszítette ki a sátrat. Tehát a munkának ez a szakasza csak annyiban tekinthető társasnak, hogy – mint a lakodalmi sütés – egy cél felé tartott, az egész faluközösség terét tette ünnepivé.

A külső organizációs erő hatására társas formát öltő munkák közé – beszélgetőtársaim elbeszélése alapján – csak a legelőtisztítást lehet sorolni. A külső organizációs erő a falu vezetése, de maga a munka mindenki érdeke volt. A vezetés indíttványozta a munkát, s jelölte ki annak időpontját. Az 1980-as években ilyen közmunka jelleget öltött a temetőkaszálás és a szénagyűjtés is. Korábban a községi önkormányzat egy-egy családnak adta oda kaszálásra a temető fűvét, de miután a szövetkezet állami gazdasággá alakult, és nem lehetett tehenet tartani, nem akadt jelentkező, akinek a szénára szüksége lett volna. A kaszálásba valamennyi férfi részt vett, ha valaki többször is kivonta magát ebből a munkából, azt megszólták. Ugyanilyen társas formában forgatták, majd takarták (gyűjtötték) az asszonyok a szénát.

A fenti társasmunkák valamennyi formája mellérendeltségi viszonyon alapult, vagy ha nem is, annak tekintették a viszonyt a munkában résztvevők. Az alárendeltségi viszonyon alapuló munkák legjellegzetesebb típusát Baracán az aratáshoz köthetjük. Mivel viszonylag sok volt a nagy földön gazdálkodó család, sokan fogadtak aratókat; leggyakrabban aratópárt, ritkábban a pár valamelyik „felét”. Az aratók kivétel nélkül részért dolgoztak, „*a tavaszt²⁶ kilencedébe, a búzát [őszit – G. A. megj.] tizedébe aratták*”. Az aratók termését már a kévékből összerakott keresztek formájában megjelölték, s ha nem is hordták külön, a *géplésnél* a gazdáé után, attól elkülönítve került sorra. Az aratók a *géplésnél* is ott voltak, leginkább a gazdasszony személyét helyettesítették, aki ilyenkor főzött. (A hordásnál viszont nem kellett ott lenniük). Ha az aratópár nem egy családból való volt, akkor a részt úgy osztották el egymás között, hogy a félkezes kicsit több mint 1/3 részét, de még nem a felét kapta.

26 A „tavaszbúza” rövidített változata a helyi nyelvhasználatban.

A bér munka fejlettebb formájával, a bandában aratással Baracán soha nem lehetett találkozni. Egyetlen olyan asszony él ma a faluban, aki életében kétszer aratott aratóbandában, egyszer a zsípi, egyszer a runyai uraságnál. Az aratóbanda szervezéséről abban az időben sem tudott semmit, azóta, másoktól sem hallott róla, de abban biztos, hogy csak az aratókat szegődttették, ők pedig maguknak kerestek félkezeseket. Ilyen esetben is egy pár együtt kapott egy aratórészt.

Az alárendeltségi viszonyon alapuló munkák nagyobb csoportját alkotják a ledolgozásként, tehát valami (általában más munka) ellenértékeként végzett munkák. Ezek közé sorolható az az eset, amikor az özvegy elszegődött félkezesnek valamelyik nagyobb gazdához, hogy munkájáért munkával fizetve az ő búzáját is arassa le. Ilyen esetekben mindig az özvegy volt a jelentkező, aki felajánlotta a ledolgozást. Itt tulajdonképpen – hasonló földnagyság esetén – egyforma értékű munkáról volt szó, de elvégzése mégis csak az egyik félnek volt érdeke. Azoknak a kisebb földű birtokosoknak, akiknek földjük megműveléséhez nem volt megfelelő felszerelésük, nagyobb gazdák szántották fel a földjét, és ezért a munkáért fizetségként munkát kértek. Beszélgetőtársaim között nincs olyan, aki a ledolgozás e formájában érintett lett volna, ezért a gyalogos nap és az ígás nap arányára nem derült fény. Az 1930-as évek végén a ledolgozás alkalmait megszorította, hogy három nagyobb gazda vetőgépet vett, és hogy ne maradjon kihasználatlan, munkáért cserébe másoknak is szívesen eljártak vetni. A ledolgozás egy következő formája, a részes művelés nagyon elterjedt volt Baracán. Részes művelésre a nagyobb gazdák 1 köblös (kb. 1 magyar hold) darabokat adtak, nagyon gyakran az aratójuknak, de nem tették függővé az aratás vállaltásától, és fordítva sem. A felesben művelt földbe legtöbb esetben kukoricát ültettek. A termény feléért a feles földet vállalók az összes munkát elvégezték. A fenti munkaszervezeti formák egyikébe sem illeszthetők az olyan munkák, amelyek elvégzését egyáltalán nem tartják számon, nem számítanak a segítségítésre. Ezek a munkák alkalmoszerűek, leggyakrabban a szomszédok között fordulnak elő. Pl. ha eső várható, az asszonyok általában átmentek szomszéd-asszonyuknak segíteni, hogy eső előtt befejezzék a munkát. Ugyanilyen segítséget jelentett a már említett földszomszédi viszony.

Szinte feltűnően hiányoznak a munkaszervezeti formák közül a kalákaszerű munkák. A falubeliek ezt azzal magyarázzák, hogy a baracaiak általában túlságosan törekedtek arra, hogy minél több földjük legyen, és az ezért egyre többet dolgozó családoknak nem maradt idejük másokra, egymásra figyelni. Mindenki csak a maga munkájára összpontosított, mert csak a saját gyarapodására koncentrált.

2.8. Üzemszervezet

Szabó László – áttekintve a paraszti gazdálkodás üzemszervezetét (is) érintő kutatások irányait – saját eredményei alapján megállapította, hogy „egyes közösségeket, nagyobb tájakat, népcsoportokat sajátosan kifejlesztett üzemtípusokkal éppen úgy jellemezhetünk egy adott korban, miként a népi kultúra más területeivel (viselet, népnyelv, építkezés)” (Szabó L. 1997b, 298).

A parasztüzemet – ugyanebben a munkájában – a közösségben ideálisnak elfogadott család (tehát pl. nem csonka család, nem olyan, amelynek csak leánygyermekai vannak) összes munkájával azonosítja. „A parasztüzem táji típusai lényegében azonosak egy-egy vidék tájilag és történetileg meghatározott ideatípusával, ahol a használt földhöz kötött és más folytatható tevékenységek aránya egyben mutatja a paraszti lehetőségek minden szintjét” (Szabó L. 1997b, 305).

Ez a meghatározás is kiemeli, hogy a ténylegesen birtokolt földnagyságnál meghatározóbb a használt föld mennyisége, legalábbis az üzemszervezet esetében jellegadóbb. Bár Baracán a föld használata szinte teljesen együtt járt annak birtoklásával – csak a részes művelésre kiadott 1 holdas birtoktöredékek jelentettek kivételt, – nagysága igen erősen meghatározta a parasztüzem típusát. Egészében az üzemeknek nem volt módjuk specializálódásra, legfeljebb a termesztett növények arányát változtatták a piaci igények szerint. Azt is csak a legrugalmasabb családok, ők is csupán földjük kis hányadán. Ugyanerre mutat rá Dobrossy István és Viga Gyula Mátraderesken (Dobrossy–Viga 1978, 38).

A szövetkezetesítésig Baracán a társadalom és a gazdálkodás alapegysége egyaránt a család volt, a kiscsalád és a nagycsalád egy sajátos formája. Gazdaságnak nevezték azon helyek összességét, amelyekkel egy-egy ilyen egység munkája során kapcsolatba került: udvar, ház, ólak, csűr (együtt: belsőség), földek (emellett erdőjog és rét). Általánosan az volt jellemző, hogy munkaerőként az egy házban élők kapcsolódtak egy gazdasághoz. A nagycsaládok „válakozás”-a esetén pedig egy ideig szomszédok vagy egyszerűen két házban élők használták ugyanazt a felszerelést. A föld úgy volt a megélhetés alapja, hogy a belőle származó jövedelmet nem kellett más forrásból származóval kiegészíteni. Adatközlőim tanúsága szerint csak két olyan család volt, amelyik nem tudott teljes mértékben a földből élni. Az egyik a cipész, a másik egy hétgyerekes család, akik földje ennyi ember eltartásához nem volt elegendő, ezért fiaik mesterséget tanultak. A földből élők esetében is teljesen meghatározta a család munkáját, életmódját a birtok nagysága, lényegében mindenkinek ugyanazt a munkát kellett elvégeznie, de más-más „méretben”.

A következőkben birtoknagyság szempontjából a falusi társadalom rétegeinek üzemszervezetét igyekszem szemléltetni, egy-egy reprezentatív tekintetű család gazdálkodásának bemutatásával. Szándékomban gyakran megakadályozott az, hogy nem minden típusú családi gazdálkodáshoz volt (van) kitől adatokat gyűjteni.

Birtoknagyság tekintetében a paraszti társadalom felső rétegébe tartozott a Tóth család. Tóth János és Tóth Regina Mária 1942-ben kötött házasságot. Házasságuk révén egy 40 és egy 30 magyar holdas birtok olvadt össze. Mivel második szomszédok voltak, és hamarosan megvették a kettejük háza közötti telket is, így három udvart kapcsolhattak össze. A három telekből álló udvaron két házat hagytak meg. Az egyik házban a feleség szülei, Tóth János és Révay Margit éltek. A másik házban a férj szülei, Tóth József és felesége, Ádám Margit; a férj anyja, Bartók Julianna és a fiatal házaspár éltek. 1943-ban született egyetlen lányuk, Mária. A két portán tehát összesen nyolcan éltek, a legidősebb asz-

szony és a kislány kivételével ők jelentették a gazdaság munkaerejét. 70 holdjukhoz 4 lovat, 2 szarvasmarhát, 1 borjút, 1-2 sertést és kisszámú baromfit tartottak. Az összekapcsolt portán megmaradt a két csűr, de az 1950-es évek végén az egyik istállót garázzsá alakították. 4 szekerük, 2 ekékük, 2 szecskaavágójuk, 1 boronájuk volt, mert ezeket mindketten vittek a házasságba. 70 holdjuk 72 darabban volt a határ különböző részében. Alapvetően paraszti birtokuk a nemesiben lévő darabokkal keveredett, mivel még nagyszüleik vettek egy birtokrészt ebben a határrészben egy Amerikába kivándorló gazdától még a 19. században. Gazdálkodásukat a szülőktől örökölt minták alapján irányították, soha nem változtattak a számukra biztonságot nyújtó gyakorlaton. Az 1940-es években – mindenki máshoz hasonlóan – földjük 1/3 részébe vetettek búzát. Ez a kb. 23 holdas terület (a birtok legjobb földjei az adott nyomáson belül) 70 q termést hozott. Kb. ekkora nagyságú területet vetettek be zabbal és árpával, e földek szélébe kukoricát, krumplit ültettek. Az árpát lóherével vetették. Egy arra rászoruló jelentkezőnek egy köblös kukoricaföldet adtak „felesbe”. Az árpa kb. 20-30 q-t termelt, a zabot viszont még ennyire sem tartották számon, ugyanis nem adták el, csak arra figyeltek, hogy teremjen annyi, mint az előző évben, hogy az állatoknak elég legyen. Ezt azzal tudták lemérni, hogy megtelt a hambar. A föld terméséből csak a búza egy részét (kisebbik részét) adták el, a többit meghagyták vetőmagnak, kenyérnek. Adatközlőm véleménye szerint „*annyt hozott a búza, hogy csak igen szűken lehetett megélni belőle*”.²⁷ Állatokat (egy-egy csikót vagy bikaborjút) háromévente adtak el, más eladásával nem foglalkoztak. Vásárra nagyon ritkán jártak, azt szerették, ha házhoz jött a vevő. Megélhetésüket tehát úgy alapozták a földre, ahogyan azt a hagyományosnak mondható életformájuk diktálta, egy alkalomtól eltekintve nem változtattak a termesztett növényeken, sem azok arányán. A kivételt az az időszak jelentette, mikor új ház építésére gyűjtöttek. Ebben az időben dohányt és dinnyét termesztettek, valamint dohányt fuvaroztak Dulházáról Jolsvára. Dohányt 2 holdon, dinnyét 3,5 holdon termesztettek. A dinnyét is maguk hordták eladni Kövibe, Rőcére, Deresbke. Egy-egy szekér dinnyéért 10 000 koronát is kaptak, ami abban az időben (az 1940–1950-es évek fordulója) két tehén ára volt. Ezek hasznából építettek új házat az egyik régi helyén. Birtokuk nagysága miatt állandóan fogadtak egy pár aratót Dereskből. A szövetkezetesítés előtti pár évben – mikor már egyedül csak a családfő bírt kaszálni – a kaszáláshoz is szükségük volt idegen munkaerőre.

Gazdálkodásuk nem mondható tipikusnak, mivel a falusi társadalomban elég passzívok voltak, amit gazdálkodásuk is jelez. Szinte szembetűnő, hogy 70 holdjukhoz nem tartozott vetőgép, hogy – az általánosnak mondható falusi gya-

27 A Futurában (gabonafelvásárló) 160, a faluba járó szlovák kereskedőknek olykor 400 koronáért is el lehetett adni mázsáját.

korlat szerint – nem tartottak 6-8 szarvasmarhát, hogy trágyázással növelhesék a föld termékenységét.

Más birtoknagyságot, más típusú gazdálkodást képvisel a Pricz család. A birtoknak elsősorban azért voltak mások az adottságai, mert minden része a nemesi határban volt, ott van ma is. A család a legutóbbi időig Baracán élő le származottja dédszülei generációjáig tartja számon családfáját, de azt is, hogy mikor, hogy alakult, mivel gyarapodott családi birtokuk. Dédszülei, Pricz János és Getse Borbála 24 hold szántót és 30 hold erdőt hagytak hátra. Ezen a birtokon öt gyermeküknek kellett volna osztozni, de különböző okok miatt csak adatközlő nagyszülei: Pricz János és B. Koós Mária folytatták a gazdálkodást. Családi bonyodalmak miatt kénytelenek voltak eladni 30 holdas erdejüket, viszont a feleség 6 holddal gyarapította a szántóterületet. Az így már 30 holdas birtokot adatközlő édesapja, Pricz Árpád örökölte. Felesége, Tokár Etelka öröksége révén újabb 12 holddal gyarapították ezt a birtokot, így 42 holdon gazdálkodtak. Az 1940-es években vettek még 6 holdat, ám ezt nem sokáig tudták használni. 1944-ben a család 48 holdas birtoka 12 dűlőben, 27 darabban feküdt. A családhoz tartozott a családfő két nőtlen férfitestvére is, tehát a gazdaság munkaerejét ők is növelték. Amint az általában jellemző volt, a termesztett növények szempontjából ők is három részre osztották földjüket: 1/3 rész búza; 1/3 rész árpa, zab, kukorica, lucerna, krumpli; a harmadik rész ugaron maradt, melyen később takarmány termett. Tekintve a búza 1940-es évekbeli termésához (holdanként 6-7 q), a Pricz család 48 holdas birtokának 1/3 részén 100-110 q búza termett. Ebből a család 20q-t hagyott vetőmagnak, 25-30 q-t kenyérnek, a többit pedig eladták. A búzán kívül kukorica termesztésére specializálódtak, mely a falubeliekre nem volt jellemző. A gazdaságban nem csupán az eladás, hanem a sok sertés – olykor húszat is tartottak – miatt volt fontos a kukorica. Más termesztett növényt nem adtak el, viszont állatokat igen. A munkaállatként tartott lovak (2) mellett mindig neveltek egy csikót, amit hároméves korában lehetett eladni. Tartottak 3-4 szarvasmarhát is, amelyek borját szintén háromévesen tudták értékesíteni. A fenti forrásokból származó jövedelmet piacozással egészítették ki. Tornalján évente 10 libát és 10-20 pár csirkét adtak el. Ezen kívül hetente háromszor vittek tejet, tejterméket eladni. A piacozás terén abban tértek el a falusi átlagtól (ám nem számítottak egyedi esetnek), hogy nagyon hamar stabil kapcsolatokat építettek ki a tornaljai zsidó családokkal, így egy idő után már nem a piacra, hanem nekik, házhoz szállították áruikat. Az 1930-as években ők is kihasználták a remundalovak eladásában rejlő lehetőségeket. Családi gazdaságuk csak aratás idején szorult idegen munkaerőre. Mindig csak két félkezeszt fogadtak, ugyanis sok volt a férfi a családban.

Gazdálkodásukat lassú, de állandó emelkedés, hozzáállásukat az állandó tervezés jellemezte, a falu társadalmán belül a rugalmas és az aktív gazdálkodók közé tartoztak. Ezt jelzi, hogy gazdasági felszerelésüket korszerűsítették, bővítették. Ők voltak azon három család egyike, akik vetőgépet vettek, rostájuk is volt, mert az értelmes befektetés hasznosabb a be nem fektetett pénznél.

Mindent megterveztek, kiszámolták a tervezett dolog várható hasznát, mondván, hogy *„aki számol, az mindig nyer, aki csak dolgozik, dolgozik, az nem”*.

Gondolkodásmódjában kissé hasonló, de birtoknagysága tekintetében más típust képvisel Tóth Balázs családi gazdasága. Tóth Balázs és Csák Margit 18 magyar hold saját földön gazdálkodtak, de volt 6 holdja a velük *„egy kenyéren élő”* Csák Pálnak, a feleség édesapjának is. Egyetlen lányuk adatközlőm, Bodnár Gézáné Tóth Margit volt. Az *„atyus, amíg bírta, maga dolgozta meg a 6 holdját”*, amely 4 darabban volt a határban, ugyanis a Fáy-birtokból vették a 20. század elején. Tartott hozzá egy tehenet és egy anyadisznót. A fiatalok 18 holdjukhoz 10 szarvasmarhát, 2 lovat, 3-4 sertést tartottak, évente 3-4 tyúkot ültettek (ez kb. 60-80 csirkét jelent). Gazdasági felszerelésük 1 szekérből, 1 boronából, 1 ekéből állt. Külső munkaerőt soha, még aratáshoz sem vettek igénybe. Termesztett növényeik aránya és vetésterülete általában a következőképpen alakult: 8-10 holdon búza, árpa, zab; 6 holdon lóhere, lucerna, búkköny; 2 holdon kukorica; 6-8 hold ugar maradt.

Számon nem tartott területen termett 100 liter bab, 8-10 szál vászonhoz elegendő kender (1 szál kb. 8 m), 70-90 zsák krumpli (a rétföldekből kihalított területeken), répa.

Terményeiket a következő módon hasznosították. A kb. 60 q búzából 40 q-t eladtak, a többi kenyernek és vetőmagnak hagyták meg. A kukorica számon nem tartott terméséből 5-10 q-t hagytak meg a csirkéknek, a többi eladták. Krumplit nem adtak el, ami nem fogyott el a háztartásban, azt megetették a tehenekkel, ugyanis attól jól tejeltek. A 100 l babból 80 l-t eladtak, a lóhere és a búkköny magját – azon kívül, amit vetni meghagytak – mind eladták, mert ezért nagyon jól fizettek. A kukoricának, a répának, a búkkönynek, a krumplinak mindig nagyobb, mást termő földdarabokból hasítottak ki egy-egy darabot, sőt *„voltak negyedrészes és nyolcadrészes darabok, azokban ment hosszában a kukorica, két szélen meg középen egy sor bab”*. Tóth Balázsék is, mások is árpával vetették a lóherét. Először zölden, aztán még kétszer kaszálták. A második kaszálás után „tallóhere” volt a neve. A teljes, így bevetett területnek csak kis részén hagyták az árpát beérni, hogy vetőmag is legyen belőle.

A termés és az állatok eladásán kívül a család rendszeres bevételre számíthatott a gazdasszony piacozásából. Ő idényjellegűen árulta a tornaljai piacon a mákot, a babot és a kendermagot. A magvas kendert a „Tótság”-ra hordta eladni. Rendszeresen, minden második nap húsz csomó túrót és négy liter tejfölt vitt Tornaljára. Kezdetben a piacra, majd neki is kialakult néhány zsidó családból álló stabil vevőkör. Nyaranta hasonló gyakorisággal párosával hordott csirkét, szintén tornaljai zsidó családoknak. Az általa eladott tejtermékek hasznát a háztartásra (cukorra, sóra, fűszerekre) fordították. A csirkék, a bab, a mák, a kender és a kendermag árából „stafírunolta” a lányát, de ebből fordítottak valamennyit a család ruházkodására is. A gazda által eladott termés és nagyobb állatok árát viszont csak komoly befektetés – földvétele, házasság – esetén használták fel, ilyen célra gyűjtögettek.

Tóth Balázs családi gazdálkodását annak a felismerésnek a szellemében irányította, hogy nem a búza az a termény, amelynek eladása a legtöbb hasznot hozza. Igyekezett figyelni a piac aktuális igényeit, azoknak megfelelően változtatni a termesztett növények arányát. Az 1940-es évek viszonyait veje, id. Bodnár Géza úgy értékelte, hogy *„akinek vetett takarmánya volt, az tudott gazdálkodni. Ilyen volt a bükköny. A lóhere is. A bükkönymag ért sokat. Harmincnyolcban ütte a búzát.”* Gazdálkodásuk sikerét adatközlőm a rugalmasságon kívül azal magyarázta, hogy a gazda tudatosította: csak akkor terem jól a föld, ha rendszeren trágyázzák. *„A termés hozam attól növekedett, ha sok marhát tartott a család. A földszerzést is irányította, hogy tud-e a család állatot venni hozzá.”*

Sándor József családja azon két baracai család egyike volt, akik nem saját földből és nem is csupán földmunkából éltek. 1901-ben Tuza Ilonával kötött házasságából tíz gyermek született, de csak kilenc érte meg a felnőttkort. A legfiatalabb 1924-ben született, s az 1940-es évek elejére már minden gyerekük felnőttként tudott dolgozni. 1,5 hektáros földjük megműveléséhez nem volt szükség a család munkaerejére, még az aratáshoz is elég volt a családfő és a felesége. Mégis, a Sándor családot csak az aratás formálta gazdasági egységgé, ugyanis az aratással keresett termést mindenki a közösbe adta, a mesterséggel keresett pénz viszont mindenkinek a sajátja volt. Valamennyi fiú mesterséget tanult, de az aratás ideje alatt soha nem azzal foglalkoztak. Aki közülük más faluban dolgozott, erre az időre az is hazajött. A gyermekek között három lány volt, ők félkezesként dolgoztak az aratásnál. József kerékgyártó; János molnár, majd ács volt; Lajos cselédkedett Guszonán; István vasúti munkás, majd mozdonyvezető volt; Béla cipészinasként kezdte, majd buszsofőr lett, közben pedig néhány évig bíró a faluban; Ferenc kőműves lett, majd könyvelőnek tanult. Mikor nyaranta hazajöttek aratni, egyenként (azaz aratópáronként) kb. nyolc mázsa terményt kerestek. (Egy mázsa értéke kb. 150 korona volt abban az időben, egy tehén ára 500 és 2000 korona, egy hold földé pedig 2000 korona körül mozgott.)

A Sándor család e munkákon kívül mással nem foglalkozott, állatokat eladásra nem tartottak, nem is piacoztak. A saját földet a szülők művelték meg, minden vele kapcsolatos munkát ők végeztek a lányok segítségével. Családjukra nem volt jellemző, hogy a gazda erősen irányította volna a többi családtag munkáját.

E négy család tehát nem csupán más-más nagyságú földön gazdálkodott, hanem más-más módon is. Különbségeik ellenére az kapcsolta őket össze, de a falu többi családját is, hogy *„a paraszti munka eredeti célja a föld gyarapítása. Volt olyan is, aki eladott földet, de ez már pusztulás volt. A nagy házak is csak a szövetkezet idején épültek. Négy nagy ház volt csak. [Korábban – G. A. megj.] Csak akkor építkeztek, ha muszáj volt, szét kellett költözni. Az fontos cél volt, hogy földet adjanak a gyerekeknek. A paraszt mindig azon volt, hogy több földet vegyen. Ezért vagy a termését adta el, vagy azt feletette, és az állatait adta el. Akinek nem volt csűrje vagy istállója, az a termést adta el. Mikor sikerült valamit eladni, földet vettek vagy házasítottak.”*

A fenti családokra is jellemző mindez, mégis, a földszerzés elsődleges célján túl, a gazdálkodás részleteiben, gondolkodásmódban jelentős különbsége-

ket takar. Akadt közöttük olyan család, amely a kitűzött cél (birtoknagyság) után „leállt”, az emelkedés nem változtatott a család életmódján sem, és új célt sem hozott magával. Emellett arra is van példa, hogy a család nem akart sokkal több földhöz jutni, viszont a meglévőn nagyobb haszonnal termelt. Egyik családban sem akadt senki, aki feljegyezte volna jövedelmét, kiadásait, akik terveztek, azok is feljegyzések nélkül.

2.9. Faluszervezet és jogviszonyok

A Baracát jellemző, sok területen megmutatkozó nemesi-paraszi különállásnak a faluszervezetben adatközlőim csupán azt a formáját tudták felidézni, hogy a nemesek a falugyűlésen külön ültek. Kérészy Zoltán úgy véli, hogy a földesúri községeken belül létező nemesi községek önálló önkormányzatisággal bírtak, és közvetlenül a megye hatóságának voltak alárendelve (Kérészy 1942, 15). Ha ezt esetünkben nem is lehet felismerni, a faluszervezet, az önkormányzat felépítésének többi része megfelel annak, amelyet Horváth Zoltán a magyar községek – állami szabályozásokkal hol megerősített, hol tiltott – általános jellemzőjének tart, a tisztségviselők másik részét pedig Szendrey Ákos is a közigazgatás népi szervei között említi (Horváth 1972; Szendrey 1929).

Amennyire beszélgetőtársaim emlékeznek rá, a falu feje mindig a bíró volt. Hat évre választották, mindig a nagyobb birtokosok közül. Tekintélyét és feladatait a második világháborúig semmi nem változtatta meg, azt követően annál inkább. Feladatainak hagyományos rendjét a következőképpen jellemezték. *„A bíró panaszt hallgatott, passzust írt, évente kipucoltatta a patakot. Ha valakinek a földje körül támadt gondja, akkor a bíró ítelt a tizenkét képviselővel.”* Ez csak arra az esetre vonatkozott, ha a panasz szintén falubelit érintett. A falun kívül mást is érintő ügyeket a járásbíróságra kellett továbbítania.

A bíró helyettesét törvénybírónak nevezték. Nem volt a képviselőknél jelentősebb szerepe, esetleg akkor, ha a bíró távollétében adódott valamilyen fontos ügy.

Rajtuk és a tizenkét képviselőn kívül még iskolagondnokot, templombíró és kondásbíró is választottak a faluban.

A kondásbíró a pásztorok ügyeiért tartozott felelősséggel. Legfontosabb feladata az volt, hogy házában negyedévenként összegyűjtse minden családtól a pásztorok járandóságát – annak függvényében, hogy az illető családnak a pásztor mennyi állatát legeltette. Egy állat után egy véka búzát és fél véka zabot adtak a pásztoroknak, de ezt pénzzel is meg lehetett váltani. A kondásbíró választása még beszélgetőtársaim gyerekkorában (az 1920-as években) megszűnt, ezért megválasztásának körülményeire nem emlékezhetnek, de valószínűnek tartják, hogy a feladat sorban haladt a faluban.

Elképzelhető, hogy hasonló módon lett valakiből iskolagondnok. Az ő feladata volt, hogy ha „idegenből”, távolabbról jött kisegítő tanító a faluba, ő keresett megfelelő szállást vagy adott neki a maga házában.

A templombíró szerepét nem tölthette be akárki. Alapkövetelmény volt, hogy nagyon vallásos, templomjáró ember legyen. Őt nem kellett választani, mert

mindig a fent mondottakban a legkiemelkedőbb ember lett a templombíró. Feladataira adatközlőim pontosabban nem emlékeznek, de annyi bizonyos, hogy az ő dolga volt megszervezni a templom apróbb javításainak munkálatait.

A fenti tisztségeket betöltő személyeket mindig a falubeliek közül választották, viszont a kántortanítót és a pásztorokat idegenből.

A kántortanító személyét az döntötte el, hogy milyen kántor volt a jelölt, arra nem figyeltek, hogy milyen tanító. Megválasztásának folyamata azzal kezdődött, hogy a falu felhívást tett közzé, majd a jelentkezők közül választott. A legutóbbi kántorválasztás 1935-ben volt Baracán. Az egyébként is templomjáró emberek összegyűltek a templomban, ahol minden jelentkezőnek be kellett mutatnia „tudományát”: hogyan énekel és játszik az orgonán. A falubeliek kíváncsága szerint kellett elénekelnie orgonakísérettel néhány éneket. A legutóbbi kántor személye mellett két dolog döntött. A férfiak részéről az, hogy neki volt a legszebb énekhangja, az asszonyok részéről pedig az, hogy ő tudta – megítélésük szerint – a legszebb Mária-énekeket. A kántortanítónak a falu egy kétszobás lakást tartott fenn az iskola épületében.

Szintén idegenből származott minden pásztor, a csordás is, a kondás is, de közülük nem kellett, nem lehetett válogatni, ugyanis rendszerint csak egy jelentkező akadt. A falu nekik is fenntartott egy házat, amelynek első helyiségeiben a csordás, a hátulsókban pedig a kondás lakott.

Elsősorban a tanítók miatt, de egyébként is Baracán az 1930-as években egy „falusor”-nak nevezett fuvarost tartottak. A falunak gyakran volt szüksége közös fuvarra, ilyen esetekben mindig az ment lóval, szekérrel, akin a falusor volt. Vagyis ez a feladat is sorbajárt, és azokat az embereket, családokat érintette, akiknek volt szekerük és lovuk. Olyan esetekben volt rájuk szükség, ha pl. a pásztorok bérét (a terményeket) kellett „*örletni*” vinni a malomba vagy a tanító utazott valahová, érkezett valahonnan, és el kellett vinni, érte kellett menni a rimaszécsi állomásra. Valószínűleg a bíró tartotta számon, hogy mikor ki következik, mert a „sor” csak egy alkalomra szólt.

Az önkormányzatiság e megnyilvánulásain kívül – míg a szerveződésbe államilag nem avatkoztak – a faluban csak néhány szervezet működött: a Rózsafűzér Társulat és a Tűzoltóegyesület, más községekhez hasonló formában.

Petercsák Tivadar a besenyőteleki nemesi közbirtokosság jellemzőjeként, Garda Dezső pedig a gyergyóújfalui közbirtokosság kapcsán általános jellemzőként említi, hogy a község szabályozta, hogy birtokának arányában ki mennyi állatot hajthatott ki a közlegelőre (Petercsák 1999; Garda 1998). Ennek nyomát Baracán is megtaláljuk, működhetett úrbéri, esetleg nemesi társulás is, de tevékenységükről az emlékezet nem őriz részleteket.

A falusi társadalom alapegységét, a családot, annak egészét érintő ügyekben rendszerint egy ember képviselte, és ez a gazda volt. Egy-egy családnak általában a földbirtokkal kapcsolatban adódtak olyan ügyei, amelyben a gazda képviselhetette őket, pl. ha annak határai, öröklése körüli kérdésekben volt valami tisztázatlan. Egyébként mindenki maga felelt egyéni vétségeiért.

Annak, hogyan fogadott be a baracai faluközösség jövevény embert, a falubeliek nem ismerik a módját, mondván, hogy Baracára soha nem költözött idegenből egyedülálló ember. A pap, a kántortanító, sőt a pásztorok esete is más, mert őket a nekik megfelelő helyen tartotta nyilván a faluközösség mint egy-egy szerep betöltőit, és szerepükhöz illően viselkedett velük szemben; de nem volt kétséges, hogy nem tartoznak a közösségbe. A Baracára költöző családokkal ismét más a helyzet. A legutóbbi időig négy olyan család élt Baracán, akik más faluból származását számon tartották, de – talán mert szinte azonos viszonyok között éltek korábban is, és ezt magukkal hozták – a falu befogadta őket. (Régi lakóhelyükön is viszonylag jól gazdálkodó családok voltak.) Ellentétben velük, soha semmi jelét nem adta a befogadásnak, de a közeledésnek sem a falu a pusztákon lakó szlovák családok felé.

A faluközösség egészéhez hasonlóan a családokban sem volt sok példa idegen befogadására. Gyermeket Baracán senki nem fogadott örökbe, pedig már a 20. század elején is voltak gyermektelen házaspárok. A befogadásnak egyetlen formája volt viszonylag gyakori: az, amikor gyermektelen idős házaspárok fiatal családokhoz költöztek, rájuk hagyták a földjüket, cserébe azért, hogy életük végéig gondoskodnak róluk.

Beszélgetőtársaim a családból való kitagadásra sem emlékeznek. Csak egyetlen esetet tartanak számon, amikor a megözvegyült apa nem nevelte fel az első házasságából származó gyermekét, akit kénytelenek voltak pártfogásukba venni anyjának rokonai. Adatközlőim az esetet azzal magyarázzák, hogy az apa még két gyermek között sem akarta megosztani birtokát, ezért folyamodott ehhez a „megoldáshoz”.

A földbirtok öröklésének fiú- és leányág közötti különbségét még a szüleik öröklése idején élő gyakorlatként említették. Két testvér esetén az volt a természetes, ha a leány a birtok 1/3 részét örökölte. Ennek igazságosságát azal magyarázták, hogy minden esetben kapott mellé stafíringot és bútort. A ma hetven-nyolcvan évesek viszont már mindannyian egyforma arányban örökölték. Arra is volt azonban példa, hogy ha egy gazdának több fia volt, azok sem örökölték egyformán. Ez akkor mutatkozott meg, ha a szülők még életükben kiadták a földet gyerekeiknek. Ilyen esetben, amelyik gyerek a föld őt megillető része mellé apja gazdasági felszerelését is megkapta, köteles volt eltartani szüleit.

A föld átadásának emellett több módját is alkalmazták. Előfordult, hogy a szülők akkor sem engedték át földjüket gyerekeiknek, ha már nem bírták megművelni, s haláluk után sem maradt rájuk. Előfordult, hogy eladták, és életük végéig az árából éltek. Arra is volt példa, hogy valaki úgy adta el idegennek a földjét, hogy a vevő csak az ár felét fizette ki, a másik fele helyett az öregeket életük végéig ellátta, pl. tejtermékkel.

Ha valaki idegennek adta is el a földjét, normális eljárásnak azt tartották, ha elsőként a fiának kínálta fel.

Az általános gyakorlat az volt Baracán, hogy a szülők átengedték (és nem eladták) gyerekeiknek a földet, akik ezért évente terményrészt mértek nekik,

amennyiben nem velük laktak az öregek. Amelyik gyerek családjával együtt laktak, azok nem mértek nekik terményt, de gondoskodtak róluk.

Földvétel, de egyéb, nagyobb vétel esetén is az volt az adásvétel rendje, hogy a vevő foglalt adott. Ha később meggondolta magát, elállt az üzlettől, minden következmény nélkül visszakapta a foglalt. Ellenben, ha az eladó gondolta meg magát, a foglalt kétszeresét kellett visszaadnia.

Ezek a jogviszonyok Baracát valójában az 1950-es évekig jellemezték, de az idősebbek emlékezetében manapság is élnek. Legutóbb az 1990-es években a tulajdonviszonyok visszarendezése kapcsán kerültek a felszínre, váltak beszéd-témává.

3. A TELEPÜLÉS ÉLETÉRE HATÓ KÜLSŐ TÉNYEZŐK (1920 UTÁN)

3.1. A szlovák telepesek megjelenése és hatásuk a falura mint közösségre

A trianoni békediktátum értelmében 1920-tól Baraca is az újonnan alakult Csehszlovákiához került. A történelmi tény akkori értékelését a falu részéről ma már lehetetlen rekonstruálni. Nem szólnak róla visszaemlékezések, a politikatörténetben számon tartott, dokumentált „nagy” események baracai átélésének módzatait nem ismerhetjük, így emlékezetben lecsapódott változataikat sem vehetjük össze a rögzített tényekkel. Kivételt képez a falu déli határában birtokot vásárló szlovák családok megjelenése, akik erős hatást ugyan semmilyen téren nem gyakoroltak a falubeliekre, évekig, évtizedekig tartó jelenlétük mégis olyan közösségi reakciókat is kiváltott, amelyeknek hatása végül befolyással volt a falu későbbi életére.

Liszka József a népi és/vagy populáris kultúrát közvetlenül befolyásoló tényezők között utal az 1919-es csehszlovák földreformra (Liszka 2002, 106, 317). A földbirtokreform alaptörvénye az 1919. április 16-án elfogadott lefoglalási törvény, amelynek értelmében lefoglalták a 150 hektárnál nagyobb mezőgazdasági és a 250 hektárt meghaladó vegyes művelésű birtokokat (Simon 2004a, 1363).

Ezeket a birtokokat kedvezményes hitellehetőségek felkínálása mellett, célzott vevőkörnek áruba bocsátották, így a szlovák telepesek a homogén magyar etnikai tömböt olykor egész telepesefalvakkal, máskor egy-egy település határában csak néhány házat jelentő teleppel sikeresen megbontották.²⁸ Az 1919/330 számú törvény értelmében létrejött az Állami Földhivatal, amely kézben tartotta a kolonizáció teljes folyamatát. Nyíltan nemzetiségi, etnikai jellege nem volt ugyan a telepítésnek, ám arra vonatkozó adatok maradtak fenn, hogy a folyamatot ilyen szempontból is felügyelték. Simon Attila idézi a külügy utasítását a földhivatal irányába, miszerint az „továbbra is vezesse az adatokat a földhöz jutók nemzetiségéről” (Simon 2004a, 1365). Éppen a kolonizáció „sikeres” lefolyása bizonyítja, hogy a földreformnak nemzeti jellege volt, mert „a kolonizá-

28 Az azóta eltelt hosszú idő ellenére viszonylag kevés tanulmány született a témában, elsősorban a levéltári anyag zárolása, a mai napig vezető szálak „kényessége” miatt. Éppen vidékünkre vonatkoznak Simon Attila írásai, ám kutatásai elsősorban a légionárius telepesekre, a telepese-falvakra irányulnak (Simon 2004b, 40–45).

ció ugyan országos akcióként volt meghirdetve, súlypontja azonban egyértelműen Dél-Szlovákia magyarok által lakott területeire esett” (Simon 2004a, 1366; Gál–Roskó–Schmidt 2004, 62–63).

Vidékünkön a Rimaszécs melletti Koburg-birtokra már 1920 őszén toboroztak telepeseket, napilapokban közzétett hirdetések útján is. A magyar államháztár és az elcsatolt vasútvonal közelében négy szláv telep létesítését tervezte és valósította meg a földhivatal: Leánymező, Gernyőpuszta, Kacagópuszta és Csobánka. 1922. október 1-jén volt a kolónia alapkövetétele, a kolonisták költségeinek 70%-át a Szociális Minisztérium állta. 1926-ban Gernyőpuszta és Leánymező összekapcsolásával hozták létre Bottovót. A terület, amelyen a telepek létrejöttek Dobóca (Leánymező és Gernyő) és Rimaszécs (Kacagópuszta) kataszteréhez tartozott (Keményfi 2002, 90). Telepések Baraca határába is érkeztek, legtöbbjük a közeli Feketebalagról. Amint azt Simon Attila megállapítja, nem lehet minden esetben eldönteni, hogy a kisebb szlovák telepcsoportok a kolonizáció folyamatába illeszkedve keletkeztek-e (Simon 2004a, 1367). Az is előfordulhatott, hogy az információt „időben” megszerző bankok haszonszerző céllal vásároltak a földreform hatálya alá eső nagybirtokokból. Ilyen esetet említ pl. Gaál Imre a közeli Tornaljáról, ahol dr. Radvánszky György majdnem 1826 kataszteri holdas birtokából a rozsnyói Földműves Kölcsönös Pénztár spekulatív célból vásárolt, majd továbbadta szlovák telepéseknek (Gaál 2001, 169).

Baraca esetében sem lehet minden kétséget kizáróan megállapítani, hogy a kolonizáció fő vonalába tartozó jelenségnek tekinthetjük-e a szlovák családok megjelenését.²⁹ B. Kovács István földvásárlásukat a „nagybirtok” (150 hektár) eladósodásával magyarázza, hozzátéve, hogy a birtok másik felére (szintén 150 hektár) magyar nemzetiségű cselédeket telepítettek (B. Kovács 1994, 13).

A falubeliek, a beszélgetőtársaim viszonylag pontosan tudták, miért, honnan, milyen támogatással érkeztek a betelepülők. Nincsenek ugyan írásos adatok arról, hogy odaköltözésüket kolonizációnak nevezték volna, ám az rendkívül nehezen hihető, hogy a feketebalogi (tehát nem éppen szomszédos településen élő) szlovák családok minden közvetítés, felhívás nélkül, „spontán” úton szereztek volna tudomást a 100%-ig magyar nemzetiségű és szintén csaknem teljesen homogén magyar környezetű falu határában lévő eladó (vagy lefoglalt) birtokról. *„...1921 őszén jöttek ide. A Felsőpusztára telepedtek le, a cselédlakásokba. Turnától fel, Kovalčíkéig vettek birtokot, de még a Vercsést is. Úgy mondták, hogy tizenhárom tót vette meg közös váltóra. Hitelt vettek fel a tiszolci banktól. [...] Négy-öt évig laktak ezekben a házakban. De hiába laktak egy helyen, a földet rögtön elosztották, úgy művelték. Mihelyt lett tehetségük, elkezdtek építkez-*

29 A Baraca határába települt szlovák nemzetiségű családokkal kapcsolatban nem végeztem levéltári kutatást, mivel megjelenésüket a faluközösséget érő külső hatások között vizsgálom. Ilyen szempontból tehát lényegtelen, hogy betelepülésüket magánkolonizációnak vagy állami telepítésnek tekintjük-e. Mivel a rendelkezésemre álló szakirodalomban sem bukkantam Baracára vonatkozó adatokra, a jelenséget nem sorolom be egyik kategóriába sem, „csupán” a faluközösség viszonyulásának vizsgálata szempontjából egyébként is hiteles forrásnak számító beszélgetéseimre építek, amelyeket a történeteket átéló személyekkel folytattam.

ni [...] Mikor felépítkeztek, elbontották a régi házakat. K-ék a kazalban is laktak, mert messze lett volna építkezni otthonról.”³⁰ Van azonban olyan ház, amely ma is áll, csak lakatlan. Kb. 1930-ra a cselédházak többsége eltűnt, az egy testben lévő földbirtok egy részén a telepesek mérnökkel beltelket mérettek ki. Házaik nem alkotnak, akkor sem alkottak tömböt, hiszen mindenki a saját, viszonylag nagy területű birtokán épített. A telepesek – a visszaemlékezések szerint – Tepper Lajos birtokából vettek. „Balázs úr talán a Fáy veje volt, tőle vett birtokot Tepper Lajos.”³¹ A Csízi nevű dűlőben, a kastélytól lefelé eső részt, tulajdonképpen a falu határának déli szélét vette meg. Ezért kapta a terület a Tepperé nevet.³² A falu 1964-es kataszteri térképén jól látható, milyen szórta, nem tömbszerűen építették fel a telepesházakat (lásd a Mellékletben található kataszteri térképet). A visszaemlékezések szerint – az osztás után – minden családnak 30 holdasnál nagyobb birtoka volt, de ez a birtoknagyság a későbbiekben általában megváltozott, csökkent.³³ A falubeli idősebb generáció többsége név szerint is számon tartja, kik költöztek 1921-ben Baraca határába: Auxt Jozef, Medved Flórián, Medved Ján (Flórián fia), id. Medved Ján (Flórián testvére), Kovalčík Anton, Štulajter Štefan, Turna Jozef, Auxt Vojtech, Tokár Jozef családjaikkal. Láthatóan nem 13 családfele él az emlékezetben, ezt azzal magyarázzák, hogy néhány családban éppen abban az időben önállósultak a fiatalabbak. Frissen szerzett birtokaik 1928-ban lettek kisebbek, amikor szintén Baraca határába költözött az Ádám és az Agócs család Medvesaljáról (vö. B. Kovács 1994, 13).

B. Kovács István úgy említi őket, hogy a „szlovák családoktól vásárolt pusztai birtokokon telepedtek le, a határ különböző pontjain” (B. Kovács 1994, 13).

„Medved János a Vercsésben lakott, de mert nem bírta vele, eladta Agócsék-nak, ő meg idejött Ádámék mellé.” Évszámra az idősebbek nem emlékeznek, de ugyanebben az időszakban Auxt Jozef is adott el a birtokából 10 holdat Simon Sándorék-nak, de „talán papíron nem is rendezték, csak most, a rendszerváltás után. 1938 után pedig Turna József adott el a birtokából Kovácsék-nak.”

A földeladást, ezt a gazdálkodói magatartást a visszaemlékezők minden esetben negatívan ítélik meg, a rossz gazdálkodással hozzák összefüggésbe.

„1938 után ki tudták volna fizetni [a birtok teljes árát, tehát törleszteni a hitelt – G. A. megj.], esett a cseh pénz értéke, egy mázsza búza egy fél házhely ára volt. De X. nem tudott annyit se fizetni, mert meghalt a felesége. Iszákos is volt,

30 Beszélgetőtársaim a tót kifejezést minden sértő szándék nélkül használják. Szóhasználatuk az 1940–1950-es évekbeli kifejezést őrzi, amely abban az időben Baracán általános volt, mind a magyarok, mind a szlovákok beszédében. Ugyanilyen megfontolásból – az idézett szövegek pontosságára érdekében – használom munkám során végig a manapság gyakoribb *roma* helyett a *cigány* kifejezést.

31 Balázs Lászlót és nejét (Szakal Andor mellett) Rubinek Gyula 1911-es *Gazdacímtár*-ában is megtaláljuk nagyobb birtokosként (Rubinek 1911, 245).

32 Beszélgetőtársaim visszaemlékezését írásos források adataival nem tudom alátámasztani. Előfordulhat, hogy pontatlan az emlékezet.

33 Simon Attila írja a kolonistákról, hogy a nagybirtokokból egyenként általában 12 hektárnyi területet kaptak (Simon 2004a, 1367).

a gyerekek szétszéledtek. A többit nem tudni, miért nem fizették. Még az X-ét is kifizethették volna a többiek, ha lett volna bennük egy kis jóakarát."

Egy más témájú beszélgetés, másik visszaemlékező kissé árnyalja ezt a képet. Beszélgetőtársam arról nem tud, hogy teljes mértékben kifizették volna adósságaikat a telepések, de az 1. bécsi döntést követő időkkel kapcsolatban elmondta, hogy a telepések egyáltalán nem akartak miatta Baraca határából elköltözni. Sőt *„szerették a magyar rezsimet, mert megszabadultak az adósságaiktól, egy részétől legalább*". Hasonló magatartást állapított meg Tornaljára, az ottani telepésekre vonatkozó kutatásai során Gaál Imre is. *„Földjeikhez módfelett ragaszkodtak, és pl. a hivatalnokokkal vagy tanítókkal ellentétben, a magyarok bejövetele után sem hagyták el településüket*" (Gaál 2001, 169).

A telepések – egy család egy tagja kivételével, aki itt ment férjhez – az 1980-as évek elejére szinte nyomtalanul eltűntek Baracáról. Az idősebbek elköltözésüket a betelepüléshez hasonlóan számon tartják, nem minden esetben ugyan, de nagyvonalakban nyomon követték. A. J. 1955-ben meghalt, de családja nem „tűnt el” teljesen Baracáról.³⁴ Lánya, A. A. 1961-ben kötött házasságot a zsípi lakos T. Z-vel, akivel két közös gyermekük született. Miután megözvegyült, 1978-ban a falu belterületén vásároltak házat, családjával ott él ma is. M. F. balesetben halt meg, *„a fa ütötte agyon a Dolinkán*". Ezt követően családja egy darabig itt maradt, de aztán egyik lánya Cakóba, másik kettő *„Tótországba ment férjhez*". J. fia egyedül élt Baracán, azaz a pusztán, de már meghalt.

M. J-nek, F. testvérének három lánya született, akik azért kerültek el a faluból, mert férjhez mentek. K. A. 1981-ben meghalt, felesége a házat 1986-ban eladta, és Rimaszombatba költözött. Az Š. családban négy lány született, elkerülésük Baracáról *„természetes*". 1978-ban Tornaljára költözött a család *„maradéka*", azaz azok is, akik addig ott laktak. (Döntésükben közrejátszott, hogy Baracán nem volt annyi szlovák óvodás korú gyerek, akik miatt szlovák csoportot kellett volna indítani, magyar óvodába pedig nem akarták járatni kisfiukat). A T. családban viszonylag sok gyerek született, de úgy alakult a sorsuk, hogy Baracáról teljesen eltűntek. *„V. Bátkába ment férjhez, A. itt, a pusztán, de fiatalon meghalt, T. Tornalján szolgált, nem ment férjhez, M. már lánykorában elment szolgálni, Z. Pozsonyban dolgozott, de fiatalon meghalt, J. pedig hazament Szlovákiába*." A T. családban négy gyerek született, de közülük egy Ostravára került, egy *„elment a Tótságra*", a többiek utód nélkül meghaltak. Az A. család gyermekei pedig *„tízen voltak, de teljesen szétszéledtek*".

Annak ellenére azonban, hogy csaknem nyomtalanul eltűntek a településről, tekintve annak kisszámú népességét, azon belül tagadhatatlanul jelentős részt képviseltek (képviselethettek volna), amíg jelen voltak. Ezt szemléltetik az egyházi anyakönyvek bejegyzéseiből szerkesztett alábbi táblázatok. (Az összesítésekbe csupán azok az évek kerültek be, amikor a telepés családokban is születtek gyermekek, köttettek házasságok és voltak, akik meghaltak.)

34 Az emlékezet teljesen pontos, a halotti anyakönyv bejegyzése szerint A. J. valóban 1955-ben, november 15-én halt meg.

3. táblázat. A születések és az elhalálozások számának alakulása az egyházi anyakönyvek adatai alapján

Év	Születések száma		Év	Elhunytak száma	
	Összesen	Telepesek gyermekei*		Összesen	Telepesek halottai
1922	13	4	1925	9	2
1923	11	1	1927	8	2
1924	14	2	1929	5	1
1925	9	1	1933	10	1
1927	6	1	1941	6	1
1929	12	1	1942	3	1
1931	17	1	1943	7	1
1932	14	1	1948	7	1
1933	9	1	1955	7	1
1934	7	2	1956	3	2
1936	4	1	1957	6	1
1938	10	1	1962	5	1
1943	12	2	1966	4	1
1944	15	2	1981	7	1
1945	6	1	1987	10	1
1946	10	2	Összesen	100	19
1947	11	2			
1949	11	2			
1950	18	2			
1951	12	2			
1952	11	1			
1953	6	2			
1955	6	1			
1963	7	1			
1966	7	1			
1972	8	1			
Összesen	266	35 (+ 4**)			

Megjegyzés:

* Az áttekintésben négy olyan év van, amikor már (a betelepültek oszlopába illesztve) vegyes házasságból is születtek gyermekek, ám az áttekinthetőség kedvéért ezt a táblázatban nem tüntettem fel. 1953-ban 2 gyerekből 1 született vegyes házasságból. 1955-ben, 1963-ban és 1966-ban a betelepültek családjaiban 1-1 gyermek született, ők valamennyien vegyes házasságból.

** Vegyes házasságból született.

Amennyiben a vegyes házasságból születetteket figyelmen kívül hagyjuk, a táblázat egyszerűsített eredménye azt jelzi, hogy azokban az években, mikor a betelepült családokban is születtek gyermekek, az összes gyermek 13,1%-át jelentették a telepes családok gyermekei. A számok tekintetében tehát a telepeseknek – a demográfiai folyamatok szempontjából rövid idő elteltével – nem volt,

de nem is lehetett mérhető a lakosság összetételét módosító szerepe, viszont statisztikailag érzékelhető, határozottan kimutatható a jelenlétük.

A 3. táblázat ugyanilyen szempontból (a telepesek aránya az összlakosságon belül) tekinti át az egyházi anyakönyvben nyilvántartott elhalálozások számát.

Összevetve a két táblázat egyszerűsített eredményét, megállapítható, hogy míg a kereszteltek között 13%, az elhunytak között 19%, tehát kicsit magasabb a telepesek aránya.

A telepesek házasságkötéseit leginkább olyan szempontból érdemes megvizsgálni, hogy mennyi a falubeliekkel kötött házasságok száma, ami azt is jelzi, mennyire fogadta be őket a falu, mennyire fogadták el ők a falut. Ennek ellenére a házasságkötések száma egyszerű éves alakulásának áttekintése sem hiábavaló.

4. táblázat. A házasságkötések száma az egyházi anyakönyvek adatai alapján

Év	Összes házasság	Telepesek házasságainak száma
1928	5	1
1929	7	1
1931	3	1
1933	4	1
1937	2	1
1938	1	1
1939	2	2
1943	4	1
1946	4	1
1949	4	1
1952	4	1
1953	2	1
1955	3	1
1961	3	1
1963	2	1
1971	4	1
1979	3	2
Összesen	57	19

Amint az a fenti táblázatból is jól látható, a telepes családok életük Baracán töltött időszakában összesen 19 házasságot kötöttek. Ebből mindössze háromszor fordult elő, hogy baracai házastársat választottak, mindhárom esetben a menyasszony származott telepes családból. Ha figyelembe vesszük, hogy a vizsgált években a telepes családokat is beszámítva 57 házasságot kötöttek, a három eset kevésnek tűnik. Amennyiben azonban a telepesek megjelenésével kezdődő időszakban kötött összes házassághoz viszonyítunk (tehát nem csupán azokat az éveket vesszük tekintetbe, amelyekben a telepes családokban is kötöttek házasságot), 167 házasságkötéshez aránylik a 3, amely részt egyenesen súlytalannak tekinthetjük. A fenti adatok összevetéséből egyértelműen megállapítható, hogy a kétféle „népesség” kölcsönösen nem szerepelt egymás házassági „piacán”, annak ellenére, hogy mindkét fél római katolikus volt. A három kivétel ellenére is elmondható, hogy általában sem a falubeliek, sem a telepesek nem tekintették egymást potenciális házastársnak.

Ezt a viszonyulást erősíti a komaság vizsgálata is. Az 1922 és 1979 közötti időszakban az anyakönyvi bejegyzések tanúsága szerint 9 esetben fordult elő, hogy falubeliek betelepültekkel komasági kapcsolatot létesítettek. Ebből a 9 esetből azonban csupán 2 tekinthető valóságos „keveredés”-nek, amikor egy-egy falubeli személy gyermekének a telepések közül választott keresztszülőt. Mindkét esetben – az anyakönyvben szereplő vezetéknev alapján megállapítható – cigány személyről van szó. Figyelembe kell venni azonban, hogy a falu cigány népességére egyáltalán nem volt jellemző, hogy maguk közül választottak volna keresztszülőt, sőt az volt az általános, hogy parasztot választottak. A betelepültekkel szemben tanúsított tartózkodásukat tehát nem magyarázhatjuk „etnikai” távolságtartással, sokkal inkább a korábbi tendencia, esetleg a paraszti társadalom viselkedése követésének.³⁵ A további 7 esetet azért nem tekinthetjük „teljes értékű” keveredésnek, mert éppen a vegyes házasságokban élők lettek a keresztkomák. Amint azt már említettem, három esetben kötött házasságot falubeli betelepülttel. A hétből hat esetben éppen ezek a házaspárok lettek a keresztszülők, tehát nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a házaspárt a telepés „fél” révén választották komának, ugyanúgy lehetséges, hogy a falubeli házaspár személyén volt a hangsúly, házastársa csupán „tartozék”-ként került a rokonságba. A maradék egy eset éppen arra példa, hogyan viszonyultak a baracaiak a betelepültekhez. Egy 1950-ből származó anyakönyvi bejegyzésből kiderül, hogy egy betelepült gyermek keresztanyja szintén betelepült, keresztapja viszont egy falubeli, akkor nagygazdának számító legény. A házassági anyakönyvek jelzik, hogy ezek a keresztszülők nem voltak házasok. Az gyakori jelenség volt, hogy az újszülöttnek csak egy keresztszülőt tudtak választani (általában fiúnak az apa, lánynak az anya), ilyenkor a leendő házastársat vagy egy rokon, vagy (ha volt) a menyasszony/vőlegény helyettesítette a szertartás során. Esetünkben is erről van szó, a keresztszülők jegyesek voltak. Az már csak az emlékezetben él, hogy éppen a lány betelepült volta és szerény gazdasági helyzetű családja miatt akadályozta meg a legény családja a házasságot, az azonban tény, hogy a házasultak anyakönyvébe valóban nem kerültek be, a legény pár évvel később falubeli lányt vett feleségül.

Az a visszaemlékezésekből és az anyakönyvi adatokból egyaránt kitűnik (sőt a kétféle forrás egymást erősíti ebben), hogy a település paraszti eredetű lakosságának elnéptelenedő tendenciáját a telepések jelenlétükkel nem változtatták meg. Arra, hogy elköltözésük oka nem lehet az „ellenszenves” nemzetiségű környezet – amint azt egyik beszélgetőtársam is hangsúlyozta – az szolgál igazolásul, hogy nem 1938-ban, a falu visszacsatolását követően kezdtek tömegesen elköltözni.³⁶

35 A későbbi, cigányok és parasztok egymás mellett élését taglaló fejezetekben kitérek mind a terminológia, mind az etnikai besorolás kérdésére, ezért – és mert jelen fejezet súlypontja más – most minden ezzel kapcsolatos magyarázatot mellőzök.

36 A magyar katonaság 1938. november 5-től kezdődően vonult be a vidékre (Gaál 2001, 245).

A fenti adatok azt is igazolni látszanak, hogy a „puszták”-ra 1921-ben költöző családok a faluközösségbe nem épültek be. A családi, műrokonai kapcsolatot létesítők száma elenyésző. A szövetkezetesítést és következményeit taglaló fejezetekben részletesebben kitérek rá, hogy milyen szerepet kaptak azok a betelepültek, akik abban az időben még Baracán, azaz a faluhoz tartozó pusztán éltek. A szövetkezet létrejötte (1953) előtt, a magángazdaság idején a falu társadalma gazdaságilag „kerek” egészet alkotott. Amint az – vélhetően – a munka és üzemszervezetet taglaló fejezetekből is kitűnik, társadalma olyan módon, olyan mértékben és olyan arányban volt tagolt, hogy tagjai (családjai) szinte tökéletesen egészítették ki egymást. Szinte éppen annyi nagyparaszt volt, amennyi kisföldű aratónak akart állni. Szinte pontosan megegyezett a nagyobb gazdaságok külsőmunkaerő-igénye a szegényebb családok földbirtok híján jellemző munkaerő-fölöslegével. Természetesen voltak kivételek, rendkívüli (történelmi) helyzetek és alkalmak, amikor a rendszer egyensúlya megbillent, de az mégis csupán egy-két alkalommal fordult elő, hogy baracai szegényebb családoknak más faluban kellett munkát keresniük, amíg paraszti életmódot folytattak. Véleményem szerint ebben kereshetjük az egyik okát annak, hogy a telepések nem tudtak a faluközösség részévé válni (1953 előtt). A gazdálkodásból élő közösségnek támaszra (munkaerőre) sem volt szüksége, ugyanakkor fölösleges energiája sem maradt a korábban más életmódot folytatók „betanítására”, ráadásul hasznosítható, újdonságnak számító gazdasági tapasztalatok átvételét sem remélhette a betelepültektől. Az idegenség állandósulásának másik oka a közös nyelv hiánya lehetett, a baracaiak szlovákul, a betelepültek magyarul nem tudtak. A visszaemlékezések szerint a falubeliek nem örültek már odaköltözésüknek sem, bár nyílt konfliktusra soha nem került sor. Talán nevezhetjük lélektani hadviselésnek a velük szemben tanúsított nem nyíltan ellenséges, nem támadó, nem beavatkozó, „csak” távolságtartó, kikerülő magatartást, az „ittthon vagyunk” minden előnyének alkalmazását az „idegenben vagyunk” minden hátrányát egyébként is elszenvedőkkel szemben.

Egyik beszélgetőtársam szemléletesebben fogalmazott, mikor arról kérdeztem, szerinte miért tűntek el csaknem nyomtalanul a betelepültek: *„A kik idejöttek, mind elmentek. Nem voltunk jóban velük. A parasztnak csak úgy jó, ha mindenki segít. Nem segítettek nekik a falusiak. Ide vezet Baraca tönkretévése...”*

Állításom mellett szól, hogy a szlovák családok után pár évvel szintén a pusztára költöző medvesalji családokat a falu befogadta. Gazdaságilag azért nem jelentettek sem gondot, sem kihívást a falu számára, mert hasonló környezetből, csaknem azonos gazdálkodói tapasztalatokkal költöztek Baracára. Családjaikban sok fiú született, akik a gazdaság munkaerejét és egyben sikerének garanciáját jelentették. Például 1928-ban az egyik család 50 hektáros birtokot vásárolt a falu határában, egy darabban. Már azért is pozitívabb kép alakult ki róluk, mert a szlovákokkal ellentétben nem azzal kezdték a gazdálkodást, hogy (az abban az időben Baracán is uralkodó földszaporító törekvésnek ellenszegülve) feldarabolták a földet, hanem közösen művelték, szinte nagy-

családi keretek között.³⁷ 1937-ben aztán egy merész lépéssel a birtokvásárláshoz felvett hitel maradékát is törlesztették, ugyanis a birtok erdő részét (majdnem teljes egészében) kivágták, a fát pedig eladták a gömörhorkai papírgyárnak. Ezzel teljes mértékben bebizonyították, hogy tudnak gazdálkodni. El- és befogadásuknak két megragadható, konkrét jele van. Az egyik az, hogy mind a négy fiú beköltözött a pusztáról, tehát a faluban, önállóan vásárolt telket és épített házat, bizonyítva ezzel, hogy az okos gazdálkodásnak pénzben, anyagiakban mérhető eredménye is van. A másik biztos jel pedig az, hogy mindannyian baraccai lányt vettek feleségül.

Végeredményben tehát nem jelenthetjük ki Baracáról mint közösségről, hogy minden idegennel szemben elutasító és tartózkodó volt. Azoknak az idegeneknek, akik követhető, ellenőrizhető és hitelesnek számító módon, saját erőből keresték a helyüket, megadták az esélyt, hogy megtalálják azt. A lakosság összetételét, a rokon szálakkal többszörösen átszőtt falusi társadalmat tekintve megjelenésük egyfajta „vérfrissítés”-ként is felfogható. Azoknak azonban, akik ismeretlen, nem nyomon követhető, ennél fogva inkább negatív (és mint a későbbiekben kiderült, a falu megítélése szerint a falunak ártó) megfontolásból, célból jelentek meg, soha nem adtak helyet a saját világukban. Mellettük éltek tehát, de nem velük, és erre a kiközösítésre többségük el- vagy visszaköltözéssel válaszolt, míg a hosszabb ideig maradók ismét állami támogatással kaptak, a falu megítélése szerint ismét negatív szerepet.

3.2. A második világháború és következményei

A második világháborúnak, ill. az azt megelőző néhány és az azt követő 1-2 éveknek a falu mint közösség szempontjából nem volt formáló hatása, még akkor sem, ha ezeknél jelentősebb események soha nem történtek.

1938-ban Baracát is visszacsatolták Magyarországhoz. Az emlékezet a magyar hadsereg bevonulását ma is jeles eseményként tartja számon: *„Mindenki elment Tornaljára fogadni a magyarokat, a sánták meg az öregek maradtak csak otthon. Édesapa is körzeti ember³⁸ volt, ő üzengetett, hogy már jönnek, már jönnek. Közben meg Baracára hamarabb odaértek, Csíztől, a kastély felé [...] A kecskeméti jászkun huszárok jöttek Csíztől. Mikor Tornaljáról hazaértünk, este*

37 A nagycsaládi keretet nem a néprajzi szakirodalomban elsődleges jelentésében használom, ugyanis ebben a családban még nem voltak olyan korúak a gyerekek, hogy házastársukat is odavitték volna, csupán a legnagyobb fiú nősült oda, 1946-ban. Ő odavitte feleségét, de a többiekéről és a családról sem derülhetett ki, folytatódott volna-e ez a tendencia, mert a szövetkezetesítés átalakította a „természetes” viszonyokat. Csupán annyiban volt nagycsaládi a gazdálkodásuk, hogy a családfő négy fiát irányította, tehát a család csupán létszámában volt nagyobb az akkori baraccai modellnél.

38 Az Országos Magyar Kisgazda, Földműves és Kisiparos Párt, majd Magyar Nemzeti Párt tagja volt.

mulatság volt. Kiabálta mindenki, hogy: »Éljen Horthy! Éljen Horthy!« Vacek Frigyesnek hívták a jászkun huszárok hadnagyát. »A huszárnak csörög a sarkantyúja«, egész este ezt daloltuk. Molnár Béláék zenéltek. Egy nagy hordó volt az iskolacsapra ütve két bögrével. Egyik a cigányoknak [...] Egy hétig voltak itt a magyarok, a házaknál voltak elszállásolva, az udvarunkban volt felállítva a tábori konyha. A csehszlovákok is úgy voltak elszállásolva egy-két nappal a magyarok előtt, kivonulás közben.”

Az ezt követő, a második világháborúig tartó időszakra visszaemlékezve a gazdasági visszaesést a következő formában szokták említeni: „Minden drága, vissza Prága.”³⁹

Hosszabb ideig – 1944-ben, amikor a front a közelbe ért – még román katonák voltak beszállásolva a családokhoz. Ezt az eseménysort a falu, illetve lakosságának helyben maradt része különösebb megrázkódtatások nélkül élte túl. Voltak, akik elmenekültek: a visszaemlékezések szerint néhány család a közeli Velkenyére, rokonokhoz. Voltak, akik a harcok idején is, az összecsapáskor is a házukban vagy legalább az udvarukon maradtak. „A boglya alá is bújtunk. S. I. a kazal alá bunkert ásott, ott bujkáltak az emberek. Aztán nagyon kíváncsi lett, derékig kimászott. Nem mert szólni, hogy húzzuk vissza, mert ott strázsált közvetlen mellette egy német katona.”

Az itt állomásozó katonaságról néhány történetet őrzött meg az emlékezet: a németek „lelőtték két disznónkat”, a románok szerették a palacsintát és „elopták az Sz. néni lúdját, de megtalálta”. Az oroszok az egyik ház plafonjába lőttek, amikor a gazda nem akart valamit odaadni nekik. Sérülés nem történt, viszont azóta erre visszautalva mondják néhányan a fejét könnyen elvesztő emberre: „Hibás vagy, mint az oroszok.” Érdekes módon az orosz katonák kapcsán nem sikerült teljes egészében nyomára bukkannom annak a történetnek, amelynek egyik változatát, egész mást hangsúlyozva benne Kuntapolcán, véletlenszerűen hallottam. Ott Kuntapolca etnikai viszonyai kapcsán mesélte el egyik beszélgetőtársam, hogy Baraca „jó magyar falu” hírében áll, hiszen még az oroszokkal is el tudtak bántani. A mesélő szerint mikor az oroszok bementek Baracára, az éppen otthon lévő fiatal férfiak úgy viselkedtek velük, mintha barátok akarnának. Elvitték őket a kocsmába, és ott addig mulattak, míg az orosz katonákat teljesen le nem itatták, majd ebben az állapotban bezárták őket egy disznóólba. Másnap reggel ott ébredtek, de mivel semmire nem emlékeztek, nem tudták megbosszulni. Baracán is megpróbáltam utánajárni a történet valós vagy valótlan voltának, ám beszélgetőtársaimtól mindössze annyit tudtam meg, hogy valóban hallottak az esetről, de semmivel nem tudják kiegészí-

39 Hasonló értelmű gúnyverset idéz Fehérváry Magda 1992-es, Gútára vonatkozó munkájából Liszka József (Liszka 2002, 402).

teni, pontosítani azt.⁴⁰ A második világháborúnak összesen 14 baracai áldozata volt, beleértve a katonákat és az elhurcoltakat is: Ádám Géza, Csák József, Gálík Lajos, Koós Zoltán, Kovalcsík János, Kovács Sándor, Molnár Géza, Lovas Géza, Sándor János, Sándor Lajos (1.), Sándor Lajos (2.), Schwartz Gabriella, Schwartz Ilona, Tóth József.

A háború után Baraca ismét Csehszlovákiához került. Ezt követően minden, ami a csehszlovákiai magyarsággal általában történt – jogfosztottság (vö. Šutaj 1995), iskolabezárások⁴¹, kitelepítés⁴², majd a kényszerű szövetkezetesítés – Baracát is érintette.

Az emlékezetben súlyos következményekkel járó tényként mindezek közül a kitelepítés, a reszlovakizáció, kisebb mértékben a szövetkezetesítés, ám annál erősebben a szövetkezet állami gazdasággá való alakítása maradt meg. Beszélgetőtársaim mindezeket egyenes összefüggésbe hozzák azzal, hogy a falu – paraszt népességét tekintve – mára szinte elfogyott.

3.3. A kitelepítés és a reszlovakizáció

Elsősorban Vadkerty Katalin már említett munkájának köszönhetően viszonylag pontosan és tényszerűen ismerjük a felvidéki magyarság története egyik leg-

40 Ezt azért tartom megjegyzendőnek, mert a falut mint emberi közösséget nem kis mértékben minősíti, hogy kollektív emlékezetében önmagáról mit őriz, és ebből alkalomadtán mit aktualizál. Az azonosságtudat (identitás) vizsgálata során – amennyiben arra mód van – nem csupán annak nyomon követése járhat haszonnal, amit egyfajta „késztetből” a közösség a saját magáról, a saját maga számára is kialakítandó képbe beépít, felhasznál, hanem annak is jelentősége van, amit nem emel be ebbe. Számomra a kutatás során sajnos nem derült ki, mi az oka annak, hogy e történet igaz voltát elismerik ugyan, de sem a történelmi események, sem az önjelölés témájában folytatott beszélgetések során nem bukkant fel, tehát passzív tudás maradt. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a közösség valami miatt nem akarta ezt a történetet a kollektív emlékezet előírt módon újraélhető (ritualizált) részévé tenni. Az etnikai identitás és a kollektív emlékezet összefüggéseiről többek között lásd Fejős Zoltán írását (Fejős 1996).

41 A szlovákiai magyar iskolaügy összefoglaló történetét legutóbb László Béla írta meg, kitekintéssel az 1918 óta eltelt időszakra. Itt említi a kassai kormányprogram XV. fejezetét, amely „elrendeli minden magyar iskola bezárását”. Ennek értelmében 800 magyar iskolát zártak be. A helyzet csak 1948-ban javult valamennyit, ugyanis az ez évi oktatási törvény minden iskolát államosított, amelyek oktatási nyelve a szlovák, ám megengedte a kivételeket. Ettől kezdve, mintegy kihasználva a „joghézag”-ot, újraindultak a magyar iskolák, a többi mellett a baracai is. A törvény azonban csak 1960-tól garantálja, hogy a magyar anyanyelvű gyerekeknek joguk van a magyar tanítási nyelvű iskolákhoz (László 2004, 184).

42 1990 óta a témának viszonylag gazdag szakirodalma van. Kezdetben a kitelepítettek visszaemlékezései jelentek meg, a legelső éppen vidékünkéről, Lévárról, Ujváry Zoltán jóvoltából (Ujváry 1991). Egy évtizeddel később Ladislav Takáč egész kötetet szerkesztett a hasonló visszaemlékezésekből, amely kötet magyarul is megjelent (Takáč 2003). A korábban hozzáférhetetlen, zárolt levéltári anyag is feldolgozásra került, elsősorban Vadkerty Katalinnak hála. Több kötetben külön-külön is megjelent munkájának összefoglalása 2001-ben látott napvilágot (Vadkerty 2001).

megrázóbb korszakának a megmaradt forrásokból, dokumentumokból (tehát a levéltári anyagból) élénk táruló képét.⁴³ Mégsem mondhatjuk, hogy a kitelepítés, a reszlovakizáció közösségilektani következményeit tekintve tudományosan feldolgozott, a kutatás, a közölt visszaemlékezések területileg kiegyenlítettnek lennének. Ez még akkor is igaz, ha az 1990 óta eltelt időszakban a témában megjelent publikációk száma jelentősnek mondható.⁴⁴

Az új csehszlovák állam tisztán szláv nemzetállammá alakításának gondolata már az 1945. április 5-én kihirdetett kassai kormányprogramban felbukkant, ám a kitelepítést lényegében már a londoni emigrációs kormány szerette volna nemzetközileg elfogadtatni. A magyar lakosság településterületéről való elmozdításának első lépéseként az 1945. szeptember 19-i elnöki dekrétum alapján közmunkára kötelezték azokat a németeket és magyarokat, akiktől a csehszlovák állampolgárságot megvonták. A németek (nemzetközi beleegyezéssel végrehajtott) kitoloncolásával aztán a közmunka szükségességét még megalapozottabbnak vélték, mivel Csehszlovákiában valóban komoly munkaerőhiány mutatkozott. Mivel azonban az önkéntesek toborzása nem járt sikerrel, a kényszerítést is megfelelő eszköznek tekintették. 1947 első hónapjaitól a korábbi közmunkát kezdték deportálásnak nevezni.

Mindamellett a kormányprogram XI. fejezete kimondja a „földtulajdon nemzetiségi alapon történő rendezését. Földet csak cseh és szlovák földművesek és föld nélküli parasztok birtokolhatnak” (Vadkerty 2001, 123), a németektől és a magyaroktól minden kárpótlás nélkül el kell kobozni. Németnek és magyarnak kezdetben azt a személyt tekintették, aki az 1920 utáni népszámláláson annak vallotta magát vagy „belépett valamelyik nemzetiségi politikai pártba” (Vadkerty 2001, 124). A későbbiekben a nemzetiséget a családban használt nyelvvel azonosították, és államellenes cselekedetnek (tehát a birtok elkobzásához jogalapnak) tekintették az 1938-ban bevonuló magyar hadsereg bármiféle üdvözlését is.

1946. február 27-én a magyar és a csehszlovák kormány lakosságcsere-egyezményt írt alá, ám a csehszlovák fél mindvégig ragaszkodott saját becsléséhez, miszerint a magyarországi szlovákok száma 450 ezer körül mozog. (A sokat hangoztatott reciprocitás elvének látszólagos betartása miatt.) A magyar kormány a tárgyalásokat is, a lakosságcserét is hamarosan felfüggesztette, mivel a csehszlovák kormány elbocsátotta a magyar nemzetiségű közalkalmazottakat, leállította a nyugdíjak folyósítását az érintett korosztály magyar nemzeti-

43 Vadkerty Katalin mellett a kérdés egy-egy részével mások is foglalkoztak (vö. Molnár-Varga 1992; Molnár 1993; Szabó K. 1993). Szintén nem kevés a visszaemlékezések, egy-egy dokumentumcsoport megszólaltatására épülő írások száma, Ujváry Zoltán és Takács Ladislav már említett munkái mellett is (vö. Janics 1992; Zalabai 1995). A deportálásra vonatkozó visszaemlékezés Baraca egyik szomszédos településéről is jelent meg (Borziné Bódi 1996).

44 A 2004-ben megjelent történeti bibliográfia – *A szlovákiai magyarok történetének válogatott bibliográfiája (1990–2002)* – összeállítója 130 tételt említ a jogfosztottság éveire az 1945–1948 közötti évekre vonatkozó fejezetben (vö. Simon 2004c, 104–121).

ségű tagjai esetében, elkobozta a magyar gazdák egy részének vagyonát, majd folyamatosan bevagonírozta és kitelepítette őket a cseh országrészbe – olcsó munkaerőnek –, helyükre pedig szlovák telepeseket költöztetett.

A kitelepítés folyamatát a Belügyi Megbízotti Hivatal szabályozta és irányította, a végrehajtás a karhatalom feladata volt. Az utóbbi 10-14 nappal a végrehajtás előtt kikérte az adott település transzportlistáját, egyeztetett mennyi teherautóra és mennyi vasúti kocsira van szükség, majd körülzárta a falut, és gondja volt rá, hogy senki ne maradhasson ki, aki a listán szerepelt. A helyzetet még inkább nehezítette, hogy 1946 decemberében és 1947 januárjában a hőmérséklet közép-európai rekordokat döntött, este és éjszaka mínusz 20-26 fok körül mozgott, de gyakran ennél is hidegebb volt. A szerelvények elindítása után bizottságok mérték fel az ottmaradt birtokot, amelyeknek általában tagja volt a helyi komisszár. A Szlovák Telepítési Hivatal és a Szociálisügyi Megbízotti Hivatal összesítő jelentése szerint az akció során 4000 lakóház üresedett meg (75 millió korona értékben), 25 ezer kataszteri holdat koboztak el (75 millió korona értékben), a gazdasági épületek és felszerelés értéke pedig 275 millió koronát tett ki, tehát összesen 550 milliós „hasznót” hozott. A lefoglalt házakba „bizalmiak, a szláv nemzetállam kiépítése szempontjából megbízható, nemzethű, új lakóhelyük elszlovákosítására alkalmas személyek” (Vadkerty 2001, 81) kerültek. Az első szakaszban a telepések valóban etnikailag „megbízható” szlovákok voltak, később a kör kibővült a partizánokkal, végül a romániai, a lengyelországi, a jugoszláviai és a kárpátaljai repatriánsokkal (Vadkerty 2001, 158–165).

Helyzetükre az volt a jellemző, hogy „nemzeti és polgári öntudatuk, magabiztosságuk nem örökölt vagy saját munkájukkal szerzett vagyonra, hanem a magyar kényszerközmunkásoktól jogtalanul elvett gazdaságaikra épült” (Vadkerty 2001, 81). Mivel a mezőgazdaságilag értékes területre érkezők gazdálkodni az e tájon lehetséges és eredményes módon egyáltalán nem tudhattak, nem is tudtak, „rá voltak utalva a magyarok adományára” (Vadkerty 2001, 179). Ennek ellenére általában igyekeztek a kezükbe venni a helyi hatalmat. A betelepítési övezet nem egy falujában közülük került ki a komisszár. Nemegyszer előfordult, hogy a két hivatal ugyanarra a birtokra egyszerre több, különböző helyről érkező családot is akart telepíteni. Ennek elkerülése érdekében a módszert úgy „tökéletesítették”, hogy az északi és déli településeket „párosították”. A Tornaljai járásba (ahová akkor Baraca is tartozott) ennek értelmében kárpátaljai „optán-sok” és breznóbányai telepések kerültek. Baracára 10 családot telepítettek (Vadkerty 2001, 429). 1948. október 25-én a Belügyi Megbízotti Hivatal még mindig olyan rendeletet adott ki, melynek értelmében „a magyarok 1949. április 30-ig kötelesek Csehszországban maradni, ahonnan szervezett transzportokkal térnek haza, mert hazatérésük előtt birtokot és szállást kell nekik keresni” (Vadkerty 2001, 90). Közben a „megbízható” elemeknek lehetővé tették, hogy a házat, amelybe beköltöztek a hozzá tartozó birtokkal együtt olcsón megvehessék. Ehhez hosszú lejáratú, páratlanul alacsony kamatozású kölcsönt is folyósítottak számukra. A hazatérés hivatalos változatának két szakasza volt: 1949. január 7. és április 11. között az első, amely szervezett transzportokkal zajlott;

1949 utolsó hónapjaiban a második, amelynek idejére már nem szerveztek transzportokat, a hazatérők menetrendszerinti járatokkal utaztak.

Vadkerty Katalin levéltári kutatásokra épülő munkájában Baracára vonatkozó adatokat is közöl.

5. táblázat. A baracai deportáltak száma és ingatlan vagyona

	Hektár	Személyek száma	Lakások száma
Földművesek 1. kat. holdig	2	8	Nincs adat
Földművesek 1. kat. hold felett	5	26	5
Más foglalkozásúak	4	17	2
A föld* kat. holdban	56		
Összesen	11	51	9

Forrás: Vadkerty 2001, 500

Megjegyzés: * Az a terület, amely a birtoknagyság szerint csoportosított földművesek között megosztott.

A deportálással és az ezzel összekötött belső, nemzetiségi alapú telepítéssel szinte egy időben a nemzetállam eszméjének eléréséért még egy eszközt alkalmazott a csehszlovák kormány, a szlovák politikai vezetés kivitelezésében. A nemzetállam létjogosultságát azzal magyarázták, hogy a fasisztától Európát a szláv népek mentették meg (nagyvonalúan elhallgatva a fasiszta Szlovákia létezését), ezért nem csupán a győztesek, hanem az igazságosak jogán is módjukban áll a „bűnös” nemzetek és nemzetrészek fölött rendelkezni. A kassai kormányprogram VIII. fejezete alapján a németektől és a magyaroktól megvonták a csehszlovák állampolgárságot, kivételt (elvileg) csupán azok képeztek, akik bizonyíthatóan fegyverrel harcoltak a fasisztus ellen. Az állampolgársággal együtt az érintettek „természetesen” vagyonukat is elvesztették. Az már csak „ráadás” volt, hogy a kormányprogram XV. fejezete alapján bezárták a magyar (és a német) iskolákat.

A reszlovakizáció gondolata a Szlovák Nemzeti Tanács 1945. február 4-i manifestumában fogalmazódott meg először. Ez a manifestum három csoportba sorolta a csehszlovákiai magyarokat: a „demokratikusan gondolkodók”-kal álltak szemben a „hungarista elemek”, de mellettük létezett egy harmadik csoport is, az „elmagyarosodott szlovákok”-é, akiknek meg kell adni a lehetőséget a visszatérésre (Vadkerty 2001, 313). A reszlovakizáció tehát a nemzetállami érdekek győzelmének egyik magyartalanító eszköze. Amellett, hogy feladatául a magyartalanítást szánták, mintegy mellékesen az első Csehszlovák Köztársaság „helytelen, liberális nemzetiségi politikájának következményei”-t is hivatott volt helyrehozni. „A szlovákok elítélik az 1920–1930-as évek kulturális és iskolapolitikáját, elsősorban azért, mert engedélyezte a magyar tanítási nyelvű iskolák működését, s az anyanyelvi oktatás révén »segítette a magyar nemzettudat fennmaradását«, továbbá éltette a dél-szlovákiai magyar etnikai egységet” (Vadkerty 2001, 322). A reszlovakizációt belpolitikai intézkedésként kezelték, alapját a 33/1945 számú elnöki dekrétum képezte, de semmi olyan részletet nem publikálhattak, ami külföldön rossz visszhangot válthatott volna ki (Vadker-

ty 2001, 322). A végrehajtáshoz járási és helyi reszlovakizációs bizottságokat neveztek ki, elsősorban az 1938-ban Magyarországhoz visszacsatolt területen. A lehetőséget plakátokon és szórólapokon hirdették, amelyek szövegezése szerint (leegyszerűsítve) a reszlovakizálás a csehszlovák állampolgárság megadását jelentette. „Azokkal szemben pedig, akik ennek ellenére is magyarok maradnak, olyan politikai normát fogalmaznak meg, amely lehetővé teszi nemzeti létük aláásását” (Vadkerty 2001, 330).

A bizottság Baracát is abba a sávba sorolta, ahol a reszlovakizációt alkalmazni kell. Fontos szempont volt, hogy az akció alkalmazkodjék a helyi viszonyokhoz, és csupán annyi személyt reszlovakizáljanak, amennyit a szlovák környezet valóban képes asszimilálni. Ehhez készítették el a betelepítési övezet falvainak nemzetiségi áttekintését, amelyben Baraca 43 szlovák és 388 magyar lakossal szerepel (Vadkerty 2001, 364). Arról nincsenek pontos adataink, hogy konkrétan Baracán hogy zajlott a reszlovakizáció, de menete valószínűleg igazodott az általános előírásokhoz. Daniel Okáli találmánya volt a lelki kényszer bevetése, miszerint főleg a nagyobb falusi gazdáknak bizalmasan „megsúgták”, hogy a nem reszlovakizálókat kitelepítik (Vadkerty 2001, 337). Baracán a folyamat első szakasza eredménytelenül végződött. „A Központi Reszlovakizációs Bizottság állítása szerint a magyar ellenpropaganda szinte teljesen átítatta» az Ipolysági járást is [...] de hasonló volt a helyzet a Tornaljai járás Baraca községében, ahol június 30-án még senki sem kérte a szlovák nemzetiséget” (Vadkerty 2001, 373). Később valószínűleg sikeresen alkalmazták valamelyik technikát, mert Baracán is akadt család, amelyik reszlovakizált. Erről azonban szinte lehetetlen adatot gyűjteni, olyan hallgatással övezik az érintettek is, más falubeliek is.

Azt, hogy Baraca életében mély nyomokat hagyott a kitelepítés, jól jelzi, hogy ha emlékeznek is részleteire, nagyon keveset és nagyon kevesen beszélnek róla. *„Kétszer vittek innen ki. '46-ban, meg 1947. január 30-án.”*

1946-ban a következő családokat: az M. Koós családot, a Szilágyi családot, a Murtin családot, a Gérecz családot. 1947-ben pedig Sándor József, Laczkovics Ábel, Sándor Lajos, M. Koós János, Gérecz János, Kosztúr József, Koós Erzsébet, Agócs István és Agócs Ferenc családját.

Többségükben még a „törvényes” határidő előtt visszatértek. *„Senki nem várta meg a törvényes hazatérést, csak M. P., mert ott megházasodott. 1948 őszén jöttek S-ék, G. B. ottmaradt. A. F. '48 tavaszán. Sz-ék megvárták. Őket az Alsópusztára, a kastélyba vitték. S. B., a V. I. férje '48 pünkösdjére [...] Az én anyám beteg lett, csak június 8-ra értünk haza. Aztán jött F. C., csak azután B. L., apával. K. E. is hamarabb hazajött. G. J-ék '48 őszén. Ők hárman voltak kint, már J. menyasszony volt, nem ment ki.”*

Egyetlen visszaemlékező tudott többet mondani, saját családjuk esetéről. Elbeszélésében felismerhetők a Vadkerty Katalin által feltárt levéltári források részletei, a kivitelezési „techniká”-tól kezdve az utazás körülményein keresztül a hazatérés törvénytelennek számító változatáig. A visszaemlékező ma az egyetlen élő férfi tanú Baracáról. Talán ezzel is magyarázhatjuk, hogy – a megkérdezett nőkkel ellentétben – beszélni tud családjuk esetéről, apró részleteket, konk-

rét személyeket említ szövegében. A visszaemlékezés lélektani terhe kapcsán azonban azt sem árt szem előtt tartani, ami éppen a visszaemlékezés szövegéből derül ki: lehet, hogy éppen az segíti mindennek elmondásában, hogy 1973-ban visszament megnézni, hová telepítették ki őket. Nem kizárt, hogy éppen ezzel oldotta fel a felejtés olykor jótékony, máskor azonban állandósuló lelki görcsöt okozó gátját. Beszélgetésünk során csak egyetlen kezdő kérdést tettem fel („Hogy emlékszik a kitelepítésükre?”), az erre adott válasz az alábbi szöveg.

„Gépfegyverrel jöttek, furgonnal. S. volt a vezér. Ők 10 hektárt kaptak '21-ben, mikor idejöttek. De apám tartotta őket, mert hol kenyér, hol mi kellett [...] Ő volt a »kúti tót«. Ő vezette a csendőröket. Akkor bepakoltak, itthon maradt 13 szarvasmarha, 2 pár ló, a hízók, az aprólék mind. Csak a kutyát vittem el, de azt meg megették a csehek. Az volt benne a legborzasztóbb, hogy Tornalján be, egy marhavagonba [...] A lábam is megfagyott. 32 fok hideg volt, mikor bepakoltak a vagonba. F-et, a bátyámat majd' agyonlőtték, mert észrevették, mert meg akart szökní. Úgy jöttek, hogy mindenkit vinni akartak. 1947. január második felében volt, mert karácsony előtt volt az esküvő F-nek. Kenyeret akkor süttött anyám, az is itthon maradt. Hallottunk a kitelepítésről, de hogy kit akarnak, azt nem tudtuk. Épp etettünk, amikor jöttek, 3 óra körül. Öten jöttek, J-val, körülállták a házat. Ami a kis Aviára felfért, annyit vihettünk. J. volt a faluban bíróségi. Ő volt a nagymenő. Aznap csak mi mentünk, a többiek később. Aztán jöttek K-ék, aztán G-ék, egy egész szerelvénnyel tele volt [...] Este indultunk, 8 körül, tele volt a vonat. Másnap délután értünk oda. [...] Úgy vártak, mint a Messiást. Válogattak a munkaerőben. Mi meg ott voltunk négyen fiúk [...] P. volt az egyik család, a másik U., mert kétfelé osztottak minket. Szomszédok voltak, a házuk előtt volt a templom. [...] Mikor F. meg B. hazajött, átmentem helyettük P-ékhez. 13 éves voltam. Iskolába nem engedtek, mert nem tudtam a nyelvet. Adtak egy rendes, 2 szobás lakást. Volt hozzá ól is. Nem tudom, miért volt üres.

Volt 4 német fogoly, de németek ott nem laktak [...] Az U-né férjét németek lőtték agyon. Négy lánya volt, a legidősebb 13, a legkisebb 3 éves volt akkor. Apa tudott valamennyit csehül, mert ott volt katona. Engem a gyerekek tanítottak. Azt akarták, hogy tudjunk. Nagyon rendes, művelt és barátságos család volt. Baraca-forma falu volt. Ott csak mi voltunk, de Rotovicén meg Misliboricén is voltak magyarok. A bírónál németek szolgáltak, de elszöktek.

14 hektárja volt U-nénak, P-éknek is 15 hektár körül. U-né azért kapta, mert özvegy volt. P-éknél volt egy cseléd (Kupagnak csúfoltuk) meg három vénlány, nem bírtak dolgozni. Rendes parasztemberek voltak, éppen úgy, mint itthon. Csak nekik mindenféle gépjük volt, ami Baracán még nem: villanycséplőgép, daráló, itatógép, kaszálógép. Nálunk csak 1952-ben jött a kis aratógép. Ott már magáncég traktort vett, egy hónappal azelőtt, hogy hazajöttünk, Škoda traktort. 25-30 évvel előbbre voltak. Mi messze voltunk, nem törődött senki a néppel [...] Én kocsis voltam. Volt egy nagy lovam meg egy kicsi. A nagy Fuxi, a kicsi Daja. A Fuxi okos volt, lehajtotta a fejét, hogy felérjem, mert még kicsi voltam. A másik kibabrált velem. [...] Csak jót sose ettek. A disznót másképp vágták. Hordóba préselték, beszózták, de mikor szalonnát ettek, pondrós volt [...] Ötször ad-

tak enni, tízórai meg uzsonna is volt. A vacsora mindig tört krumpli volt tejjel, a reggeli tejes kávé buktival. Jók voltak ők, csak gyengén fizettek. Apám volt a komenciós cseléd. Én 13 szarvasmarhát etettem, meg a lóval dolgoztam. 1300 korona volt a fizetésem. 5 kenyeret, ha adtak érte [...] 20 korona volt a gyufa! Bertartották azt, hogy potyán kaptak jó munkaerőt. A villanyt, a fűtést stb. is beleszámolták a bérébe. Délután négykor vége volt a munkaidőnek. Én reggel fél ötkor kezdtem, de este fél ötkor ott már mindenki sörözött a fa alatt. Utána persze az állatokat még megfekték. F. is, apa is, de P. is kocsis volt. Azokkal az állatokkal aztán törődni kellett. (Két-két pár ló volt a két családnak.) [...] F. nem egészen egy évig volt ott. Mikor hazament, rendet csinált, kirakta a ruszinokat. Runyába mentek az új telepre. Tudtuk, persze, hogy el fogják foglalni. Széthordtak mindent, most se tudjuk, ki mit vitt el. K. B. vitt el egy tehenet, az megmaradt. Akik a házban laktak – 3 ruszin család – az erdő majd' rájuk szakadt, de az ablakokkal tüzeltek. Szénégetők voltak, nem tudták, hogy kell gazdálkodni. A hanvai vagy a runyai új telepre mentek, mikor F. kihajtotta őket.

Minket egy hízóért hoztak haza. Éjfélkor jött a sofőr. Fél évre rá jött a rendelet. 1948 nyarán jöttünk haza, F. még tavasszal. Annak a sofőrnek volt 12 rendszámtáblája, ezzel üzletelt. Nem Krümlöv-ban lakott, nem is tudtuk, ki volt, ajánlották nekünk. Egy óra alatt felpakoltunk, nappalra elbújtunk. A sofőr tudta, hova kell. Este indultunk el újra. A disznót levágtuk, útközben beadta a sofőr haza. Szlovákiában már nem álltunk meg, így délre értünk haza. 1947-ben se, utána se semmiféle papírt nem kaptunk. Meglepődött a falu, hogy hazajöttünk. S-ék nem mertek szólni egy szót sem.

A mi esetünket még lehet is érteni: a szomszédnak fájt a foga a birtokra, de a többinek nem volt semmije. K. L-éket meg Cs. I-éket Magyarországra vitték. Hoztak is ide a helyükre [...] K-ék fentről voltak, ők laktak a K. L. házában, őket még láttam, mikor hazajöttünk. A K. A-ék házában is laktak szlovákok, aztán a ház a falué lett. Ide csak S-ék meg mi jöttünk haza. Akiket Magyarországra vittek, ők se jöttek haza. Mikorra hazajöttek, akik hazajöttek, a lakók akkora elmentek. Voltak itt jó markos gyerekek, meg-megrakták őket, lerendezték. A Cs. I-ék házát E. vette meg, egy ideig ott laktak. (Talán ő adta el J-nak.) S-ék voltak tényleg az utolsók, de akik idejöttek, mind elmentek. Nem voltunk jóban velük. [...] De egy ideig még itt volt V., Š., K. Aztán apámat, mert nem teljesítette a beadást, 7 hónapra lecsukták Besztercén. Nem lehetett teljesíteni. Megint ugyanonnan fújt a szél. [...] 1973-ban elmentem meglátogatni a csehországiakat. Sofőr voltam, arrafelé jártam. 1973 nyara volt. A legnagyobb lány lakik abban a házban, ahol mi laktunk. Maňa, így hívják, a třebíči kórházban dolgozik. Libuša doktornő lett. Ivi is az egészségügyben dolgozik. A bíró fia is megismert, ő volt velem egyidős. [...] Haragudtam rájuk, mert megették a kutyát.”⁴⁵

45 Az említett vidéken a kutya – főleg a német juhászkutya – húsa, beszélgetőtársam szerint nem különleges táplálék, nem is ínségeledel, hanem a mindennapi étrend része. Így vélekednek erről más falubeliek is, de sok más településen élő olyan férfiak is, akik azon a vidéken töltötték katonaiidejüket.

3.4. A szövetkezeti gazdálkodás és hatása a faluközösségre

Baracán 1953 elején alakult meg a szövetkezet (termelőszövetkezet). Akik beléptek, „természetesen” nem önszántukból tették, mégis a több hétig tartó meggyőzési folyamat végére csupán két gazda maradt, akik nem lettek szövetkezeti tagok. Bartók János és Kovács Béla csak később, két év múlva léptek be. A pusztákon lakók közül Auxt Józsefné, Medved Ján és Štulajter Ján nem léptek be azonnal. *„Azért mentek bele, mert amúgy is szegénység lett volna. Akik nem léptek be, nem a legnagyobb gazdák voltak. Sok mindenkinek jobb volt a szövetkezet a magángazdaságnál, mert nem tudtak gazdálkodni. Vagy mert nem tudták trágyázni a földet, nem volt elég szarvasmarha.”*⁴⁶

Kezdetben a szövetkezetben a magángazdaságok felszerelését használták, mint ahogyan a munkaerőt is az jelentette. Mindenki beadta a közösbe a gazdasági felszerelését, de nem kapott érte rögtön pénzt, csak összeírták, hogy ki mit adott be. *„Szekeket, lovakat, teheneket, ekét mindenki adott be, kivéve azt a tíz embert, akinek nem volt.”* Mikor aztán valamennyire fellendült a gazdálkodás, akkor fizették ki azok árát. *„De nem egészen! Csak úgy: vakulj magyar, ne láss, tót!”* Egy tehenet és fél hektár földet minden családnak adtak, illetve meghagytak. Egy-egy asszonynak (egyedülállóknak) is adtak, ha ledolgozta a mennyiséget. A földet évenként máshol mérték ki. Egy-egy határrészt osztottak fel, néha a legjavát mérték szét. Aki akart, tehén helyett juhokat is tarthatott, aki pedig nem akarta maga művelni, annak a fél hektár földjét is a szövetkezet művelte.

Kezdetben nagyon szegény volt a szövetkezet, *„Öt korona volt egy munkaegység, de fél évig nem volt fizetés. Volt később is egy olyan év, amikor 3 hónapig nem fizettek, de aztán felemelkedtünk.”* A kezdeti ellenállás, nehézségek után kb. 4 év elteltével a szövetkezet gazdálkodása veszteségesből kezdett hasznot hozóra változni. Ebben az első időszakban a szövetkezet vezetői tulajdonképpen a falu vezető gazdarátegéből kerültek ki. Ha az elnöke nem is mindig a legnagyobb gazda volt, mindig azok irányítottak, akiknek a magángazdasága is sikeres volt. *„Kezdetben a vezetőséget a baraciak választották, de a választást a járásiak felügyelték. A szavazás már csak látszat volt, mert előre megegyeztek. Később aztán az elnök állami ember lett. Akkor már annyira volt az állam, hogy ha mást nem is, az elnököt ő jelöli. Machava és Székesi voltak az állami jelöltek.”* Az elnököt mindig az évzárón választották meg, míg az nem állami jelölt volt. Az első szövetkezeti elnök Sándor Zoltán volt, de pár év múlva Rimaszombatba költöztek. 1955-től, sorban a második elnök Lukács Béla vagy Koós Viktor volt. Aztán következtek az állami jelöltek: Machava és Székesi. Sándor Ferenc volt az első alelnök, de ő

46 Kiss Antal (egy Bihar megyei település, Újiráz példáján) és Szabó László (általánosságban, az egész mai Magyarország területére vonatkoztatva, a szakszövetkezetek keretében is megőrzött korábbi munkaszervezeti formák kapcsán) hívja fel a figyelmet arra, hogy a termelőszövetkezetek létrehozását – a kezdeti ellenállással együtt sem – nem minden település, nem minden közösség értékelte teljesen negatívan. Baraca esetében is azt látjuk, hogy önmagában a szövetkezet nem oka a falu (paraszt népességét tekintve) elnéptelenedésének, sőt a közösség tagjai a szövetkezet történetét sikerként értékelik (vö. Kiss 1999, 166; Szabó L. 1997, 479).

novemberben (tehát pár hónap múlva) elment Csehországba dolgozni, a következő alelnökök személyére nem derült fény. A pénztárnok az első öt évben Seltsam László plébános (!) volt. Őt ifj. Herczeg József követte. Stefanovics Béla, Simon István és Kovalčík Antal csoportvezetők voltak. A férfiak, a nők és a traktoristák munkacsoportjának külön-külön vezetője volt. Rajtuk kívül agronómusa, zootechnikusa, raktárnoka, technikusa volt a szövetkezetnek. Raktárnok Kovalčík Antal is, Kovács Béla is volt. Stefanovics Béla agronómus is, zootechnikus is volt. A tisztviselők többször szerepet cseréltek, a kutatás során nem sikerült rekonstruálnom a pontos változásokat. A szövetkezet történetében a főkönyvelő – Gecse Jolán – személye végig állandó volt. Beszélgetőtársaim egybehangzó véleménye szerint a szövetkezet története során végig volt egy négyfős „csapat”, amelynek tagjai változó pozíciókban ugyan, de mindig a szövetkezet gazdálkodásának irányítói voltak. Lukács Béla, Simon István, Stefanovics Béla és Gecse Jolán – *„ők hozták a döntéseket. Ha az elnök állami jelölt volt is, a döntéseket a négy helybeli vezető hozta, ők tervezték. Négy évig volt szegény a szövetkezet, aztán mindig a rossz időjárásra számítottak, úgy terveztek.”* Az első négy év után kezdett a szövetkezet gépeket vásárolni és építkezni, addig a tagok gazdasági felszerelését használták. Ugyanígy volt az épületekkel. Kezdetben a parasztudvarok istállóiban tartották az állatokat: egyik gazdánál a lovakat, másiknál a szarvasmarhát, a parasztok csűrjeiben volt a dohány is. A szövetkezeti gazdálkodással járó munkafolyamatokat a falubeliek általában önerőből végezték, ám az építkezések során kőműveseket idegenből (is) kellett hívní, mert Baracán csak egy volt. Mikor a gazdálkodás sikeres pályára állt, a fiatalokat (természetesen a szövetkezet igényeinek megfelelően) taníttatni kezdték. *„Ha abból a célból járt valaki iskolába, hogy aztán vezető legyen, nem volt olyan, hogy ne választották volna meg, mikor sor került rá. Akik iskolát végeztek, azalatt csak 600 koronát kerestek, de aztán nem voltak kötelesek maradni. Ha szakembernek tanultak, megválasztották őket.”*

Ám, mikor új tisztviselőt választottak, soha nem lett belőle sértődés, a tisztségek betöltői sokszor változtak.

A szövetkezet kb. két évtizedes története sikertörténetnek nevezhető. Semmi sem bizonyítja ezt jobban a baracai faluképnél, amely épületeit tekintve még ma is az 1960–1970-es évek arculatát mutatja. Egy-két lakóház kivételével valamennyi a szövetkezet idején épült, mindegyik magán is viseli a korszak jellegzetességeit. A gazdálkodás sikerét a családok is megérezték, az anyagi előrehaladást immár nem földbirtok gyarapításával, hanem a lakóház modernizálásával tették a közösség számára egyértelműen láthatóvá. A gazdálkodás sikerének kulcsát az egykori vezetők, ma visszaemlékezők pontosan körül tudják határolni, ám minden részlet fontossága ellenére annak volt ebben a legnagyobb szerepe, hogy *„a JRD⁴⁷-t úgy irányították, mint sajátot. A majetokot⁴⁸ már nem lehetett így érezni.”*

47 A egységes földműves szövetkezet szlovák megnevezéséből – jednotné roľnícke družstvo – képzett rövidítés, amely a szlovákiai magyar köznyelv valamennyi regionális változatában ismert, használatos volt.

48 A szlovák állami birtok – štátny majetok – leegyszerűsített változata, szintén általánosan ismert.

A gazdálkodást a szövetkezetben is a korábbi, az egész faluban ismert módon, kissé modernebb változatban folytatták. A határt jól ismerő falubeli gazdák-nak pontos ismereteik voltak arról, hol mi terem a legjobban, melyik dűlőnek milyen „huncutsága” van. Ennek a több évtizedes gazdálkodói tapasztalatnak és gyakorlatnak köszönhetően felismerték a korábban Baracán nem igazán jellemző zöldségtermesztés lehetőségét. 15 hektáros területen kertészetet alakítottak ki, a korábbi jó dinnyetermő területeken. Paradicsomot, paprikát, uborkát, fokhagymát, karfiolt, karalábét, káposztát és persze dinnyét termesztettek. A kertészet munkaerejét a falu asszonyai adták. Tökéletesen egészítette ki ezt a nyári intenzív munkát a dohánytermesztés, amely ugyanazoknak az asszonyoknak télen adott munkát. Emellett a Baracára korábban is erősen jellemző állattartás volt a szövetkezet másik erőssége. Az államosítás, a szövetkezetesítés előtti időszakban beszélgetőtársaim a magángazdaság sikerét mindig azzal magyarázták, hogy földjeik termését nem adták el, hanem megetették az állatokkal, hogy aztán azokat adják el. A gazdálkodás sikereként és szakértelmük jeleként értékelték, hogy Baracáról mindig sok remundaló került ki. A szövetkezet gazdálkodásában természetesen az állattartói tapasztalatokat is hasznosították. A felfelé ívelő, sikeres időszakban 100 sertést, 100 növendék szarvasmarhát, 40 kisborjút, 100 fejőstehenet, 100 hízómarhát, 6 pár lovat, 160 juhot, 2-300 tyúkot tartottak. Valamennyinek önerőből építettek ólat, istállót. A gazdálkodás sikere mellett a szövetkezeti tagok gondolkodásának rugalmasságát is jelzi, hogy *„a négy vezető ötlete volt, hogy a Pozsony–Kassa főút mentén építsenek egy vendéglőt. Amit ott felhasználtak – hús, juhsajt, tojás – az mind megtermelt a szövetkezetben. Csak az italért adtak pénzt, Szőlőskére jártak borért. Disznókat vágtak hetente, néha kétszer is. Volt belőle haszon, mégis megszűnt.”*

A szövetkezet 1976. augusztus 20-án szűnt meg, ekkor kapcsolták a Bátikai Állami Gazdasághoz. Az állami gazdaságot mint „Balog-völgyi órát” bemutató 1986-os kiadvány egyetlen mondatot szentel a szövetkezetek beolvasztásának: „Boldogulni nem tudó szövetkezetek csatlakoztak a gazdasághoz az évek során: Bakti, Baraca, Füge, Dulháza, Radnót, Balogújfalú, Uzapanyit, Rakottyás” (Mács 1986, 9).

Az állami gazdaság sikerét hangoztató kiadvánnyal szöges ellentétben valamennyi beszélgetőtársam úgy értelmezte akkor is, úgy értelmezi ma is a beolvasztást, hogy: *„Ingóféltben volt a bátki majetok, azt erősítették meg a szövetkezetekkel. Nem akarták a baraciak egyáltalán, kényszerítették őket. A Balog-völgyi falukkal együtt kapcsolták Baracát Bátkához. Ilyenkor már nem lehetett ellenkezni, át kellett lépni. A JRD alatt még a falué volt az összes föld.”*

A szövetkezet megszűntetése – a visszaemlékezések szerint – nagyobb ellenállásba ütközött, mint annak idején megszervezése. *„Apuka többször is a pincébe bújt, mikor jöttek. Nekem kellett hazudnom, hogy nincs itthon.”* Az ellenállás (és mint később bebizonyosodott, a falu önértékelése, pozitív énképe is) az „ismert” technikával tört meg: *„...az elvtársak eljöttek hozzám, a lányom akkor már a vége felé járt a főiskolának. Megsarloztak, megmondták, hogy me-*

lyik professzorral van megbeszélve, hogy nem hagyják neki befejezni, ha nem lép be, ha nem veszem rá az egész falut, hogy lépünk be.” Ez „természetesen” befolyásos, köztisztületben álló emberrel történt. Ráadásul 1978-ban megszűnt a falu közigazgatási önállósága is, a körzetesítés szellemében a szomszédos Fügéhez csatolták. Figyelembe véve, hogy addig Füge volt Baraca leányegyháza, ez fordított előjelűvé változtatta a két település helyzetét, még ha az egyházilag nem is változott. Ezután Fügéből járt Baracára az egykori bíró szerepét betöltő „elnök” (a helyi nemzeti bizottság elnöke), aki betelepült, szlovák nemzetiségű személy volt. Pozíciójában őt egy Baracára, pontosabban pusztájára 1921-ben betelepült, szintén szlovák nemzetiségű személy követte, akinek családját a falu nem fogadta be. Ő Tornaljára költözött, ebben az időben Baraca már csak munkahelye, nem lakhelye volt. A falusiak ezt a felülről jövő döntést egyértelmű támadásként élték meg, amit nem lehet kivédeni. Ettől a személytől nem várhattak érdekvédelmet, tehát az esélytelenség, a pusztulásra ítélt helyzet érzése ezzel is növekedett.

A sikerpropagandának szánt kiadvány állításának hiteltelenségét (de legalábbis kétséges voltát) jól jelzi a baracai szövetkezet vagyónának felsorolása, amivel a Bátkaai Állami Gazdaságba belépett. Volt egy épülete az adminisztráció számára két irodahelyiséggel, mosdókkal, fürdőszobával, megfelelő méretű ebédlővel. Dohányszárító pajta, tyúkfarm, gépház, terménytároló, gépjavító műhely, mázsaház, 100 férőhelyes sertéshizlalda, 100 férőhelyes bikaistálló, 40 férőhelyes borjúnevelde, kukoricaszárító, 5 silógödör, 100 férőhelyes tehénistálló, egy kisebb, 40 férőhelyes istálló, tejház hűtővel, lóistálló 6 pár lónak, 100 férőhelyes istálló hízómarháknak, ahol 160 juhnak (mindez természetesen tele állatokkal) – mind a szövetkezet tulajdona volt. A kertészet is komoly vagyont jelentett, a vendéglő szintén. A szövetkezet az idegenből hozott szakembereknek egy 4 lakásos bérházat épített, ez is a tulajdonát képezte. A megszüntetés idejében már „állami jelölt”, Székesi volt a szövetkezet elnöke, ám a falubeliek nem őt hibáztatják az erőszakos beolvasztásért. *„Nem azért nevezték ki, hogy ezt végrehajtsa. Székesi nem is akart csatlakozni, esetleg a Vály-völgygel akart egyesülni. Meg is halt, mielőtt majetok lett volna [...] Ha nem hal meg, talán sikerült volna megtartani az önállóságot. Mindent összeírtak, hogy a tagok árat kapjanak érte, mert egyik falu sem vitt be annyi mindent. Végül persze nem kaptunk semmit. Béla olyan pontos listát írt az átadásról, hogy végighallgatni se bírták. Jutalékról a majetokban szó sem lehetett, pedig a JRD-ben már volt, aki 8000 koronát kapott, az pedig egy tehén ára volt. A majetokot már felülről irányították. Ha valakit beválasztottak volna is a vezetőségbe, annak nem volt szava. Császár volt nálunk az irányító. Úgy nevezték, hogy gazda. [...] Szerintem az volt a nagy hiba, hogy csak a mezőgazdaságra összpontosítottunk. A ruhágyárnak⁴⁹ egy részlegét meg lehetett volna nyitni a kultúrházban 6-8 asszonynak. Ajnácskőn cipőgyári részleget csináltak. A vendéglő volt nekünk ilyen vállalkozás, de*

49 A tornaljai, ma is létező ruhágyárnak.

az nem sok munkát adott. Egy szakácsnének. A sokféle nép miatt nem fiataloknak való volt, mert ott mindenféle ember megfordult. A majetok alatt is megvolt még egy ideig, de már apadt, lassult. Amit ott felhasználtak, az megtermett, a JRD csak az italért adott pénzt. Azt a vendéglőt a baraci JRD kezdte, az biztos!”

„Az elköltözések is akkor kezdődtek, a majetok az oka. Az egyik oka. Az értelmiség amúgy is elment volna, mert nem tudtak volna mit csinálni. Lukács Géza hiába lett állatorvos, mert abból csak egy kellett, az már megvolt: a runyai. Sok könyvelő is lett, de abból is csak 1-2 kellett. Így a munka után mentek. Ez is természetes, mint a férj után költözés.”

Az állami gazdaság átvette a munkaerőt. Az asszonyok a több falu határába telepített gyümölcsösben és szőlőben dolgoztak. A férfiak egy ideig ugyanazt a munkát végezték az állattartásban és földművelésben, mint a szövetkezet idején, ám később ezért már sokuknak Bátkába kellett utaznia.

Valamennyi beszélgetőtársam egyenes összefüggésbe hozta a szövetkezet megszűntetését a falu – paraszt lakosságának – elnéptelenedésével.

„Baraca nem tudott abból kimászni, hogy közigazgatásilag Fügéhez, a majetokban meg Bátkához csatolták, de nem tehetett semmit. Érezhető volt, hogy visszalépés.”

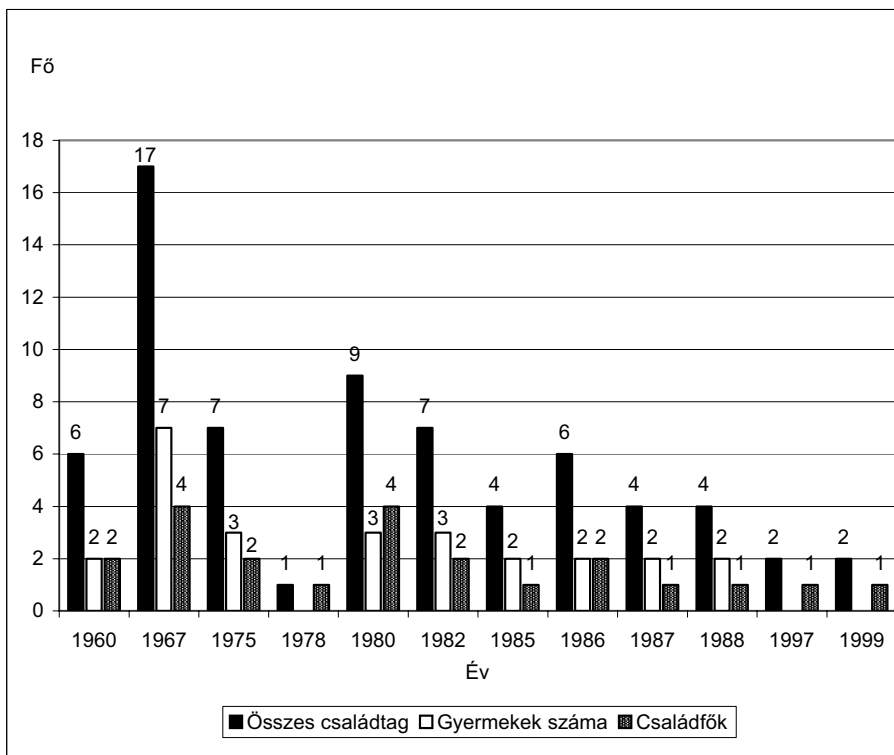
3.5. A falu mint közösség talajvesztése

Baraca paraszti lakossága eltűnésének céltelepüléseit, az elköltözések okait (legalábbis azt, amit erről a megkérdezettek gondolnak) az alábbi ábrák segítségével tekintem át. Lehetséges, hogy a visszaemlékezők olykor tévednek néhány évet, ám a tendenciát az összeírás – úgy gondolom – így is érzékelteti, szemlélteti. Az áttekintések zárásaként a Mellékletben három térkép jeleníti meg a ma is létező „virtuális” Baracát.⁵⁰ Az összeírásokba is, a térképekre is csupán azok a személyek kerültek be/fel, akik 1940 óta költöztek el Baracáról, valamint családtagjaik, ugyanis a korábbi elköltözőkre vonatkozó adatok nem eléggé megbízhatók. Az ábrák szerkesztéséhez alapul szolgáló, a Mellékletben táblázat formában szereplő áttekintés három személy segítségével készült. Az 1931-ben és az 1946-ban született beszélgetőtársaim által elmondottakat – mintegy kontrollként – egy 1921-es születésű adatközlőm ellenőrizte. A személyek nevét nem teszem közzé, mert az érintettek nem tudnak róla, hogy ezt a rájuk vonatkozó adatot közlöm, beleegyezésüket kérni nem volt módom (tekintve lakóhelyük földrajzi szórását). Mivel az elköltözöttekről hivatalos nyilvántartás nem létezik, nem tartanám etikusnak a nevek közzétételét, még akkor sem, ha a falubeliek, az egykori falubeliek azt az adatokból is ki tudják következtetni.

⁵⁰ Az említett térképeket Balcsók István szerkesztette. Segítségét ezúton is köszönöm.

3.5.1. A Baracáról 1940 óta elköltözött „*paraszt*”⁵¹ népesség céltelepülések és évek szerinti áttekintése

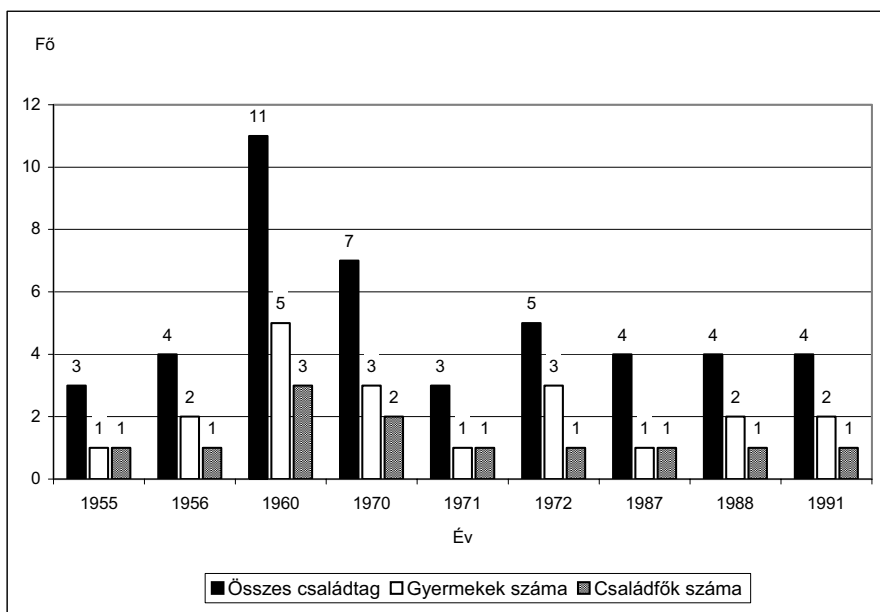
1. ábra. A Baracáról 1940 és 2004⁵² között Rimaszombatba költözött férfiak, gyermekeik és családtagjaik

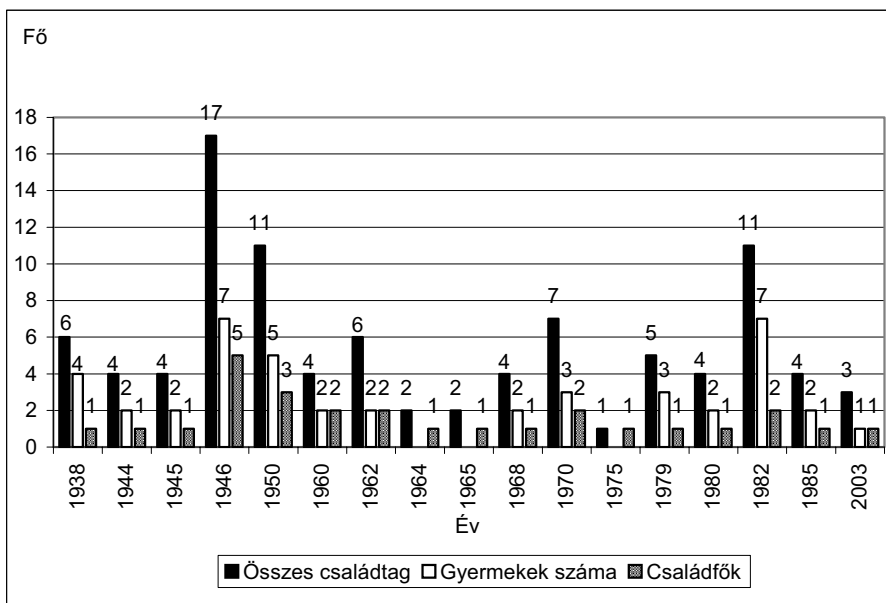
51 Ebben az esetben a *paraszt* szó jelentése a baracaiak mindennapi szóhasználatának megfelelően: nem cigány.

52 A fenti ábrák az 1940 és 2004 közötti időszakból csak azokat az éveket tartalmazzák, amelyekben volt mérhető adat, vagyis legalább 1 személy elköltözött a faluból.

2. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról Tornaljára költözött férfiak, gyermekeik és családtagjaik

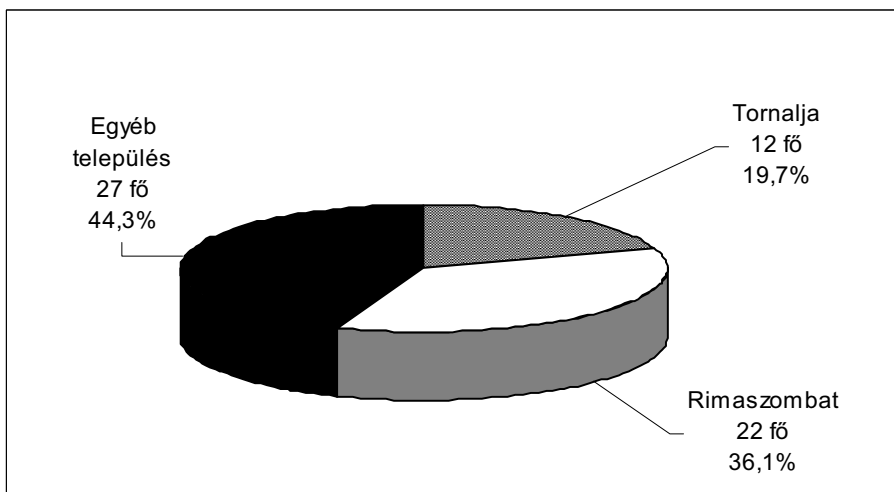

3. ábra. Az 1938 és 2004 között Baracáról egyéb helyekre költözött férfiak, gyermekeik és családtagjaik

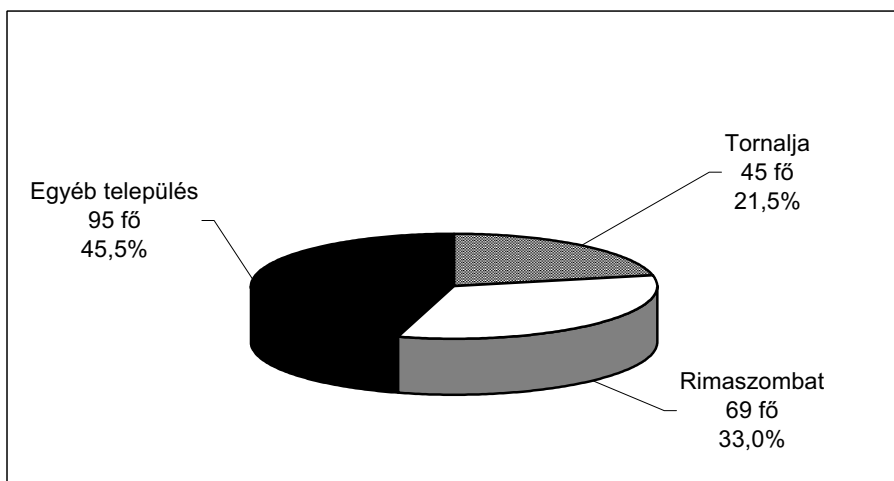

Megjegyzés: Ebben az esetben az 1938-as országhatár-változás miatt megváltoztattam a vizsgálat kezdeti, 1940-es időpontját, ugyanis ez a történelmi fordulat Baracán is befolyásolta a migrációs folyamatokat.

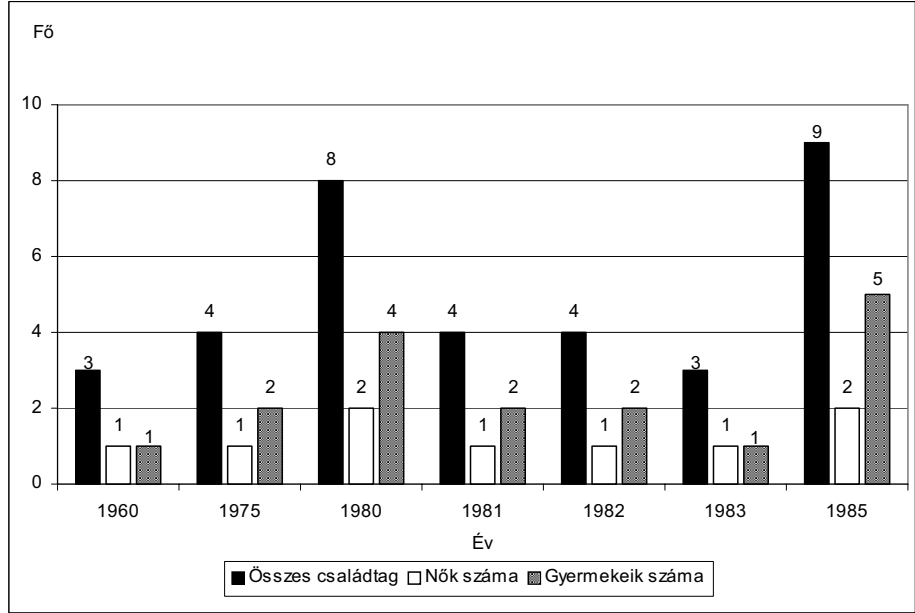
4. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött férfiak (családfők) céltelepülések szerinti megoszlása

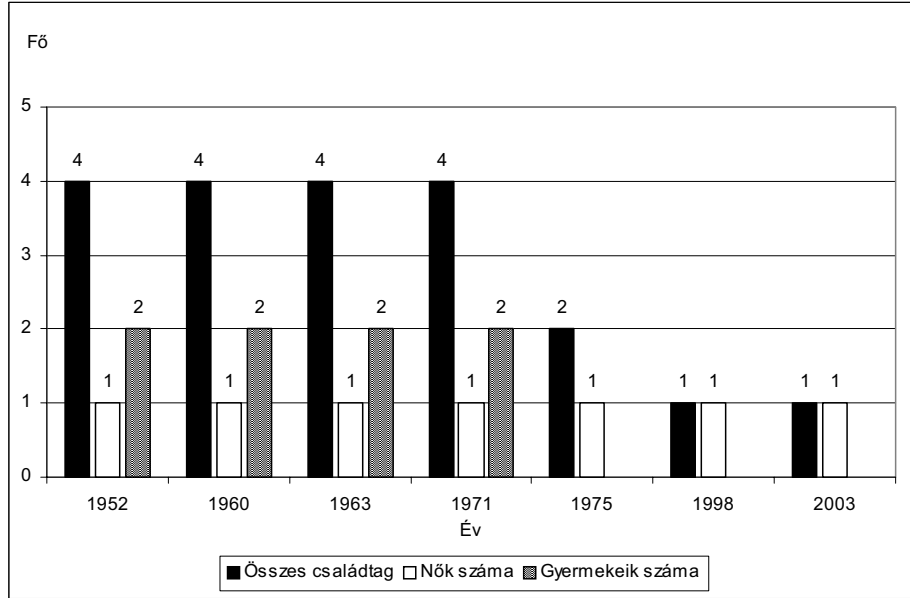
5. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött összes személy (a családfelek és valamennyi családtagjuk) céltelepülések szerinti megoszlása

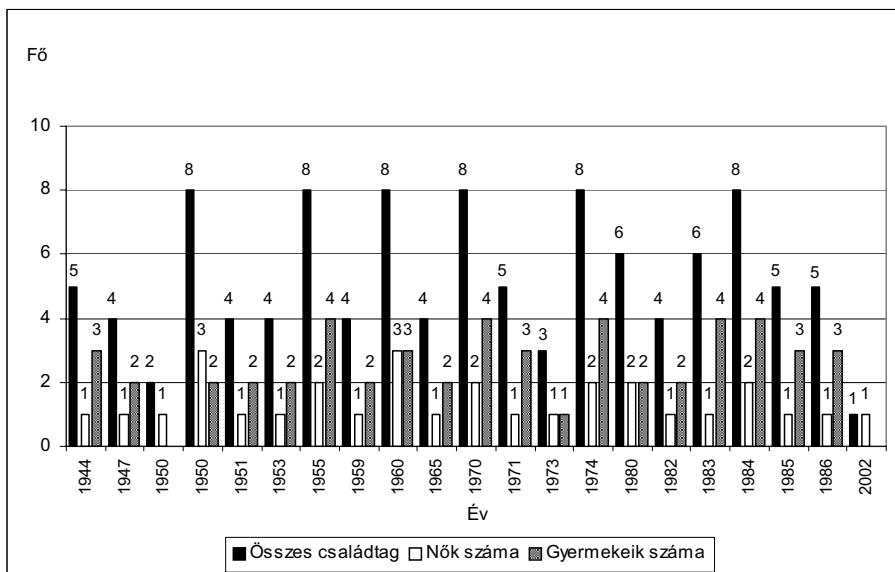
6. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról Rimaszombatba költözött nők, gyermekeik és családtagjaik

7. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról Tornaljára költözött nők, gyermekeik és családtagjaik

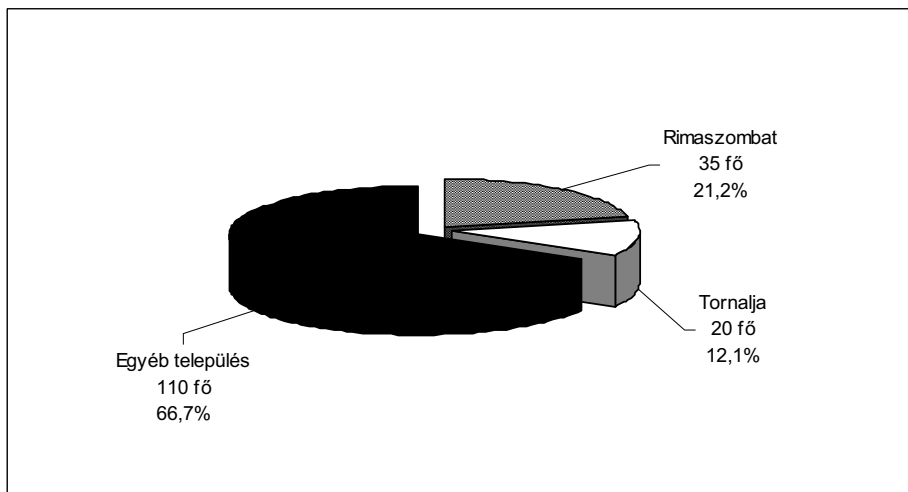

8. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról egyéb helyekre költözött nők, gyermekeik és családtagjaik

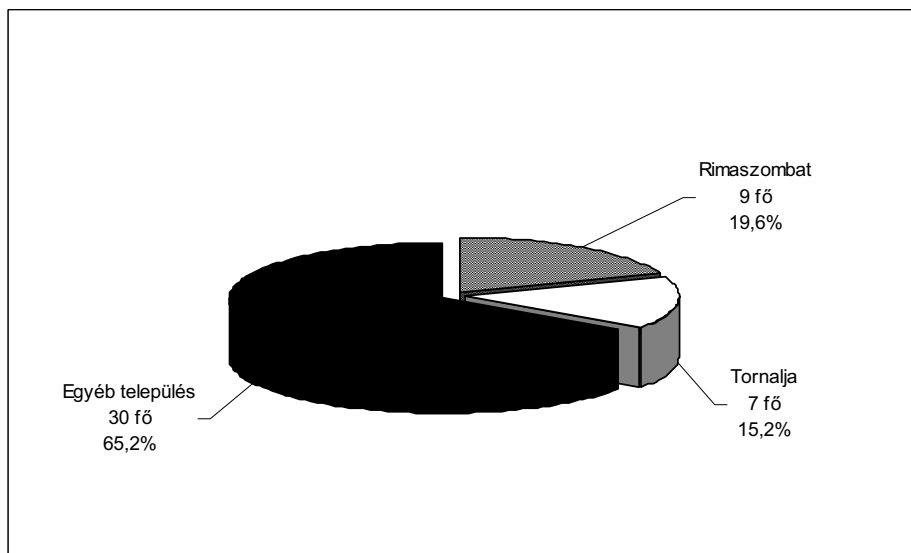

Megjegyzés: Az ábra nem tartalmazza azokat a nőket, akik baracai férjük miatt más kategóriában vannak jelen.

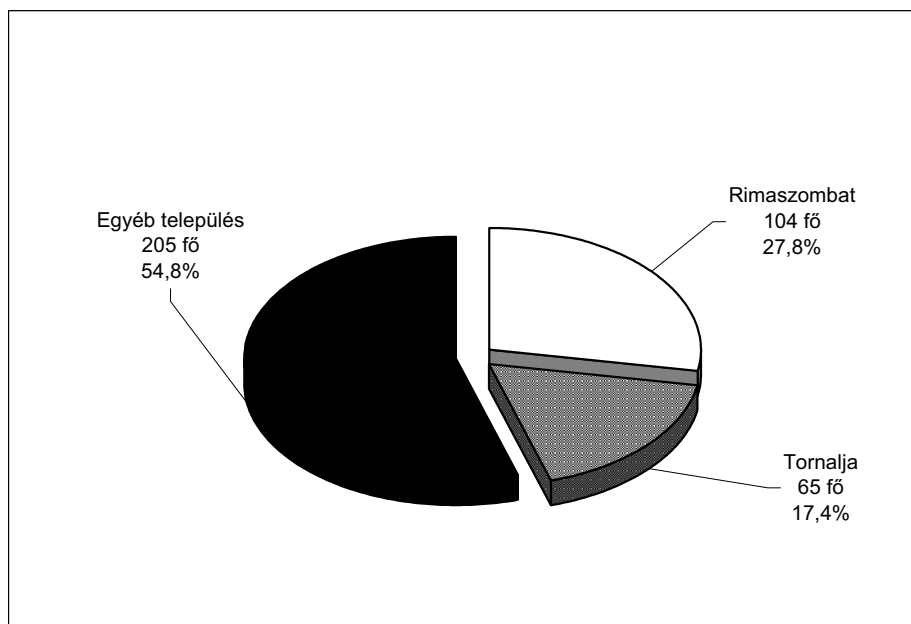
9. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött nők és családtagjaik céltelepülések szerinti megoszlása

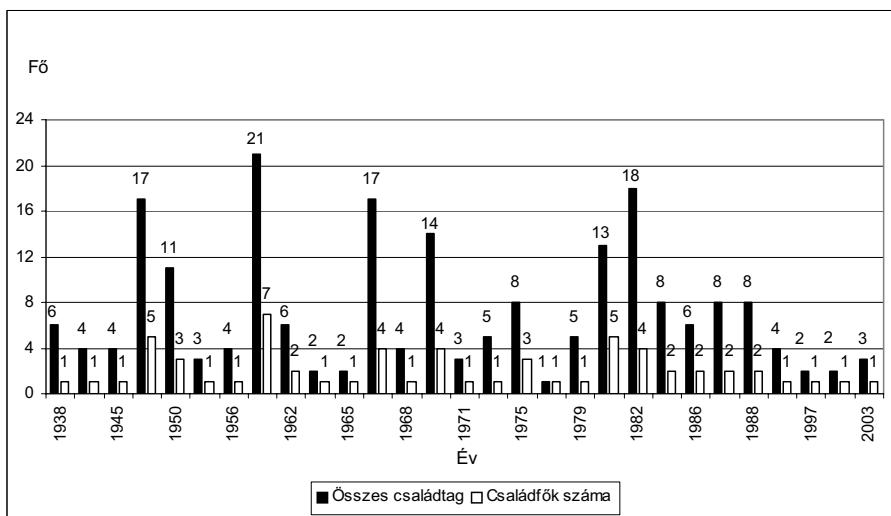
10. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött nők (családtagok nélkül) céltelepülések szerinti megoszlása

11. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött összes személy céltelepülések szerinti megoszlása

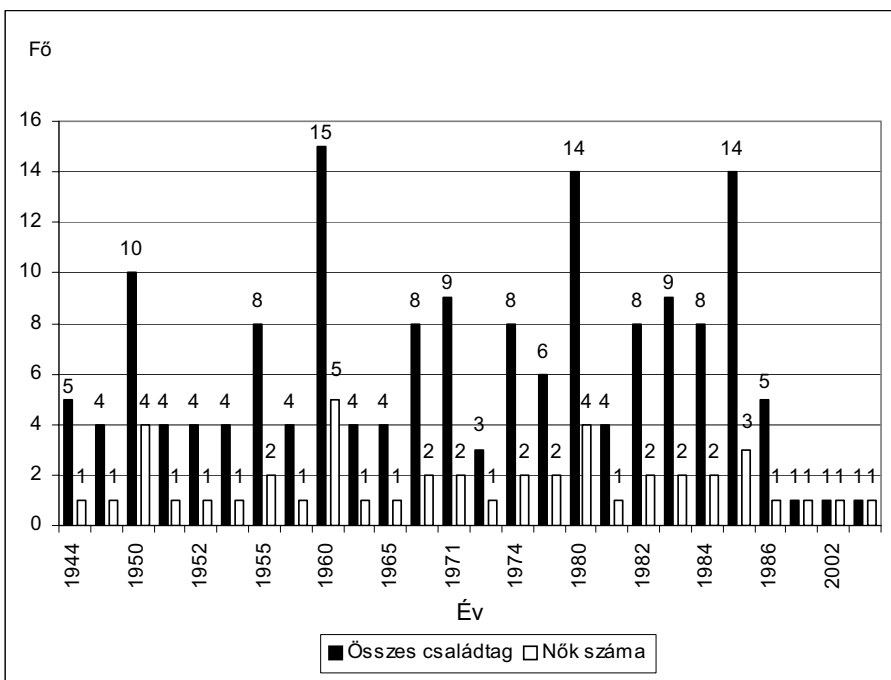

12. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött férfiak (családfők) és összes családtagjuk számának éves alakulása

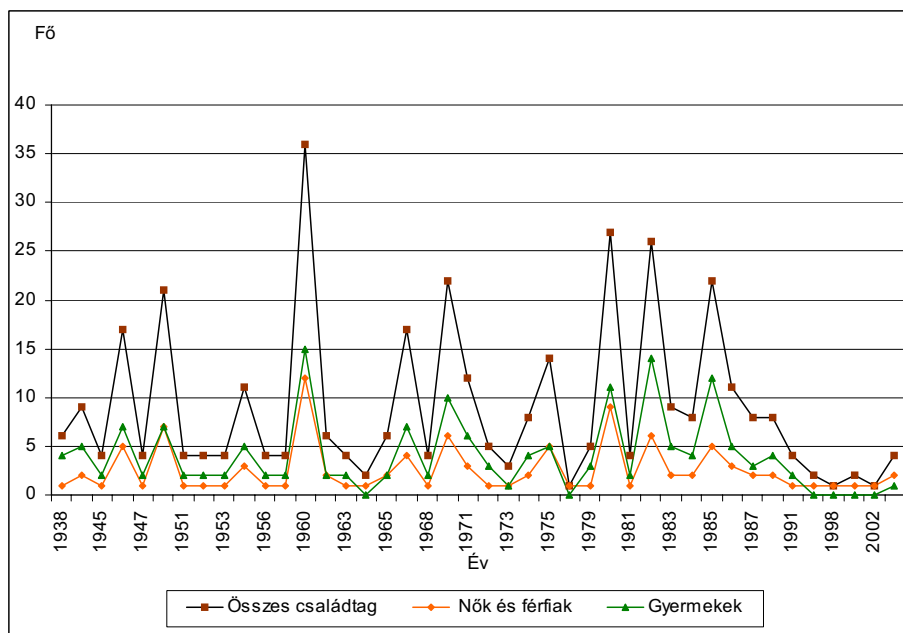

Megjegyzés: Ebben az esetben az 1938-as országhatár-változás miatt megváltoztattam a vizsgálat kezdeti, 1940-es időpontját, ugyanis ez a történelmi fordulat Baracán is befolyásolta a migrációs folyamatokat.

13. ábra. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött nők és összes családtagjuk számának éves alakulása

14. ábra. Az 1938 és 2004 között Baracáról elköltözött összes személy számának éves alakulása

Arra, hogy egy-egy család elköltözésének konkrét oka mi volt, csupán elhamarkodott választ lehetne adni. A Melléklet 3–5. táblázatában „ok”-ként sem mindig konkrét, megfogalmazható dolog szerepel. Az viszont számomra bizonyosnak tűnik, hogy a második világháború után a falut ért külső hatások valamelyikének, de talán inkább e hatások együttesének az elköltözéshez minden esetben köze van. Azt sem tartom kizártnak, hogy az elköltözés egyfajta versengés eszközévé vált. („*Aki innen elment, az mind vitte magával Baraca zsírját.*”) Ugyanakkor az is lehetséges, hogy a közösséget ért „csapások” sorozatának következményeit könnyebb volt a közösség mindezek ellenére működő kontrolljának hatókörén kívül elviselni. Előfordulhat, hogy – a közösség szempontjából – a „most telt be a pohár” esetével állunk szemben. A más nemzetiségű idegenek megjelenését a pusztákon Baraca különösebb megrázkódtatás nélkül élte túl. Kényszerként élte meg a szövetkezet létrehozását, ám a kisebb közösségek túlélési stratégiáját „bevetve” ezt a lépést nem csupán kiheverte, hanem a maga hasznára is tudta fordítani. Egy negyedszázad elteltével azonban olyan beavatkozással találta magát szembe (állami gazdasággá alakították a szövetkezetet, közigazgatásilag Fügéhez csatolták), amit már nem tudott életének rendjébe illeszteni, amitől lényegében szétesett. Ez az időszak az 1980-as évek eleje, amikor a menthetetlenség érzését sűrített formában jelenítették meg a lakodalmak. Ennek az évtizednek minden évében több parasztlakodalom is volt Baracán. (Ekkorra nőtt fel egy népes generáció.) Azért van ennek különös jelen-

tőisége, mert a lakodalmak helye még az a kultúrház volt, amit a szövetkezet működése idején a falu közös erőből épített fel, néhány család saját pénzét is kölcsönözte az építéshez. A lakodalom költségeiért az érintett családok még a közösség „szeme előtt” (kontrollja alatt) dolgoztak meg. Ám az új házaspárok a házasságkötés után azonnal el is költöztek Baracáról. Tehát mind a faluközösség, mind annak egységei, a családok ugyanazzal a jelenséggel egyrészt a sikert, de ugyanakkor a kudarcot is megjelenítették a közösségi „küzdőtér”-en. A falu megváltozott lehetőségei és hátrányosabbá tett helyzete mellett a fiatal házások, sőt szüleik is törekedtek arra, hogy a többiektől ne maradjanak le. Amint az a korábbi fejezetekből is kitűnik, Baracán mindig erős volt a közösségi kontroll (elterjedt az egyke, nem volt megesett lány, 1920 óta csak 2-3 válás fordult elő, nem maradt régi ház, mindenki újat épített a szövetkezet működése idején stb.), ezért feltételezhetjük, hogy az elköltözéseknél is szerepet játszott a többiek esete, tehát ha kezdetben nem is, a későbbi időszakban egyszerű mintakövetésként (is) értékelhetjük a jelenséget.

Az elköltözések éves alakulását áttekintve azonban szembevetendő, hogy – eltérően a baracaiak értékelésétől – az nem az 1970-es években kezdődött. Amennyiben figyelmen kívül hagyjuk a nőket (tekintve azt, hogy más településre férjhez menni hétköznapi jelenség), a férfi elköltözötték áttekintése több csúcsot is produkált már az 1950–1960-as években is. Tehát semmiképp nem állíthatjuk, hogy az elköltözések kizárólagos oka a szövetkezet állami gazdaságba tagolása és a falu közigazgatási önállóságának elvesztése lenne. A közösség sok évtizedes együttélése során erős versenyt, már-már embertelen munkatempót diktált tagjai számára. Éppen ezért megengedhetetlen lett volna, hogy a megfeszített munka eredményét ne tegyék a közösség tagjai nyilvánvalóvá, láthatóvá, a kontroll számára értelmezhetővé.⁵³ Akik ebbe a versenybe nem akartak „beszállni”, vagy nem akarták a régi életmódjuk külső hatásra megváltozott formáját élni, azok már az 1950-es években elköltöztek. Az 1980-as évek elköltözési hullámának kialakulásához más is kellett. Több falu is van Baraca környékén, amelynek története hasonlóképpen alakult, hasonló „csapások” érték, mégsem néptelenedett el.⁵⁴ Itt beszélhetünk arról, hogy az elköltözés, a vele járó lakásvásárlás a versengés új eszközzé vált. (Hiszen már sem a földgyarapítás, sem a házépítés, sem a gazdag lakodalom nem lehetett eszköz, ezeken már túlléptek.) Ebben az esetben egy elvont norma (anyagi-társadalmi emelkedés) az elköltözés formájában konkretizálódik.⁵⁵ „A falu elismer, sugall, követel egy meghatározott értékrendet, és ellenőrzi a hozzá való igazodást” – írja Pápay

53 Lásd a Mellékletben található 9. képet. Az elvárások anyagiakban, külsőségekben megjeleníthető formát követeltek.

54 Pusko Gábor Tornalja kapcsán említi, lakosságát mennyire megnövelte a politikai rendszer központosító törekvése, elsősorban a környékbeli falvakból beköltözőkkel (Pusko 2004, 60).

55 A normatípusokról, az elvont és a konkrét normák közötti összefüggésekről lásd Heller Ágnes munkáját (Heller 1996, 192–207).

Zsuzsa (Pápay 1989, 90). Az elköltözések utolsó hullámát – véleményem szerint – leginkább éppen ezzel magyarázhatjuk. A közösségi ellenőrzés tehát arra vonatkozott, képes-e egy-egy család az elköltözésre (elsősorban anyagiilag); az csupán a versengés velejárója volt, hogy ezzel az egykori paraszti közösség felbomlása befejeződött. Az, hogy mennyire nem volt mindegy a céltelepülés, világosan látszik az elköltözöttek új lakóhelyének áttekintéséből. Magasan a legtöbb elköltöző Rimaszombatot és Tornalját, a Baracától éppen egyforma távolságra lévő két várost célozta meg. Ez azért is fontos volt, hogy ne legyen leküzdhetetlenül nagy a fizikai távolság, ne kerüljenek ki teljesen egymás látóköréből, ám az legalább ennyire elvárás volt, hogy az új település város legyen. 1985 körül az egyik fiatal család a szomszédos Bátkában épített házat. A nagypa olyan módon adott hangot nemtetszésének, hogy unokáit arra tanította: „...*ha valaki megkérdezi, hol építkeztek, csak azt mondjátok, hogy Bátka faluban.*” Az „intelem” hatásos volt, a család eladta a félkész házat, és 1-2 éven belül Rimaszombatba költözött. Tehát a városi ház az átrendeződőben lévő faluközösség újabb presztízsértékeinek egyike lett. (A presztízsértékek változékonyságáról lásd Jávör 1978, 304–310).

Egymás szemmel tartására, arra, hogy a viszonylagos fizikai közelség is fontos, az 1999-es templomszentelés szolgáltatta a legérzékletesebb példát. Az akkor Baracán élő „maradék” paraszt népesség azért döntött a templom belső felújítása mellett, mert megfogalmazódott bennük, hogy az idő előrehaladtával, ha idősebbek lesznek, erre egyre kisebb lesz majd az esély, „*a cigányokat meg nem érdekli*”. Annak tudatában, hogy sem egyházi, sem állami segítségre nem számíthatnak, gyűjtésbe kezdtek. Az adakozásba minden baracai parasztcsalád bekapcsolódott, ám hozzátartozóik, ismerőseik és egyéb kommunikációs csatornák útján az elköltözöttek is tudomást szereztek a gyűjtésről. Tetemes részük adakozott, végül olyan összeg gyűlt össze, hogy a felújítást majdnem teljesen fedezte. A templomfestők munkadíját, az oltárkép felújítását, a szükséges anyagokat mind ebből fedezték. (Mikor a munkálatok elkezdődtek, a hiányzó, töredék összeget a plébános külföldi egyházi támogatásból szerezte meg.) A kb. 3 hónapos munkát követő újrászentelésre érkező püspök zavarba ejtően nagy tömeggel, zsúfoltsággal találkozott a templomban, ugyanis akkor a „virtuális Baraca” jelent meg ott. „Természetesen” a templomajtó melletti hirdetőtáblán ott függött az összeírás, ki mennyit adakozott. Ezt egyrészt – az adakozás jámbor szándéka mellett – a versengés egyházi köntösbe bújtatott jeleként értékelhetjük. Másrészt tekinthetjük a „virtuális” falu bizonyos formában még mindig létező közösségi kontrolljának, összetartozásának.

4. A TELEPÜLÉS MAI ETNIKAI KÉPÉNEK KIALAKULÁSA

4.1. A cigány népesség megjelenése a településen és a hivatalos forrásokban

A (nemzetiségileg vegyes) történeti Gömör megye etnikai folyamatainak kutatása során figyelt fel néhány kutató arra, hogy a statisztikai adatokban megmutató magyar–szlovák kevertség a megye településeinek nem kis hányada esetében három etnikumot foglal magába, nagyon sok településen élnek ugyanis magukat hivatalosan vagy magyarnak, vagy szlováknak valló cigányok. Éppen ezért „meg kell azt is vizsgálnunk, hogy mit jelentenek a települési multietnicitást mutató adatok kulturális értelemben. A száraz, községi nemzetiségi adatsorok az adott településen ténylegesen uralkodó kultúra alkatától eltérő bevalást is tükrözhetnek, és gyakran tükröznek is. Ám ennek eldöntésére nem kerülhetjük meg konkrét települések helyi tereptapasztalatokon alapuló vizsgálatát” (Keményfi 1998, 7).

Baraca ennek a problémának is „klasszikus” terepe, a nemzetiségi statisztikák adatai a település valódi arculatától teljesen eltérő képet mutathatnak. Baracára nézve ez olyannyira igaz, hogy a falu etnikai kevertsége a statisztikai adatokból egyáltalán ki sem derül. A következőkben megkísérlem vázolni a hivatalos adatokban kimutathatatlan etnikumhoz tartozók megtelepedésének folyamatát, a faluban mint fizikai térben elfoglalt helyük változásait, jelenlétük következményeit, térhasználatuk néhány sajátosságát és a két etnikum között szövődő kapcsolatok jellegét.

A 20. század első felében a mezőgazdaságból élő település – a helybeliek önértékelése szerint – gazdag falunak számított. Szomszédaihoz képest nagy területen, 2016 kataszteri holdon gazdálkodott. Napjainkban – főként a szlovákiai magyar sajtó révén – a „legmunkanélkülibb”, a társadalomból kiűzött faluként kerülhetett be a köztudatba, „ahol megállt az élet” (lásd S. Forgón 1992, 6; Korcsmáros 1994, 4; Farkas 1997, 2).

A hivatalos adatokból tükröződő képtől, miszerint Baracán nem élnek romák, teljesen eltér az, amellyel a belső szemlélő találkozik. Úgy tűnik, Baraca esetében megkerülhetők – ha meg nem is oldhatók – a cigányság definiálásának – a minősítés szempontjainak kereséséből adódó – problémái (vö. Keményfi 1998, 31). Arról, hogy kit és milyen kritériumok alapján lehet cigánynak tekinteni, a téma kutatói máig nem alakítottak ki egységes, minden körülmények között helytálló véleményt, a kísérletekből legalább két, határozottan elkülönülő irányzat szűrhető ki, amelyek abban sem egyeznek meg, hogy megragadható-e egyálta-

lán a cigányság (az irányzatok áttekintését lásd Keményfi 1999). Az irányzatok, megközelítések egyik csoportjának az a közös jellemzője, hogy megpróbál „objektív” képet adni a cigány népeességről. Leginkább a népszámlálások, a statisztikák adatait felhasználó irányok, módszerek és kutatások sorolhatók ebbe a csoportba. A másik irány legerősebb jellemzője az a fajta szubjektivitás, amely nem az objektivitás sikertelenségéből született, hanem „önmagáért”, vállaltan és tudatosan vezeti a kutatókat eredményre. A definiálás problémás voltát élénken a tudományos köztudatban tartja az etnicitáskutatások a rendszerváltással megújuló lendülete. A népszámlálásokra épülő kutatások legtöbb esetben azzal zárulnak, hogy a hivatalos kép eltér a valóságtól, és a cigányság becsült száma hitelesebb a statisztikáinál.⁵⁶ A cigánysággal foglalkozó valamennyi tudomány problémásnak vagy legalábbis nem egészen egyértelműnek és egyszerűnek tartja definiálásukat. A többféle megközelítés egyfajta „ütköztetés”-ének a *Kritika* című folyóirat adott helyt. Ladányi János és Szelényi Iván véleménye szerint a cigányság (Magyarországon) tudományosan nem definiálható. A két leggyakrabban alkalmazott módszer – az önbesorolás és a társadalmi minősítés – egyrészt nem megbízható (mert ahány kutató vagy kérdezőbiztos van, annyiféle eredmény születik), másrészt nem etikus, sőt nemegyszer társadalmi kategóriát, a szegénységet „etnicizálja”. Tehát a „Ki a cigány?” kérdés tudományos igényrel megválaszolhatatlan (Ladányi–Szelényi 1997, 3–6). Havas Gábor, Kemény István és Kertesi Gábor cikke szerint viszont kellő alapossággal utána lehet járni, minden közösség esetében külön-külön, ugyanis a cigányok mellett élő etnikai minősítése akkor sem feltétlenül változik, ha az ő társadalmi státusuk teljesen átalakul (Havas–Kemény–Kertesi 1998, 31–33). A kulturális antropológiai irányultságú (cigány témájú, általában az identitás mibenlétét és a „találkozásokat” vizsgáló) kutatásokra nagy hatással volt Frederick Barth elmélete, amely (erősen leegyszerűsítve) a kulturális és etnikai határok nem állandó, hanem szituációnként (újra)termelődő, folyamatszerű voltára hívja fel a figyelmet (az elmélet hatásáról lásd Fosztó 2003, 85–87). Annak ellenére, hogy a cigányságnak már a definiálása is sok nehézségbe ütközik, a „terepen” mozgó kutatók a gyakorlatban azt is gyakran tapasztalhatják, hogy egy-egy közösség tagjai számára a besorolás nem okoz problémát, sőt egyértelmű. Keményfi Róbert ezt figyelembe véve próbált ki egy, a társadalmi minősítésnél „etikusabb” módszert. Eszerint azt tekinti cigánynak, akit cigány (szemben a társadalmi minősítés nem cigány kategóriájával) környezete annak tart, akivel közösséget vállal. A módszer buktatója az, hogy „idegen” számára még akkor sem derül ki, ki vallja magát cigánynak, ha a népszámlálásokban ez a kategória nem marad üresen (Keményfi 2003, 125).

56 Többek között a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében folytatott romakutatás számára is a definiálás jelentette az egyik legnagyobb problémát, már a mintavételi eljárás során is (Fónai–Filepné Nagy 2002, 91–93). A legfrissebb (2001-es) népszámlálási adatok értékelésén kívül a cigány fogalomra mint nem kizárólag nemzetiségi kategóriára is felhívja a figyelmet Kemény István és Janky Béla tanulmánya. Ők hangsúlyozzák a „magyar cigány” fogalom korábban háttérbe szorult jelentőségét, létjogosultságát (Kemény–Janky 2003, 314–315).

A szakirodalomból kirajzolódó problémák tudatosítása ellenére munkám során a baracai cigányságot egyértelműen behatároltam. Azokat a lakosokat soroltam a cigány kategóriába, akiket a faluban élő cigányok és a nem cigányok is annak tartanak.⁵⁷ Ennek a besorolásnak a leszámazás az alapja, tehát cigány az, aki cigány családból származik, felmenői is cigányok. Nem biztos, hogy szociálisan hátrányos helyzetű, nem biztos, hogy árulkodó rasszjegyei vannak, sőt az iskolázottság és a gyerekszám sem minden esetben sorolna egy-egy személyt a más esetekben ilyen szempontból meghatározott cigány kategóriába. Ez a kategorizálás részemről nem alkalmi minősítés. Mivel hivatalosan is, gyakorlatilag is állandó lakója vagyok a településnek, számomra a kívülről vizsgálódó objektív kutató pozíciója tökéletesen elérhetetlen. Tudatában vagyok annak, hogy ez nem minden esetben előny, ám kilépni belőle (számomra) lehetetlen. Hosszas unszólásra akadtak néhányan (cigányok), akikkel végignéztük a falunévsort, hogy meggyőződhessek róla, ők is ugyanazokat a személyeket tartják-e cigánynak, mint én. Erre azonban kevesen voltak hajlandók, mondván, hogy semmi értelme, ezt mindenki tudja. Tekintettel arra, hogy a különféle módszerek és megközelítések egyetlen esetben sem végződnek egy minden esetre alkalmazható, tökéletesen megbízható besorolási módszerrel, munkám során a fent leírtak alapján számomra egyértelmű etnikai minősítést alkalmaztam.

Baracának ugyan a legfrissebb adatok szerint csupán 39 roma lakosa van, de a faluban élők egyértelműen besorolják önmagukat és egymást a cigány – nem cigány kategóriák valamelyikébe. (A nem cigány lakosságot parasztnak nevezik.) Ezt tapasztalhatják az idegenek is, akár véletlenszerűen kiválasztott falusiakat, akár „idevalókat”⁵⁸ kérdezik a falu etnikai hovatartozásáról. Ez a besorolás a két etnikum mindennapjait alapvetően meghatározza.

Baraca lakosságának megoszlása – saját összeírásom alapján – a 20. század utolsó évében a következőképpen alakult: 362 lakosából – a fenti besorolás alapján – 299 (83%) volt a magyar anyanyelvű cigány. Ez az arány – tekintve, hogy a nem cigány lakosság száma, amely a múlt századi statisztikák szerint 300-400 fő körül mozgott, 63 főre csökkent – a falu paraszti társadalmának rendkívül erős fogyását jelzi. A legfrissebb népszámlálási adatok szerint Baraca összlakossága 394 fő, amelyből 337 fő magyar, 17 fő szlovák, 39 fő roma és 1 fő cseh nemzetiségű (*Sčítanie...* 2001). A besorolást senki nem kérdőjelezi meg, bár a korábbi viszonyokhoz képest a legutóbbi népszámlálás adatai változást mutatnak, hiszen ennek során 39 személy romának vallotta magát, ellentétben a többiekkel, akik magyarnak vallják magukat. Azt, hogy a jelenségnek pontosan mi az oka, nem lehet tudni. A falu új polgármesterének az a véleménye, hogy a cigányok (romák) érdekképviselőtének hiánya, kezdetleges volta okozza, hogy Baracán magyarnak vallják magukat. Elképzelhető, de nem bizonyítható, hogy a 39 magát romának valló személy „új” önbesorolásához hozzá-

57 Hasonló módon járt el Pusko Gábor Tornalja esetében (Pusko 2004, 58).

58 Szabó László kifejezése: a faluban élő, de a faluközösségre valamennyire „kivülről” rálátó egyéneket ért alatta (Szabó L. 1993, 197).

járult, hogy a polgármester a Szlovákiai Romák Pártjának jelöltje volt. Másokkal folytatott beszélgetéseimből az derült ki, hogy a cigányok magyar cigányoknak tekintik magukat, s ez azzal is összefügg, hogy Baracán senki nem beszél a cigány nyelvet, már a legidősebbek is mindig magyarul beszéltek. Amennyiben az etnikai (ön)besorolást figyelmen kívül hagyva tekintjük át a lakosság generációs megoszlását, egy növekvő lélekszámú, fiatalodó települést képzelhetünk a számok mögé, amely nem árulkodik az egyik etnikum rohamos fogyásáról. Az 1999 és 2003 márciusa között eltelt néhány évben a lakosság száma (saját összeírásom alapján) még gyarapodott is, 362-ről 433-ra. Beszélgetőtársaim egybehangzó etnikai minősítését alapul véve ma a falu lakosságának 86%-a cigány. Ez a néhány adat arra is rávilágít, milyen erőteljesen megfogyatkozott Baraca paraszti népessége. A korabeli statisztikák – amint erre már a korábbi fejezetekben is utaltam – és a 80 év körüli beszélgetőtrásaim visszaemlékezése szerint a 19. század végén, a 20. század elején a falu lakosságának száma cigányok nélkül is 260 és 440 között mozgott (*A Magyar Korona Országainak 1900... 1902*; *A Magyar Szent Korona Országainak 1910... 1912*). Baraca nem szerepel az 1893-as cigányösszeírásban, amely csak azokat a településeket említi, ahol a cigányság a lakosságnak legalább 10%-át alkotja (*A Magyarországon 1893... 1895*). Az, hogy már abban az időben is élhettek Baracán cigányok, a parókián őrzött egyházi anyakönyvből derül ki, amelyben 1824-ből való a legkorábbi cigány vezetéknevet viselő személyre vonatkozó adat. Az alábbi táblázat áttekinti a település etnikai és generációs összetételét. (Adatai „félhivatalos” forrásból, saját összeírásomból származnak. Ez az oka annak, hogy az összlakosság száma nem egyezik meg a hivatalosan nyilvántartottal, ugyanis összeírásomban a ténylegesen jelen lévő lakosság szerepel, míg a hivatalos nyilvántartásba csupán azok kerültek be, akiknek bejelentett állandó lakhelyük Baracán van).

6. táblázat. A lakosság korösszetétele és etnikai arányai 2003-ban

Születési év	Cigány		Paraszt	
1940 előtt	14	4%	19	31%
1941–1960	58	16%	15	25%
1961–1980	118	31%	14	23%
1980 után	182	49%	13	21%
Összesen	372		61	
Összlakosság száma: 433		86%		14%

Az elnéptelenedő falvak problémája évtizedek óta foglalkoztatja a kutatókat. Andorka Rudolf – áttekintve egész Magyarország falusi lakosságának alakulását – arra a megállapításra jut, hogy a falusi társadalom 1945 utáni fogyásában négy tényezőnek volt meghatározó szerepe: a földreformnak, a mezőgazdaság átszervezésének, az iparosításnak és a mezőgazdasági munka termelékenysége növelésének, de általában a falvak hanyatlásához vezetett, vezet elérhető közelségű város hiánya (Andorka 1979, 27). Enyedi György szerint a leggyorsabban a kis községek lakossága csökken, ami leginkább a foglalkoztatás hiányá-

val és a szolgáltatások alacsony színvonalával magyarázható (Enyedi 1983). Bartke István a községek népességmegtartó képességét helyi és helyzeti tényezőkkel: a településsűrűséggel és az iparosodottság térségi szinten mutakozó fokával hozza összefüggésbe (Bartke 1989, 77). Régiókban a falvak paraszti lakosságának fogyását még inkább meggyorsítja a határmentiség, még 15-20 km-es távolságban is, erre Hoóz István és Éger György kutatási eredményei mutatnak rá (Hoóz 1992, 1005–1018; Éger 1990, 75–97).

Baraca paraszti lakossága esetében az elnéptelenedés folyamata visszafordíthatatlannak tűnik, a falut valamennyi olyan sajátosság jellemzi, amely hanyatláshoz vezethet (kis méret, városoktól való távolság, viszonylagos zártság, szűkös munkalehetőség, közlekedés szempontjából előnytelen földrajzi fekvés, határmentiség és a szocialista településpolitikai a fentiekből következő döntése: pusztulásra ítélt helyzet). Vuics Tibor és Kovács Katalin megállapításaival összhangban a paraszti népesség fogyásának itt is kísérőjelensége az *elcigányosodás* (Kovács 1990; Vuics 1993).

Kocsis Károly és Kovács Zoltán közös, a teljes magyarországi cigányságot áttekintő tanulmányában azt írja, hogy vidékünk már a múlt században azon területek közé tartozott, amelyeken a legnagyobb cigányközösségek éltek (Kocsis–Kovács 1991). Baracán azonban a cigányság jelenléte egyetlen statisztikából sem derül ki.

A falubeliek (a megkérdezett 60 év fölöttiek) emlékezete szerint a cigányok az 1910-es években a falu délnyugati szélén, egy mocsaras területen laktak. Ebben az időben tizenöten-húszan voltak, négy házban éltek. A négy ház a falu lakóterétől teljesen elkülönült, ma is Cigány sornak nevezik ezt a helyet (lásd az 1. és a 2. térképet). A második katonai felmérés 1852-ben készült térképén látható elkülönülő házcsoporthat – nem bizonyíthatóan ugyan – arra enged következtetni, hogy a múlt század közepe óta éltek azon a helyen (*Második katonai felmérés* 1852). Az 1. sz. térkép alapján megállapítható, hogy az egy tömböt alkotó házcsoporthat nem csupán tömbszerűségénél fogva különült el, hanem a patak is elválasztotta azt a falu lakóterétől. Ezt mutatja még az 1963-as állapotot rekonstruálni hivatott 3. térkép is, amelyen sötétrel jelölöm azokat a házakat, amelyekben cigányok éltek. A falu lakóterétől ugyanígy elkülönült a többi idegenből költöző is, pl. az 1920-as években érkező feketebelogi szlovák családok, de a medvesalji származású magyarok is a pusztákon telepedtek le (vö. B. Kovács 1994, 13).

4.2. A cigány lakóter bővülése

A cigányok a Kárpát-medencében feltehetően Mária Terézia, esetleg II. József rendelete nyomán telepedtek le egy tömbben (részletesen lásd Mezey 1986). Annyi bizonyos, hogy az emlékezettel elérhető (és az írott forrásokkal is szolgáló) időszakban a cigányok egy-egy település belterületétől elkülönülten éltek. Így volt ez Baracán is, ahol szintén egy szegregált település képét alakították ki, amelyben „az egyén térbeli hovatartozása [...] beépül a másokkal való mindennapi interakcióba” (Bíró 1991, 26).

1964-ben három, csehországi munkából hazatérő cigány család a falu belterületén vásárolt házat. Az eredeti lakóhelyükkel ellentétes faluvégre (a Felvégre) került az egyik család, a másik kettő pedig a falu „legrangosabb” helyére, a templom és az iskola közelébe, a központban álló házak közé. A folyamatosan népesedő cigány családok leszármazottai szintén ekkor kezdtek építeni házat a falunak azon a szélén, amelyiken addig is éltek, de új házaikkal kissé közelebb kerültek a belterülethez, az Alvéghez. 1970–1972-ben újabb irányba bővítették lakóterüket, a falu egy olyan házába költöztek be, amely korábban is különállónak számított, a külön határrészekben birtokló nemesek pásztora számára fenntartott házba. Ezt az állapotot a 3. térkép mutatja be, amely a felbomlóban lévő szegregációt, a terjeszkedés irányait rajzolja meg. Ennek alapján megállapítható, hogy a cigány lakótér bővülése – a térképen jelzett időszakban – sugaras kitelepülésnek felel meg, azaz az eredeti, tömbszerű, elkülönülő lakóhely a település felé minden lehetséges irányban terjeszkedést mutat.

A falu belterületén ettől kezdve szinte minden évben gyarapodott az általuk lakott házak száma. Emellett 1964 és 1999 között csupán három nem cigány család költözött a faluba, közülük kettő (1976-ban és 1988-ban) a pusztáról költözött be, csupán egy család jött idegenből, Tornaljáról (1989-ben). A 4. térkép rajzolja meg térben azt az időszakot, amikor még az egykori cigánytelepen is éltek cigány családok, de már a falu belterületén is minden irányban terjeszkedtek. Amint a térkép is szemlélteti, ez a szakasz 1985-ben lezárult.

Annak, hogy 1982 óta több cigány család is költözött a belterületen álló házakba, a megüresedő házakon kívül az az oka, hogy ebben az időben szervezték át a szövetkezeteket. A jól működő baracait a nyolc falut tömörítő Bátkai Állami Gazdasághoz csatolva szüntették meg 1976-ban. A gazdaság úgy (is) igyekezett megkötni a munkaerőt, hogy megvásárolta munkásainak (akik ebben az időben már jórészt cigányok voltak) az eladó házakat. Emellett egy állami határozat is született arról, hogy a falvaktól elkülönülő cigánytelepeknek meg kell szűnniük.⁵⁹ Baracát emellett a pusztulásra ítélt, nem fejleszthető falvak csoportjába sorolták, s ez többek között azzal járt, hogy a faluban senki nem kapott építési engedélyt, nem építkезhetett. A folyamat hatását a falu etnikai arculatának térbeli megjelenését a 6. térkép szemlélteti, amely egy olyan település képét mutatja, ahol nem csupán felbomlott az egykori szegregáció, hanem az egykori cigánytelep is teljesen megszűnt (lásd a Mellékletben az egykori Cigány sor helyét a 2. képen).

59 „A hazai cigányoknak a putrikból a megüresedett falusi házakba való erőltetett betelepítése végzetes ballépés volt, mert nemcsak a két etnikum közötti feszültségeket élezte ki, de egy olyan nagyarányú lakáspiaci erőziót is elindított a falvakban, amely a korábbi szelektív elvándorlást meneküléssé fokozta.” A határozatot motiváló szándék teljesen azonos magyarországi „rokonával”, következményei is ugyanazok. Kocsis Károly és Kovács Zoltán véleménye Baracára is érvényes, itt is összefügg a paraszti lakosság fogyása a cigányság számának növekedésével (Kocsis–Kovács 1991, 83).

A baracai cigányok származásával kapcsolatban megállapítható, hogy 1997-ig a falu belterületén álló házakba költözők valamennyien a már az 1910-es években is itt élő családok leszármazottai voltak, korábban is Baracán éltek. (Jól szemlélteti ezt a Mellékletben szereplő cigánycsalád-összeírás, melyből kiderül, hogy a kb. 350 személy 12 családba tartozik.) Az 1997-ben és az utána érkezők (összesen két család) lazább rokoni szálakkal kötődnek a korábbi baracai cigány családokhoz. A legutóbbi öt év beköltözői külön csoportot alkotnak, ugyanis visszaköltözőkről van szó, akik az 1980-as években Rimaszombatba, esetleg távolabbra költöztek, de most eladták városi lakásukat és visszatelepültek Baracára. Visszaköltözésük oka általában az, hogy elveszítették munkahelyüket, városi lakásukat pedig a megváltozott körülmények között nehezebb fenntartani. Mindamellett Baracán nagyon olcsón (150-200 000 koronáért) lehet összkomfortos családi házat venni.⁶⁰

Összesítve a fent említett folyamatok eredményét, megállapítható, hogy az egykori szegregáció teljesen felbomlott, a cigányok (lakóházaikkal) valamennyi lehetséges irányban terjeszkedtek, „most már a faluban van a sereg”.

Ma (2004-ben) a falu kb. hetven házából huszonnégy olyan van, amelyben nem cigány család él, ezek közül tizenkettőnek egy-egy özvegyasszony az egyedüli lakója. A cigányok már egyáltalán nem különülnek el a falutól, ezáltal a település beszűkült, az egykor periférián élők bekerültek a központba is, a szegregáció megszűnt. Ezt szemlélteti a 6. térkép, amelyből egy etnikailag teljesen kevert település képe bontakozik ki, ám az nem jelenik, nem is jelenhet meg a térképen, hogy ténylegesen milyen arányszámokat jelent ez a kevertség a két etnikumra nézve. Ezt a Mellékletben szereplő, a születési és a halotti anyakönyvek adatait összevont 1–2. táblázat, valamint az alábbi táblázat tekinti át.

7. táblázat. A háztartások generációs (születési évek szerinti) összetétele 2003-ban

Házsám	1940 előtt	1941–1960	1961–1980	1980 után	Összesen
1.	1	0	5	3	9
2.	0	0	2	3	5
3.	1	2	4	9	16
4.	1	1	1	2	5
5.	1	0	2	3	7
6.	0	2	5	12	19
7.	0	1	0	3	4
8.	0	2	1	0	3
9.	2	0	0	0	2
10.	0	1	1	4	6
11.	2	0	2	1	5
12.	1	1	0	0	2

60 A házak ilyen mértékű értékvesztése éppen az etnikai átrendeződéssel, a „lakáspiaci erózió”-val hozható kapcsolatba (vö. Kocsis–Kovács 1991, 83).

13.	0	0	0	0	0
14.	0	6	5	6	17
15.	0	3	7	8	18
16.	0	0	0	0	
17.	0	0	0	0	0
18.	2	2	0	1	5
19.	0	0	2	2	4
20.	0	0	2	3	5
21.	1	0	0	0	0
23.	0	1	1	1	3
25.	0	2	3	4	9
26.	2	1	1	3	7
29.	0	2	2	4	8
30.	0	2	2	4	8
31.	0	0	2	6	8
32.	0	2	1	3	6
33.	0	2	4	3	9
34.	1	1	2	7	11
35.	0	2	2	3	7
36.	0	0	0	0	0
37.	0	2	0	0	2
38.	0	1	2	3	6
39.	1	2	4	4	11
40.	0	0	2	8	10
41.	0	0	2	2	4
42.	1	2	2	0	5
43..	0	1	1	2	4
44.	0	2	5	3	10
45.	1	0	0	0	1
46.	1	0	0	0	1
48/A*	0	2	2	1	5
48/B*	1	0	0	0	1
48/C*	0	0	1	2	3
48/D*	0	1	1	2	4
49.	0	2	3	2	7
50.	0	1	5	5	11
51.	1	1	2	2	6
52.	3	3	6	10	22
53.	1	0	0	0	1
54.	1	0	0	0	1
57.	0	2	5	6	13
58.	1	3	3	9	16
60.	1	1	1	2	5
61.	0	0	0	0	0
62.	1	0	0		1
63.	0	0	0	0	0
64.	0	2	9	8	19
65.	1	0	2	2	5

Megjegyzés: * Tömbház.

Forrás: Saját összeírás.

A közeli (és a távolabbi) városokba költözők helyére valamennyi házba cigányok kerültek, csupán két olyan eset van, amikor az elköltöző család megtartotta a házát, hétvégenként eljön Baracára, de egyébként ezek a házak ma is üresen állnak.

4.3. Megélhetési stratégiák, iskolázottság

A településen kb. 1998-ig működött óvoda, épülete ma is megvan, ám egyre rosszabb állapotban. A lakosság etnikai összetételének megfelelően Baraca alsó tagozatos általános iskolájának 35 tanulója közül 34 cigány. Rajtuk kívül még 2 kisiskolás (paraszt) van a faluban, de őket szüleik szlovák iskolába járatják Rimaszombatba. A cigány gyerekek mindannyian magyar iskolában tanulnak, az 5. osztálytól a szomszéd faluba, Bátkába járnak. Manapság közülük kevesen jutnak el egy-egy szakma elsajátításáig, de még kb. 10 évvel korábban is az volt az általános, hogy szakmunkásképzőt végeztek. Ma az ilyen cigány gyerek Baracán kivételes, mégis van rá példa. A környék etnikai összetételétől független általános jellemzője a súlyos munkanélküliség. Baracán 11 embernek van munkája, közülük csupán kettő cigány: a polgármester és takarítónője. A munkaképes korúak többsége közhasznú munka keretében időről időre végez valamilyen munkát, de ez nem nevezhető munkahelynek. Néhány család Németországba, Olaszországba, Dániába jár zenélni, koldulni.

4.4. A valláshoz, az egyházhoz való viszony

Baraca parasztnépességét valamennyi szomszéd falu elsősorban az erős vallásszussal szokta jellemezni. A cigányokra ez ebben a formában nem jellemző, mégis határozott szerepet kap életükben a római katolikus vallás. A Mellékletben szereplő áttekintésből kitűnik, hogy mind a kereszteltek, mind az elhunytak anyakönyvében folyamatosan jelen vannak. Valamennyien megkereszteltetik gyerekeiket, általában elsőáldozók is lesznek, sőt bér málkoznak is. Házasságot ugyancsak templomban kötnek, ám sok esetben már gyerekeik születése után. Pappal és római katolikus szertartás keretében temettetik halottaikat. Az is megfigyelhető, hogy vannak közöttük kifejezetten rendszeres, gyakori templomjárók, mégis inkább az az általános, hogy csak nagy ünnepekkor (karácsony, húsvét, búcsú) járnak templomba. Ez viszont nem köthető etnikai hovatartozáshoz, mert ugyanezt elmondhatjuk a parasztok fiatalabb korosztályairól is. Három család kb. 10 éve a Jehova Tanúja vallás követője, de – minden próbálkozásuk ellenére – hitüket nem tudták nagyobb mértékben elterjeszteni a faluban.⁶¹

61 Fosztó László a székelyszáldobosi cigányok/romák pünkösdisták egyházhoz való csatlakozását a stigmától való szabadulás egyik módoszataként értékeli. Baracán, a Jehova Tanúi körében is van a „máshitűség”-nek hasonló jellege – az érintettek olvasatában – ám számos jele van annak is, hogy ez nem etnikai, hanem vallási alapú, ezen keresztül pedig az élet más területeire is kiható kirekesztést von maga után, törésvonalat, elhatárolódást erősít (Fosztó 2003, 107).

4.5. A temető etnikai képe

A falusi temető általában az élő település képe (vö. László Gy. 1982, 10). „Normális” esetben részekre különül a törzsökös lakosság és a bevándorlók, a felekezetek, a társadalmi hierarchia és a gyermek-felnőtt megoszlás szempontjából (Kunt 1982).

Baracán is a fenti szempontok alapján tagolódik, de nem a ma élő falu viszonyait tükrözi. Jól láthatóan elkülönülnek benne a törzsökös családok és a jövevények, de arányaikból a valóságostól eltérő, a legalább ötven évvel korábbi állapotnak megfelelő etnikai arculat rajzolódik ki. Elhelyezkedése szempontjából „klasszikus”: a templommal szembenéző domboldalon, jól látható, kiemelkedő helyen terül el. Ezt az adottságát, dombos fekvését használta ki a faluközösség annak érzékeltetésére, hogy ki a jövevény és ki a törzsökös. A legmagasabban fekvő részre temetkeztek a helybeli parasztcsaládok és leszármazottaik, közelebb az a néhány idegen származású, akiket a közösség befogadott. A lejtő aljába pedig mindig a faluban csak időszakosan megtelepedők és a közösséghez nem tartozók: egyik oldalra a szlovák családok, másikkra a cigányok temetkeztek. Minél kevésbé fogadott be a közösség egy családot, minél kevésbé sikerült (a nem cigányoknak) a „jöttment” kategóriából kikerülni, annál közelebb esett temetkezési helye a temető széléhez.

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy a temető mai képe nem jeleníti meg a cigány etnikai tér falun belüli bővülését. Ez egyrészt azt is bizonyítja, hogy a cigányság számának gyors növekedése a legutóbbi ötven évre tehető. (Ugyanerről tanúskodik a lakosság korösszetételét áttekintő 6. táblázat is, amelyből többek között az derül ki, hogy a cigány lakosok legnagyobb része 1980 után született, míg a parasztok között ez a korcsoport képviseli a legkisebb részt.) Másrészt arra mutat rá a jelenség, hogy a paraszti közösség fogyásának másik oka – az elköltözés mellett – az elöregedés.

4.6. A térhasználat etnikai alapú eltérései

4.6.1. A magánélet terei

Edward T. Hall szerint a térhasználat minden kultúrának egyik fontos sajátossága, tehát ugyanahhoz a térhez más-más módon viszonyulhatnak az eltérő kultúrát képviselők (Hall 1987, 23). Ezzel összhangban értelmezi a teret a kultúr-geográfiai felfogással szembeállítható szociálgeográfiai térdefiníció, amely a kutatást a folyamatszerűség, a tér idődimenziója irányába terelte.⁶² Ez a felfogás

62 „...a térről alkotott kép attól függ, hogy mely csoport milyen elvárással hasznosítja. Tehát a szociálgeográfiai tér nem lehet statikus, hiszen a térhasználattal kapcsolatos emberi elképzelések állandó mozgásban vannak. A térfolyamatok dimenziója és jellege magán viseli [...] az abban részt vevő csoportok magatartását, ez a magatartás pedig a gazdasági-társadalmi, sőt a természeti hatásokra módosul” (Berényi 1997, 36–37).

Enyedi Györgyével rokonítható, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy egy településen belül a térhasználat különbözősége társadalmi feszültséghez vezethet, hiszen a lakosság többet és könnyebben változik, mint maga a tér (Enyedi 1987). Egy falu viszont nem csupán „valamely embercsoport lakóhelyének és munkahelyének térbeli együttese” (Mendöl 1963, 11; idézi: Bárh 1996, 5).

„Formálódása, települési rendje stb. mind az adott helyi kultúra térhasználati mintáit, normáit és elvárásait közvetítik. [...] Emellett azonban a falu a helyszíne egy adott közösség belső életének is” (Niedermüller 1981, 75–84). Más vélemény szerint pedig a falu egyenesen „a közösségek egyik történeti típusát jelenti” (Nádasi 1987, 72).

A magánélet terei, a lakóházak és az udvarok – stílusuk, építési idejük, anyaguk, rendjük tekintetében – Baracán nem mutatnak etnikus különbségeket. A faluban élő cigányok és magyarok egyforma házakban élnek, a cigányok lakásainak nagy része is olyan, amelyeket a paraszti közösség tagjai építettek. Az életmódbeli különbségből adódóan azonban első látásra megkülönböztethetők a faluba érkező idegen számára is a cigányok házai.⁶³ Az eltérés, az „etnikus specifikum” abban mutatkozik meg, hogy a cigányok nem foglalkoznak házaik állapotának szinten tartásával. Azt, hogy házaikat „lelakják”, a paraszti közösség pusztításnak tartja, hiszen a ház egykori lakójának, eredeti tulajdonosának felemelkedését volt hivatott megjeleníteni, elsősorban a falusi társadalom fejlődésének abban az időszakában, amikor azt a földbirtok gyarapításával már nem lehetett kifejezni.

A gazda társadalmi térben elfoglalt helyét a fizikai térben elsősorban lakóháza jeleníti meg, amint ez kiolvasható a baracai Cs. Koós István 1935-ből fennmaradt soraiból. Újévi üdvözlét gyanánt a következőket írta az érsekújvári származású, Baracán tanító, és emiatt az ő házában lakó tanítókisasszonynak, egy, a saját házáról készült, őt magát is ábrázoló fénykép hátoldalán: „Boldog Újévet kívánok, Kedves kisasszonka az egész családnak. Tessék megmutatni a lakását a szüleinek, azért küldöm ezt a lapot, hogy lássák meg, milyen lakása van. [...] Tisztelteti Cs. Koós István. Baraca 1935. XII. 31.” (lásd a Melléklet 3. képét). Soraiból egyértelműen kiderül, hogy Cs. Koós István méltónak tartotta a házát arra, hogy helyet adjon a faluban élő idegen értelmiséginek, tudatában volt annak, hogy nem akármilyen, hanem értéket képviselő házban él („hogyan lássák meg, milyen lakása van”). Valószínű, hogy Cs. Koós István értékrendje a faluközösségéhez igazodott, tekintve, hogy „az állandó térbeli közelség, [...] párhuzamos tevékenységek a nézetek, attitűdök, értékek egységesülésével jártak (Bíró 1994, 24).

A falu paraszti társadalmának ma élő generációi számára szintén a fentihez hasonló értékű egy-egy ház, míg a bennük élő cigányok számára másodrendű (mégsem teljesen elhanyagolható), mint általában az anyagiakkal mérhető tekintély (erről bővebben Oláh 1996). Semmiképpen nem pusztításként, rombo-

63 Lásd a Mellékletben található nagygazdaházakat az 1. és a 4. képen.

lásként élük tehát meg házaik elhanyagolt állapotát, az saját igényeikkel összhangban alakult, alakul, természetesen saját értékrendjüket tükrözi a falusi térben; míg a paraszti közösség tagjai számára ugyanez negatív jelenség, ők ezeket a házakat még eredeti tulajdonosuk nevével egyeztetve tartják nyilván mentális térképükön. A lakóhely az értékrendnek megfelelő hasonló alakulásáról számol be Nemes Nagy József (Nemes Nagy 1998, 83). (Lásd a 4. képet a Mellékletben, melyen az 1. képen szereplővel azonos gazdasági helyzetű nagygazda egykori háza szerepel.)

A lakóházak és udvarok használata tehát annyiban mutat etnikumhoz kapcsolható eltérést (Baracán), hogy míg a parasztokra az jellemző, hogy aktívak lakóterük, környezetük alakításában, a cigányok hozzájuk képest – passzív átvéve, felhasználói ugyanezeknek a tereknek, ezáltal nagyobb mértékben engedik érvényre jutni a leromlás – egyébként természetes – folyamatát. Ez vezet általában is, vezetett Baraca esetében is (többek között) a Kocsis Károly és Kovács Zoltán tanulmányában „lakáspiaci erózió”-nak nevezett jelenséghez (Kocsis–Kovács 1991, 83). Ezek a cigánysághoz köthető lakóházak uralják ma a települést, az ilyen formában megragadható cigány etnikai tér az egész települést át fogja, a lehetséges legvégső határig kibővült.

4.6.2. A nyilvános terek

Baracán a nyilvános terek a 20. század második felében elveszítették korábbi jelentőségüket. Alapvetően a paraszti munkához kapcsolódó terek, a szántók, a rétek, az erdők, a legelők jelentették a nyilvános terek egyik legfontosabb csoportját. Használatuk a paraszti közösség életében elsősorban a mindennapi tevékenységhez, a munkához köthető, annak függvényében tekinthető rendszeresnek, szabályszerűnek. A munkaritmus megszabta használat a szövetkezetesítéssel teljes mértékben megváltozott ugyan, de mielőtt az elköltözések „végzetes” hulláma megkezdődött volna, részleteiben nem, de lényegében változatlan maradt e terek és használói kapcsolata: továbbra is a munka rendszerezte és szabályozta azt.

A nyilvános terek másik fontos területe a falu központi része, a templom előtt kiszélesedő utca. Ez a hely a település paraszti társadalma számára az egyik legrangosabb, innen indul a templomhoz vezető út, ezt a teret övezi a paplak, az iskola, újabban az óvoda, a kultúrház és az út melletti kereszt körül kialakított fás rész. A falu nem cigány lakói ezt a teret – megfelelő alkalmakkor – ünnepivé tették. Csakis ünnepek alkalmával használták csoportosan, ilyenkor megjelent itt az egész közösség, akár valóságosan, akár képviselői által. Ezen kívül vasárnaponként, a szentmise után itt álltak meg a férfiak beszélgetni, sőt – kisebb számban ugyan – ez ma is jellemzi őket.

Baraca egykori népének vallásosságáról templomán (és a szomszéd falvak lakóinak véleményén) kívül a katolikus vallásgyakorlásra jellemző módon a falusi tér néhány vallásos funkciójú eleme is tanúskodik (vö. Bartha 1990, 220). A falu belterületén négy kereszt található: egy a templom előtt, egy a falu központ-

jában, kettő pedig a temetőben. Egy-egy kereszt van a faluból kivezető utak mentén, a határban is. A még olvasható feliratúak közül 1906-ban állították a két legrégebbit. Hármat – feliratuk alapján – „Isten dicsőségére” állíttatott egy-egy család, egy pedig hálaadó.

Ezek a kereszték is a falu központi teréhez hasonló jelentőségű szerepet játszottak a falu életében. A vallásos életben az egyik temetői kereszt (és maga a temető) mindenszentek ünnepén került a középpontba, mivel köré gyűlve imádkozták a mindenszenteki litániát. A falu többi keresztjénél ezen a napon csak az állíttató családok égettek gyertyát, imádkoztak. A határbeli kereszték köré keresztjáró napok alkalmával szerveződtek a vallásos élet eseményei.

Eme állandó vallási funkciójú térelemeken kívül a falu belterületének központi része, a már említett, templom előtt kiszélesedő utcarész körül is szakrális jelentésű térré válhatott, vált megfelelő alkalmakkor. Úrnapján vált ez a tér a legláthatóbban megszentelt térré. A négy, zöld ágból készült sátor az adott napra látványával is ünnepi jelentést adott a hétköznapi térnek, s még inkább érvényes ez a szertartás idejére, amelynek során a résztvevők a templomból indultak, és miután mindegyik sátonál imádkoztak, oda is tértek vissza.

A Márk-napi búzaszentelés során a szakralizált teret a szentelés idejére egészen a szántóföldig bővítették ki. (Három lehetséges irányban, attól függően, hogy abban az évben hol volt a búzavetés.)

Ritka alkalmakkor, pl. püspökfogadáskor ennél is tágabb környezetre terjedt ki a vallási ünnep határa. A bérnálásra érkező püspököt ünnepi ruhában, lóháton a falutól 2 km-re lévő országúti elágazásnál várták, majd kísérték be a legények a faluba. Ilyenkor a templom előtti tér vált ünnepivé, itt alkottak kört a lányok, majd a legények is. Az ünnep harmadik állomásán a plébános várta a püspököt (és az őt kísérő fiatalokat) a templomajtóban, az idősebbek és a gyerekek pedig a templomban.⁶⁴ (A püspökfogadásról készült képeket – 5. kép [készült 1950-ben], 6. kép [készült 1999-ben] – lásd a Mellékletben.)

A templombúcsú (Szentháromság vasárnapján) látszólag szűk terű ünnep, mert ilyenkor csak a templom körül volt körmenet. (Manapság már nincs.) Mégis leginkább ez domborította ki Baraca, a vallásból adódó viszonylagos központi szerepét, ugyanis ezen a napon a szentmisén megjelentek mindhárom olyan csoportnak a képviselői, akik más ünnepeken egyenként (csoportonként) vagy egyénileg látogattak a faluba: a baracai családok rokonai, a faluból elköltözött családok és a filiális helyzetű szomszédos és távolabbi falvak népe.

64 1999-ben a felújított templom újraszentelésére érkező püspököt csupán a plébános várta a templomajtóban, ennek az ünnepnek a tere tehát beszűkült, három „állomás”-a közül csupán egy maradt. Ennek magyarázatára most nem térek ki, de a jelenség természetesen összefügg azzal, hogy – a parasztok vallásosságával nem jellemezhető cigányságtól eltekintve – a vallásos falu „kihalt”, azaz tulajdonképpen nem volt, aki fogadja a püspököt, nem volt, aki az emlékezetben még élő szokást felelevenítse.

Ezek az ünnepek az 1950-es évekig éltek Baracán ilyen formában, azóta minden vallási ünnep kizárólagos helye a templom. (Lásd a Melléklet 7. képét, a templom ünnepi, nagyszombati díszítéssel.)

A magánélet tereinek használatához hasonlóan a baracai cigányok térhasználat a nyilvános terek esetében is a parasztok aktív téralakításával szembeállítható passzív elfogadással jellemezhető.

A paraszti munka terei a cigányok mentális térképein egyáltalán nem szerepelnek. Míg a parasztok – természetesen – dűlőnevek szerint, pontosan ismerik a falu határát (ennek nagy részét még a mai gyerekeknek is átadták/átadják), a „cigányok” csak a belterületről elkülönülő falurészként tartják ezeket nyilván. Nem használják, nem is használták soha ezeket a tereket, csak létezésükről tudnak, míg a ma élő parasztok most is pontosan ismerik, ugyanis birtokolnak ezekben a határrészekben.

A falu központi terének használatában a két etnikum között olyan ellentét van, amely konfliktusgeneráló is lehetne. A legszembetűnőbb különbség abban rejlik, hogy a cigányok sokkal többet tartózkodnak a nyilvános térben. (Egyébként is, a falu egész belterületén, de erre a központi tér a legalkalmasabb.) A templom előtti kiszélesedő utcarészen esténként tízen-tizenöten gyűlnek össze beszélgetni, énekelni tizenéves fiatalok. Ellentétben az egykori paraszti közösséggel ezt a teret nem „tartogatják” ünnepi alkalmakra, hétköznapiakon használják, tehát – a paraszti közösség szemszögéből nézve – profán időben profán célra. Az effajta tevékenységnek – mint a fiatalok esti szórakozása, beszélgetése – a paraszti közösség esetében más típusú térben, leginkább a fonóházban volt a helye. Míg a paraszti közösség a legutóbbi időben is – a falu elnéptelenedése előtti utolsó időben – alakította, változó igényének megfelelően formálta ezt a teret (pl. új iskolát, kultúrházat építettek, felújították a templomot), a cigányok elfogadják, nem alakítják, csak használják azt.

Mindkét típusú tér használatában megragadható tehát az egy-egy etnikumhoz köthető sajátosság. A parasztok térhasználatához egészen a közelmúltig mind a téralakítás, mind a jelenlét szempontjából aktivitás rendelhető hozzá. Napjainkra e két jellemző úgy változott meg, hogy a jelentős mértékű paraszti népességcsökkenés passzivitássá alakította az egykori jelenlétbeli aktivitást, viszont a tér alakításában korábban is mutakozó aktivitás állandó a település paraszti származású népe részéről, azaz ma is jellemző, függetlenül a népességszám csökkenésétől. A cigányok múltbeli térhasználat a falu belterületét illetően – mind a téralakítás, mind a jelenlét szempontjából passzivitással jellemezhető. Állandónak mutatkozik, mert napjainkban is észlelhető részükről az alakításbeli passzivitás. Más a helyzet a jelenlétükkel, ugyanis igen magas arányuk a település összlakosságán belül, valamint a települési szegregáció felbomlása azt eredményezte, hogy jelenlétük a falusi térben igen intenzív. A paraszti közösség ma élő tagjainak e terekhez való viszonyulásában háttértapasztalatként ma is ott vannak az egyházi ünnepek, sőt a térelemek fel is elevenítik azokat. Erre hívja fel a figyelmet Bíró A. Zoltán is (Bíró 1991, 28).

Bíró A. Zoltán magyarázata szerint „az emberi környezetek többfélesége a hozzájuk való viszonyulás többféleségéből adódik: bennük személyes történetek rakódnak le, amelyeknek addig van értelmük, amíg van, aki azt kiolvassa és megélje” (Bíró 1991, 48). Ugyanerre az álláspontra helyezkedik Tóth Zoltán is, aki szerint a települést társadalma működteti, és ez a viszony a másik oldalról szemlélve is jel, „a település ilyen módon tükröz is, tükrözi a helyi társadalom mindenfajta viszonyait” (Tóth 1997, 13). Esetünkben ez azt jelenti, hogy az egykori paraszti közösség téralakító munkájának, jelenlétének ma nincs értelmezője, folytatója, ugyanakkor a településen belüli etnikai átrendeződés is nyomot hagy a településképpen, ami viszont a falu nem cigány lakói számára idegen. Eszerint a két egymás mellett élő etnikum más-más településen él, már ami a település tudati képét illeti.⁶⁵

4.7. Találkozási pontok

A két egymás mellett élő etnikumnak elsősorban találkozásaik során alakulhattott, alakult ki véleménye a másiktól, Baraca esetében nem beszélhetünk általában, tapasztalatokat nélkülöző etnikai előítéleteességről. A rendszeresnek tekinthető, családi kapcsolatokból adódó alkalmakon kívül a mindennapos, „véletlen” találkozásoknak is erős véleményformáló szerepe van.

Baracán a megkérdezettek véleménye szerint némi eltérés mutatkozik a parasztok cigányokról kialakult véleménye és a velük szemben tanúsított viselkedés között, ha egy-egy ember vagy egy-egy család kapcsolatáról van szó. Család csatláddal ugyanis csak olyan esetben találkozik, ha állandónak mondható kapcsolat van közöttük. Ilyen kapcsolat cigány és paraszt család között általában csak akkor létezik, ha az a szövetkezetesítés előtti időben gyökerezik. Ezeket a kapcsolatokat rendszerint műrokonsággal erősítették meg, bérmaeresztyszülő és keresztgyermeke között szilárdultak meg, pártfogó-pártfogolt jelleget öltve.⁶⁶

65 A mentális tér és az aktivitási tér tulajdonképpen különbségét, egy-egy hely mentális és használatbeli jelentőségének lehetséges viszonyait Sztankó Péter vizsgálta meg bodrogközi települések kapcsán (Sztankó 1999).

66 Azt, hogy a cigányok valóban pártfogót választottak, amikor a parasztasszonyokat hívták meg bérmaeresztanyának, alátámasztja, hogy a bérmaeresztanyák valamennyien viszonylag nagy birtokon gazdálkodó családokból valók. A paraszti lakosság 41%-át kitevő, 1940-ben és előtte született tizenkilenc személy közül – eleve kizárva azt a hét embert, akik az utóbbi húsz évben költöztek be a faluba, általában a pusztákról – tizenháromnak van cigány bérmaeresztgyermeke, és egyikük családjá sem a 6-10 holdon gazdálkodó kisparasztok közé tartozott. A fennmaradó hat személy közül csupán egyikük családjának volt nagyobb birtoka, ő tekinthető kivételnek. Két másik asszony idegen faluból jött férjhez Baracára, hárman pedig földtelen családból származnak. Beszélgetőtársaim is alátámasztották ezt a megállapítást: „Gazdagot választottak inkább. A cigánynak nem vettek nagy korozsmát, de a cigánynak mindig tartoztak. Nem vettek neki úgy, mint a parasztnak, mert parasztnak öltözet ruhát vettek, a lagzijára edényfélét. A cigánynak ezt nem adták, de a cigánynak mindig adták. (Pedig ha adsz, elvinnék a szemed világát is. A hitelt meg nem szeretik megadni...)”

A legidősebb, 1940 előtt született parasztokkal folytatott beszélgetéseim során igyekeztem képet kapni arról, mi a véleményük a baracai cigányokról, milyenek tartják őket a szomszéd falvakban élőkhez viszonyítva. Valamennyi beszélgetőtársam véleménye pozitív volt, ha más falvakban élőkhez hasonlította a baracai cigányokat, ám azt is mindig hangsúlyozták, hogy nagy különbséget látnak idősebbek és fiatalabbak között. Véleményüket, tapasztalataikat – egyúttal összevetve az idősebb és a fiatalabb generációt – így summázták:

„Az idősebb cigányok rendesek. Soha semmi bajom nem volt velük, pedig itt öregedtek meg. Régebben a parasztokat annyira tiszteletben tartották, a viláért se vétettek volna. Csak a fiatalokkal más. Most már laza a törvény.”

„A baraciak a környéken mindegyiknél rendesebbek. Aki úgy került be Baracára, úri népnek tartja őket. A házuk is tiszta, a gyerekek is tiszták, de a nevelés rendetlen. Azok a fiatalok, akik most nőnek, haszontalanok, de a régiek olyanok voltak, amilyenek lenni kell.”

„Az öregebb cigányok biztos, hogy helyesek. A fiatalok között ez már kivételes.”

Kizárólag a mai, fiatal (munkaképes) generációra vonatkozik beszélgetőtársaim véleménye a cigányok munkájával, munkához való viszonyával kapcsolatban: *„Ha valakit dolgozni hívok, és nem állok fölötte, nem halad.”*

A fentiekkel, tehát a legidősebbekével megegyező a fiatalabb generációk véleménye az idősebb, ötven-hatvan éves cigányokról, de ők is mindig hangsúlyozták, hogy csak az idősebbekről ilyen pozitív a véleményük. *„Minél fiatalabbak, annál rosszabbak. Még így is rendesebbek más falusiaknál, de az öregjeikkel egy napon sem lehet említeni őket, bár most sincsenek problémák velük.”*

A megkérdezett cigányok véleménye a parasztokkal való együttélésről szintén pozitív. Beszélgetéseink során arra kerestem a választ, hogy mi lehet az aránylag jó viszony oka, milyen különbséget látnak a két etnikum között, mi okozza azt, hogy a faluban csak néhány etnikailag vegyes házasság van, miért vallják magukat hivatalosan magyarnak.

A legidősebbek is, a fiatalabbak is azzal magyarázzák a falura jellemző békés viszonyokat, hogy már a hatvan-hetven évesek is itt nevelkedtek.

„Mióta én emlékszem, a baracai cigányokkal nincs probléma. Mert bennszülöttek. Ha nem azok, ott baj van. Már a nagyapánk is itt született. Itt van bér-makomaság is, látod, jól megvagyunk. Nekem is sok komám van. Gyűlölködés nincs, de legénykoromban jobban összejártunk. Bálban paraszt lányokkal is táncoltam, nem nézték, hogy én cigány legény vagyok.”

„Nem idegenek egyik a másiknak, azért nincs probléma. Gyerekkoromban sok volt a fiatal paraszt. Hozzászoktunk, hogy együtt járunk iskolába, egymás családjába is bejártunk. Ez sokat jelent. Soha nem volt ellentét, mert nem azt nézték, hogy cigány vagy paraszt, hanem azt, hogy baraci.”

„Emlékszem rá, volt egy bál Baracán. A fűgei cigányok meg akarták verni a baraci parasztokat, de a baraci cigányok is beleszóltak. Megverték a fűgeieket, pedig rokonaik voltak köztük.”

A két etnikum közötti alapvető különbségekkel magyarázzák azt, hogy a vegyes házasság Baracán nem jellemző.

„Cigány paraszttal soha nem jött ki házasság ügyében. Nem jöhetnek ki, mert nem egyforma vérmérsékletűek. Csak ideig-óráig tudunk kijönni. Egyszerűen nincs esély az együttélésre. A parasztoknál nem születik elég gyerek. Nem cél nekik a nagy család. A cigány úgy gondolkodik a gyerekekről, hogy ahol kettő eszik, eszik három is. De a paraszt arra gondol, hogy amennyi van, azt mind fel kell nevelni, ki kell házasítani, iskolába kell járatni. Jobban számítanak nekik az anyagiak. Mégis a parasztok a példa, mert nálunk is csökken a gyerekszám, csak nem olyan nagy mértékben, mint náluk. Mi heten meg hatan voltunk testvérek, de látod, nekünk már csak négy gyerekünk van. Ebben van a különbség köztünk. Igaz, van olyan paraszt, aki úgy él, mint egy cigány. De mégsem az! Neked is rajta van a hátadon a P betű, meg nekem is a C.”

„Az összeszokás az oka annak, hogy Baracán soha semmi konfliktus nem volt cigányok meg parasztok között, de annak is az az oka, hogy nincs vegyes házasság. Ismerjük egymást. Nagyon sok falura jellemző, hogy itt miért nincs, mást nem tudok rá mondani. Emlékszem két esetre, amikor valaki elvett volna cigány lányt, de a szülők megtiltották. Ha arról volt szó, hogy komolyodott, akkor nem keveredtek.”

„Valami különbség van köztünk, aminek nem biztos, hogy jó a közelében élni. Nem tudom megmagyarázni. Paraszt cigányhoz nem való. Az megvolt mindig Baracán, hogy komasági hívásra senki nem mondott nemet, de házasság nem volt, nincs is, csak egy. L. is úgy vehette el M-et, hogy az apja már nem élt akkor.”

A fenti pozitív vélemények ellenére megfigyelhető, hogy a parasztok a cigányok többsége miatt egyrészt nem érzik biztonságosnak a falut, másrészt úgy ítélik meg a cigányok nagy számát, hogy az sokat von le a település értékéből.⁶⁷

A megkérdezett parasztok legfiatalabb generációjának vannak olyan tapasztalatai, amelyek miatt nem érzik magukat biztonságban. Veszélyeztetettségi érzést okoz például, hogy a cigányok a parasztok erdejéből vágják a fát.⁶⁸ Sajátosan viszonyul ugyanehhez a jelenséghez a parasztok legidősebb generációja, az egyedül élő, hetven körüli asszonyok, akik fizetnek azért, ha nekik is visznek be

67 Ugyanez az idősebb cigányok véleménye is. Látva, hogy szinte csak cigányok várakoznak a buszmegállóban, nemegyszer megjegyezték, hogy *„milyen falu az, ahol ennyi cigány utazik. Az már nem is falu. Meg olyan sincs rendes helyen, hogy a cigányok ilyen szép nagy házakban laknak. Szegény X. Y. is, ha tudta volna, hogy cigányé lesz a háza, fel sem építette volna.”*

68 *„A télen láttam, hogy autóval hordják a fát az erdőről. Onnan a miénk felől. Gondoltam, ha meg nem is őrzöm (az Isten se őrzi azt már meg tőlük), legalább kinézek. Ne gondolják, hogy nem tudjuk, nem látjuk, hogy mit csinálnak. Hallottam, hogy tényleg a miénkben csattognak. Megyek beljebb, hát látom, megszámolom: tizenötven vannak. Már egy jó darabot kiirtottak. De hogy! Ilyen tuskót hagytak ni, a derekamig ért. Vágták, egyiket a másik után, nem válogattak. Nem állhattam meg szó nélkül. Mondom:*

a cigányok abból a fából, amit az ő erdejükből vágtak ki. Ismét más az öreg cigányok viszonyulása, akik manapság is egész ősszel járnak az erdőre gallyat gyűjteni téli tüzelőnek, és elítélik az erdőt szinte irtó fiatalokat.

A cigányokkal naponta találkozó boltos és kocsmáros negatív véleménye róluk egyrészt szintén ahhoz köthető, hogy nagy falubeli arányuk miatt nem érzik biztonságban magukat. Másrészt konkrét negatív tapasztalataik vannak velük kapcsolatban.

„Én egy éve vagyok itt, de hidd el, ez alatt az idő alatt is sokat változtak. Azóta is szaporodnak, érzik, hogy ők az urak, ez nagy lovat ad alájuk. Ha nem adok nekik hitelt, akkor nincs forgalmam, de ha adok, nem adják meg. Hiába írom ki a tartozást az ajtóra, bennük nincs szégyenérzet. Én az állam helyébe négy részre osztanám a segílyt, úgy adnám nekik hetente, mert így a végén már kenyérre sincs.”

„Három éve jöttem ide, de nem tudtam, hogy hova jövök. Rögtön egy hónap után lekiabáltak, mert nem adtam hitelt. Kezet is emeltek rám. Itt úgy szoktatták a népet, hogy hitelt adnak, én meg nem adok. Alapvető baj, amikor valaki elkezd nekik hitelt adni. A cigány olyan, hogy ha egyszer kap, akkor rá is kap a kereskedőre. Pedig muszáj lesz nekik megváltozni, mert így üldözni fogják őket. Nem tudnak beilleszkedni a társadalomba. Szemtelenek, mert meg tudnának élni, de bennük van, hogy örülnek, ha a fehér embert be tudják csapni egy koronával. A legfiatalabb generáció a legrosszabb. Örülnek, ha nincs munka. Baracán is úgy viselkednek, hogy ők az urak, de én nem félek tőlük. Szigorúan kell bánni velük. Nem értenek másképp. Nincs mese. A csendőröknek is így kéne. De a törvény most még nem ilyen. Szétszedték az óvodát, de nincs ügy belőle. Teljesen le fog szegényedni a falu. Megvannak, de nem újítanak, nem tartanak karban semmit. Szigorú polgármester kéne.”

A parasztek véleménye, a cigányokról alkotott képe tehát elsősorban attól függ, hogy a cigányok mely korosztályáról van szó. Az idősebbekről egységesen az a vélemény alakult ki, hogy *„rendesek, helyesek”*. Beszélgetéseinkből kiderült, hogy ez nem véletlen, az az oka, hogy a ma hatvan-hetven éves cigányok fiatalabb korukban igyekeztek életmódjukkal a paraszti normákat, a falusi társadalom elvárásait követni. Ez tükröződik saját vélekedésükben is a mai faluról, te-

– Vágjátok, vágjátok...?

– Nem a tiedet vágjuk.

– Hát akkor kié ez az erdő?

– A miénk. Itt már minden a miénk.

Nem szoltam rá semmit, mert mit mondhatasz már erre, csak mondtam:

– Jól van, ti tudjátok.

Erre M., akié a fűrészt volt, mondta a többinek, hogy menjenek ki belőle, mert ő nem akar bajba kerülni, ha feljelentem, elveszik a fűrészt is. Odébb mentek, a K. G-éba, de hiába. Mindegy, hogy kiével kezdik, úgylis kiirtják az egészet. Na, de rátettem a célt, a tavaszon kivágom az egész erdőt, akármi lesz. Mégis, a cigány kivágja a szálát, én meg szedem utána a gallyat...?”

hát ők is érvényesnek, talán távolabbról, de követendőnek tartják a paraszti normákat.⁶⁹

Ellentétben az öregekkel, a fiatal cigányok megítélése negatív. Annak ellenére, hogy a parasztok is hangoztatják a békés együttélést, megfigyelhető – pl. az erdő kapcsán –, hogy ha személyes találkozásokkor nem is mindig éreztetik egymással, vannak fenntartásaik a másikkal szemben. Mindebből úgy tűnik, a „hivatalos” vélemény mást, nagyobb fokú bizalmatlanságot és tartózkodást rejt, még akkor is, ha külső „támadás” esetén mindkét fél hangsúlyozza a lokális összetartozást.

2004 nyarán egy tanulságos eset világított rá arra is, hogy az idegent elég egyszerűen „át lehet verni”, de arra is, hogy a viszonylagos békesség ellenére igen éles határ húzódik a két etnikum között. A falusi boltban a megszokott eladót nyári szabadságán egy, a településen teljesen ismeretlen személy helyettesítette. Megszokott dolog a boltban a „hitelezés”: az eladó felírja, ki miért nem fizetett, így sok ember segélyosztásig a boltos adósa. Amint valaki észrevette ezen a napon, hogy az eladónak egyáltalán nincsenek meg az eligazodáshoz szükséges tapasztalatai, ismeretei, csak annyit mondtak neki, hogy hitelezni lehet, de „írja fel”, azonnal hatalmas vásárlási láz tört ki. A vásárló cigányok természetesen nem fizettek, csak felírták, amit vettek – a parasztok nevére. Mikor eleget vásároltak, valaki közülük felhívta a bolt tulajdonosát a szomszéd faluban, hogy „nézzen a körmére” az eladónak. „Természetesen” a boltos húzta a rövidebbet: a tényleges vásárlók személyére soha nem derült fény, a felírt nevek viselői nem fizettek, az eladó nem tehetett róla, hogy nem készítették fel a speciális viszonyokra.

Annak ellenére, hogy a cigányok látszólag a parasztokat akarták bajba keverni, nem feltétlenül erről van szó. Nagyon jól tudták ugyanis, hogy egyrészt ők nem fogják kifizetni az összegeket, másrészt a bolt tulajdonosa sem fogja elhinni, hogy a számlák valóban az övéik. Vagyis azonnal átlátták, hogy ezt minden következmény nélkül megtehetik, fölöttébb rugalmasan kihasználták az idegen személy hátrányos helyzetét. Igaz, a parasztokra negatív, de passzív szerepet osztottak az „ötletgazdák”, ám ennek során biztosan építhettek és építettek is arra, hogy végül a parasztoknak semmi káruk nem származik majd a dologból. Tehát nem velük szemben, hanem az idegen eladóval szemben voltak „gátlástalanok”. A történet „úgy kell neki, ha ilyen mulya” tanulsággal került be a köztudatba. Az esemény tehát a lokális összetartozás biztos tudatában szerveződött, a két etnikum közösségen belüli szerepének tisztán látása mellett, a viszo-

69 Alátámasztja ezt egy véletlen megfigyelésem is. 1999 decemberében kérdőíves felmérést végeztem az adventi koszorú falubeli elterjedésének feltérképezése céljából. Az egyik ötven év körüli cigány férfi ekkor fejtette ki véleményét: *„Feleslegesen járod végig a falut. Kérdezd meg a parasztoktól, hogy van-e nekik. Majd ha náluk találsz, pár év múlva lesz nekünk, cigányoknak is. Ez így szokott lenni. Cigány a paraszttól tanul.”*

nyok tökéletes ismerete birtokában. Ebben az esetben a falu mint közösség „mi”-ként állt szembe a kívülálló, idegen „ők”-kel, még akkor is, ha benne a két etnikum élesen elkülönül (a Mi–Ők szembenállás alapvető csoportélményéről lásd Katona 1996, 59; Lampl 2000, 62).

Mindezek arra engednek következtetni, hogy az erős és népes paraszti közösség térben tartotta magát távol a cigányoktól, kezdetben a két etnikum szegregált településen élt. A cigányoktól is igazodást követelő értékrendjük az idős cigányok életében ma is meghatározó. Az 1960–1970-es években a fizikai térben ugyan közelebb került, sőt keveredni kezdett a cigányok és a parasztok lakóhelye, de ez nem hozott magával életmódbeli, értékrendbeli hasonlást, sőt az ebben az időben kiskorú generációt nevezik ma a parasztok „haszontalan”-nak. A fizikai térbeli közelség tehát viselkedésbeli, társadalmi térbeli elhatárolódáshoz vezetett. Az idősebb generációk egykori közös szórakozása a mai Baracán teljesen elképzelhetetlen. A kisebbségbe került parasztság életmódjában nem követi az immár többségi cigányságot, hanem a korábbi arányokból adódó sémáknak megfelelően saját helyzetét szeretné dominánsnak érezni. A 80%-os többségbe került cigányok idősebb nemzedékei viszont úgy viselkednek, mint amikor kisebbséget alkottak. A fiatalok az idősekkel ellentétben nem törekszenek arra, hogy megfeleljenek a parasztok elvárásainak. Arra, hogy ez a parasztokat miképpen érinti, az idősek és fiatalok – erdejükkal kapcsolatos – eltérő reakciója világít rá.

Következtetésként azt szűrhetjük le, hogy Baracán cigányok és parasztok együttélése problémamentesebb (vagy a problémák felszínre kerülését erősebben akadályozó) volt abban az időben, amikor arányuk a településen belül fordított volt, mikor a cigányoknak az erős paraszti közösség elvárásaihoz kellett igazodniuk. Ezt ők maguk is pozitívan ítélik meg, szükségesnek tartják, tükrözi az öreg cigányok néhány – már említett – megnyilatkozása csakúgy, mint pozitív megítélésük a parasztok részéről. Azt, hogy nem az idősebbek emlékeztetének fiatalkori életüket megszépítő működéséről van szó, a cigány fiatalok egyikét (szintén véletlenszerűen tapasztalható) megjegyzése is jelzi. 1990 óta az önkormányzati választások során a polgármesterjelöltek között mindig volt cigány jelölt is. Mégis, csupán a két utóbbi választás során győzött cigány jelölt. Ebben először az is szerepet játszott, hogy a kb. 60 fős paraszt lakosságból négyen(!) is indultak a polgármesteri címért. Ezzel szemben a 300 fő fölötti cigány lakosok közül csak egy jelölt volt. Főleg a fiatal cigányok adnak hangot azon véleményüknek (apróbb ügyintézésbeli gondokat tapasztalva), hogy „a polgármesterség nem való cigánynak. Legközelebb parasztot kell választani.”

Ezzel ellentétben 2006-ban ismét cigány polgármestert választottak, ugyanazt, akit az előző ciklusban. Fontos azonban megjegyezni, hogy a versengésben szavazatai alapján második egy nem cigány jelölt lett, akire – a kapott szavazatok számából ítélve – a cigányok közül is sokan szavaztak. Esélyei nem voltak jók, mivel pár évvel ezelőtt elköltözött Baracáról, csak a választás kedvéért jelentkezett visza állandó lakosnak. Az önkormányzati választás körüli „közbeszéd”-ben megfogalmazódott, hogy az illető sokkal több szavazatra számíthatna a cigányok körei-

ből is, ha nem így „viselkedik”. Emellett azt is felrótták neki, hogy az 1990-es évek elején, a több falut tömörítő állami gazdaság egyik vezetőjeként elsőként a saját falujabeli cigányokat bocsátotta el. Ez még inkább csökkentette az esélyeit. Magasan a legtöbb, a megválasztott polgármesternél is lényegesen több szavazatot kapott azonban egy nem cigány, köztisztviselőként álló személy, természetesen csak képviselőként. Az ő személye kapcsán a cigány többségű, de némi nem cigány lakossággal is bíró Baraca teljesen egységes értékrendet mutat.

Beszélgetőtársaim véleménye azt jelzi, hogy Baracán a cigányok és a parasz-
tok teljesen egyértelműen és biztosan sorolják be önmagukat és egymást valamelyik csoportba. Az, hogy ezt mi alapján teszik, beszélgetéseink alapján ezúttal megválaszolatlan, de legalábbis kissé tisztázatlan kérdés maradt. Elsősorban a vezetéknev, a származástudat a megkülönböztetés, az etnikai (ön)besorolás alapja. Bizonyára nagyban hozzájárult érdeklődésem eredménytelenségéhez, hogy azt részemről „értetlenkedés”-nek tekintették.

„Belenevelődtünk, nem lehet tudni, hogy mi alapján.”

„Névről tudni, vezetéknevről. Kevés cigányban a Sándor, Kovács stb. Lakatos, Horváth, Máté, Kárász a sok.” – „Származás szerint lehet csak eldönteni. Idegen nem tudja megállapítani, de minden falubeli tudja, ki a cigány, ki a paraszt.”

„Én tudom, hogy miért vagyok cigány. Mert a nagyapám is az volt. Meg az övé is az volt. Nem volt paraszt a családban. A vezetéknev szerint lehet leginkább megkülönböztetni.”

„Mindenki tudja magáról, hogy ki a cigány, ki a paraszt. Ha ezt egymás szemére vetnénk, nem tisztelnénk egymást, akkor nem lennénk ilyen békésen. Nem foglalkozunk vele, nem fontos. Nem úgy, mint a szlovákokkal. Magyar a szlovákra, szlovák a magyarra haragszik. Ilyenkor magyarnak érezzük magunkat. De cigány–magyar szempontból nem kell nyilvántartani, mert mi nem akarjuk egymás szemére vetni, hogy te ilyen vagy olyan vagy.”

„Magyarnak valljuk magunkat, hát persze. De nem lehet legénykedni a magyarsággal, mert az száz százalék, hogy a szlovákok se a paraszt, se a cigány magyart nem nézik semmibe.”

„Nem tudom, hogy van ez, ki a cigány. Ezt nem kell eldönteni, nem kell rajta gondolkodni, ezt mindenki tudja, aki annak született. Én magyar cigány vagyok. A személyimbe is az van írva, hogy magyar. Baracán azt vállalják, hogy magyar cigányok. Azt hiszem, mind így vannak ezzel. Magyar cigányok vagyunk, és a szlovák irigykedik a magyarra. Ez biztos!”

E két utóbbi vélemény olyan dimenzióba helyezi a problémát (tulajdonképpen az azonosságtudat alapját), amely az etnicitás mibenlétének vizsgálatán belül éppen a legutóbbi időben vitte új irányba a kutatást, és a kiindulópontok különbözősége miatt az irányzatok a megragadhatóság kérdésében sem jutottak közös nevezőre (Barth 1996, 3–25). A két idézett vélemény egyrészt jelzi az etnicitás folyamatszerűségét, másrészt pedig rávilágít a cigányság sajátos önmeghatározására, azonosságtudatára, ugyanis nem csupán a baracaiakra jellemző, hogy az leginkább akkor ragadható meg, ha szembeállítható vagy legalább viszo-

nyítható valami máshoz. „A cigányság etnikus öntudata, szimbolizációja tehát csak a »többségi társadalomhoz« való viszonyrendszerében és viszonyulásán keresztül értelmezhető” (Keményfi 1999, 144).

4.8. A paraszti normák cigányokra gyakorolt hatása

A parasztok életmódjának, felfogásának cigányokra gyakorolt hatását jelzi, hogy családjaikban (igaz, a népesség összességében az ellenkezője érezhető) nemzedékről nemzedékre csökken a gyerekszám.

Elsősorban az ideálisnak tartott családmódel (gyerekszám) és a munka, illetve az általa elérhető anyagi javak, az ezen alapuló társadalmi besorolás tehát azok a „törésvonalak”, amelyek mentén a cigányok és a parasztok közötti különbségek leginkább kiütöknöznek. Az említettek mellett a választások körüli „közbeszéd”, az adventi koszorú kapcsán kifejtett vélemény, a lakóházakról, a faluképről megfogalmazott nézetek azt jelzik, hogy Baracán a cigányok nem akarnak paraszttá válni, de az adott időszakban, abban a faluban számukra megnyilatkozó paraszti kultúrának a szemükben presztízse, talán távoli és szelektív követésre ösztönző vonzása is van.

Nem lehet ugyan minden kétséget kizáróan bizonyítani, hogy a cigány családok esetében a paraszti normák térnyerésével magyarázható a gyerekszám csökkenése, ám ezt ők maguk is ezzel hozzák összefüggésbe. A csökkenés maga tény, ami kitűnik a gyerekszám alakulását áttekintő táblázatokból is.⁷⁰

A 8. és 9. táblázat a Mellékletben szereplő összeírás egyszerűsített eredménye. Az összeírás a 2004. évi adatokat, az akkor Baracán élő cigány családokat tartalmazza. Az adatok nem a polgármesteri hivatal lakosságnylvántartásából, hanem saját összeírásomból származnak, ezért néhány esetben a hivatalostól eltérő képet mutatnak. Az összeírás során azt vettem figyelembe, hogy kik azok, akik ténylegesen a településen élnek. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy állandó lakhelyük is Baracán van, ezért nem biztos, hogy szerepelnek a hivatalos nyilvántartásban. A lakosság személyes adatainak közlése személyiségi jogokat sértene, ezért a neveket nem közlöm, összeírásomat úgy változtattam meg, hogy csak monogramokat teszek közzé. Amennyiben baracai lakosok olvassák összeírásomat, az számukra nagyon könnyen megfejtendő, ám a családokat ők enélkül is ismerik. A családösszeírásban néhány mellékjelet is használok, amelyekből azonban ezúttal nem vonok le következtetéseket. Dőlt betűvel jelölöm azokat a személyeket, akik több évtizedig nem éltek Baracán, az 1980-as évek elején elköltöztek, ám az 1990 óta eltelt időben visszaköltöz-

70 Egyik, már korábban is idézett cigány beszélgetőtársam ezt a véleményét meg is fogalmazza: „Mégis a parasztok a példa, mert nálunk is csökken a gyerekszám, csak nem olyan nagy mértékben, mint náluk. Mi heten meg hatan voltunk testvérek, de látod, nekünk már csak négy gyerekünk van.”

tek. Félkövér betűvel azokat jelölöm, akik nem Baracán születtek, házastársuk miatt kerültek a faluba. Ezzel érzékeltetni szeretném, mennyire jellemző a települési endogámia, a „belterjesség” a cigány népességre (is). A nevek mellett szereplő elk. rövidítés azt jelzi, hogy az illető felnőtt korára elköltözött Baracáról, így a további nemzedékek sorába nem került bele, gyerekeit már nem vettem számba. Zárójellel azt jelzem, ha a házasság megszűnt, ám a házasságból született gyerekek Baracán élnek, így az elemzés részévé váltak. Az átlagszámítás során azok a személyek is bekerültek a számításba, akiknek nincs gyerekük. Baracán csupán néhány cigány–paraszt vegyes házasság van. Nagyobb nyomtatott betűkkel jelölöm a nem cigány házasságot. Ezek a személyek az egyszerűség kedvéért kerültek bele az összesítésbe, ugyanis alig észlelhető különbség mutatkozik a számszerű eredményekben, ha őket ki is hagyjuk. Az érintett családokra jellemző házassági „tendencia” szintén emellett szól, az említettek ugyanis egyedüli nem cigány tagjai a cigány családoknak. Az összeírásban szereplőkön kívül két 8-8 fős cigány család él ma Baracán. Őket ezúttal azért hagytam figyelmen kívül, mert a gyerekszám alakulása esetükben semmiképp nem jelezhet paraszti normákhoz való igazodást sem, attól való eltérést sem, ugyanis nem töltöttek tíz évnél hosszabb időt Baracán. Ebben az esetben bármilyen hatásról beszélni (különösen a többi család 100-150 éves jelenlétének fényében) elhamarkodott kijelentésekhez vezetne.

Az 1. nemzedék az 1910–1920-as, a 2. az 1920–1930-as, a 3. az 1940–1950-es, a 4. pedig az 1970–1980-as években születetteket jelöli, az ő gyerekeik száma szerepel az adott oszlopokban. A „furcsa” (tizedes) számok átlagok, a valós gyerekszámokból alakultak ki. Egy-egy bekeretezett egységben vagy egy személy, vagy egy házaspár szerepel. Mindig közlöm a személyek születési évét, esetleg az elhalálozását is. A házasságok nevei és születési éveik alatt szerepel a gyerekszám. A további nemzedékek és a nekik megfelelő oszlopok esetében is ugyanezt a szerkesztésmódot alkalmaztam. Nem volt céлом családfák összeállítása, az összeírás ilyen formába rendezésével csupán a gyerekszám többgenerációs, családokon belüli alakulását szeretném (a lehető legegyszerűbb módon) szemléltetni. A számok felfejtésével nem a település cigány lakosságának összességét kapnánk meg, ugyanis a személyek többsége a család-összeírásokban nem egyszer, hanem legalább kétszer szerepel. Ennek az az oka, hogy a baracaiak az elemzett időszakban leginkább helybeli házastársat választottak. Ezért fordulhatnak (és valóban fordulnak is) elő a személyek legalább kétszer az összeírásban. Ebben az esetben ez nem zavaró tényező, mivel áttekintésem célja nem a teljes népesség pontos közlése, hanem az egyes családok generációihoz köthető gyerekszám változásának, egyfajta tendenciának az érzékeltetése. A családokat Andorka Rudolf „családrekonstrukciós” módszeréhez némiképp hasonló módon építettem fel, de nem történeti, hanem „élő” anyagból (vö. Andorka 1975b, 46–63). Minden esetben a ma élő legidősebb családtagok jelentették a kiindulópontot, ezek a személyek kerültek az 1. nemzedék oszlopába. (A 2. nemzedék az, amellyel a többivel való összehasonlítást érdemes kezdeni, ugyanis az 1910–1920 között született 1. nemzedéknek ma

már kevés élő tagja van.) A családokat akkor is egy egységként kezeltem, ha az őket összefogó szülők nemzedéke már nem él, ám a házasságból született gyermekek többsége és családjaik (általában 60-70 éves testvérek és gyermekeik, unokáik) ma Baracán élnek.

Különösebb elemzés nélkül is egyértelmű és a táblázatok adataiból jól látható, hogy a gyerekszám az eggyel korábbi nemzedékhez képest minden esetben csökkent. Az összesített és átlagos adatok a valós képet mutatják. A mellékletbeli összeírásban is csupán egyetlen olyan eset fordul elő, amikor a szülők nemzedékéhez képest a következő nemzedéknél növekszik a gyermekek száma, hétről tízre. E kivételes eset ellenére elmondhatjuk, hogy a cigány családok gyerekszáma nem radikális, mégis folyamatos és fokozatos csökkenést mutat az utóbbi 80 évben. Az összeírás és a táblázatok emellett azt is bizonyítják, hogy a baracai cigány családok (a már említett két kivételtől, kétszer 8 személytől és az összeírásban megjelöltektől eltekintve) származásukat tekintve helybeliek, mintegy száz éve élnek a falu paraszt népességével egy helyen. Számszerűsítve ez azt jelenti, hogy kb. 350 személy 12 többgenerációs családhoz tartozik. Az egy házaspárra jutó gyerekszámot, annak átlagát tekintve megállapíthatjuk, hogy a mai szülők (az 1970–1980-as években születettek) nemzedéke már az átlag 3 gyermekszámmal alig lépi túl az egyszerű reprodukciót, mégis: az még kimeríti a bővített reprodukció fogalmát.⁷¹ A legfiatalabb nemzedék már csupán „egyszerű reprodukció”-t produkál, de ezt az eredményt még nem tekinthetjük minden esetben véglegesnek, ezekben a családokban még szülehetnek gyermekek.

71 Andorka Rudolf bővített reprodukción azt érti, ha a gyermekek nemzedéke több főből áll a szülőkénél, egyszerűnek pedig azt nevezi, amikor éppen annyi gyermek születik, amennyi szülő van (Andorka 1981, 105).

8. táblázat. A gyerekszám alakulása a ma élő baracai cigány családok egyes nemzedékei esetében

	1. nemzedék	2. nemzedék	3. nemzedék	4. nemzedék
1. család		8	4+0+3+4+ +4+3+3=21	2+2+2+2+2+1+ +2+2+1+2+2+1+ +2+2=25
2. család		6	5+5+2+4+4=20	3+1+2+2+1+2+ +3+2+2+2+2=22
3. család	7	10+8+3+2+ +4+5+5=37	4+3+4+3+1+2+0+2+0+ +3+2+3+1+4+3+6+0+ +1+1+2+2+2+2+2+2=55	2+2+1+3+ +0+1+2+2=13
4. család		7	4+3+4+2+ +4+4+2=23	2+2+1+2+ +2+1+1=11
5. család	6	6+3+0+4+ +5+3=21	5+3+3+3+3+3+ +3+2+2+3+1=31	2+2+1+1+2+1+ +2+1+3+1=16
6. család		5+4+2=11	3+3+3+4+ +4+2+2=21	2+3+0+1+2+2+ +2+1+2+1=16
7. család			5+2=7	2+2+1+1+2=8
8. család		7	3+3+0+1+2=9	2+1=3
9. család			1+3+1+3=8	4+3=7
10. család		1+4=5	3+2+1=6	
11. család			6	3+4+2+1=10
12. család			3	2+3=5
Összesen	13	65	210	136

9. táblázat. A gyerekszám átlagos alakulása a ma élő baracai cigány családok egyes nemzedékei esetében

	1. nemzedék	2. nemzedék	3. nemzedék	4. nemzedék
1. család		8	3	1,7
2. család		6	4	2
3. család	7	5,2	2,2	1,6
4. család		7	3,2	1,5
5. család	6	3,5	2,8	1,6
6. család		3,6	2,6	1,7
7. család			3,5	1,6
8. család		7	1,8	1,5
9. család			2	3,5
10. család		2,5	2	
11. család			6	2,5
12. család			3	1,6
Összesen	13	42,8	36,1	20,8
Átlag	6,5	5,35	3	1,8

A lokális összetartozás fontosságára már az etnikumok egymásról alkotott képének jellemzése során is fény derült. A családok „összeszerkesztése” további

bizonyítéka annak, hogy a baracai cigányok nem szívesen fogadnak be – tömegével különösen nem – idegen cigányokat. Van azonban ennek az elmondottaknál „beszédesebb” jele is, igaz, „véletlenül” történt az esemény. A Baracától 13 km távolságra lévő Tornalja évek óta küzd a szociálisan gyenge helyzetű és a legtöbb esetben roma származású lakosok lakásgondjaival. 2004-ben e gondok enyhítésére megvásároltak Baracán egy már üresen álló házat, azzal a céllal, hogy a város kiutalja a rászorulóknak, akikről „köztudott” volt roma származásuk. (Valószínűleg Baracára is azért esett a választást, mert roma falu „hírében áll”.) A baracai cigányok erről elég gyorsan tudomást szereztek és közfelháborodással fogadták, mondván, a cigányok sem egyformák, *„ne jöjjenek ide idege nek, mert akkor sokkal rosszabb lesz nekünk”*. Nem lehet tudni, milyen úton módon, de az addig üresen és sértetlenül álló ház egyszer csak „fogyatkozni” kezdett, lassan eltűnt néhány „része”. A történet – jelenlegi szakasza – azzal végződött, hogy a tornaljai romák meg sem próbáltak Baracára költözni, bár ennek bizonyára az ő szándékuk is oka lehet, nem csupán a baracaiak hozzáállása. A ház eladását egy baracai lakosnak (cigány lakosnak) a tornaljai képviselőtestület 2005. júniusi ülésén hagyta jóvá (*A Tornaljai VKT...* 2005, 2).

Ebből egyenesen következik, hogy ha a települést tekinthetjük is a „roma probléma” egyik helyszínének, cigány lakóiról nem állíthatjuk, hogy etnikai alapú mi-tudatuk erősebb lenne a lokális alapú mi-tudatnál. Ebbe a saját csoport-fogalomba viszont a településen élő parasztokat is beleértik, de csak a maguk helyén, a köztük húzódó határt soha nem összemosva.

5. ÖSSZEGZÉS

Baraca lakóiról mint falusi társadalomról összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a mélyreható változások előtti időszakban pozitív énképük volt. A kutatásom során megkérdezett személyek mindannyian pontosan megnevezték, a környező falvakhoz viszonyítva, miért „különb” az ő településük. A különbségeket szövegükben leginkább a dolgosság, az erkölcsösség, a vallásosság köré rendezve fogalmazták meg. A társadalom belső tagoltságát a családok anyagi adottságai, vagyona határozta meg legerősebben. Az emlékezettel elérhető időben a (kis)nemesi-jobbági eredetű különbözőség tudata megmaradt ugyan, ám a különbség fizikai, lélektani megnyilvánulásainak konkrét eseteivel, jeleivel alig-alig találkozni. A falu nemesi-paraszti különállásának egyik megragadható bizonyosága a településszerkezetben mutatkozik meg: a belterületen élesen elkülönülő falurészt alkot a nemeseklakta szög (Gecse szög), a falu határában pedig szintén elkülönül a nemesi és a paraszti birtok. Ettől eltekintve azonban a tagolódásnak, csakúgy, mint a különböző rétegek megnevezésének alapja az 1950-es évekig a földbirtok volt, egész házhelyesek, fél házhelyesek, negyed- és nyolcadrészesek, valamint zsellérek éltek egymás mellett. A területi és anyagi alapú rétegződésen túl a falu egyben vérségi, rokonsági egységeket is alkotott. Utóbbi egységek együttműködése alkalmanként, főleg „külső támadás” esetén mutatkozott meg. A munkaszervezeti formák sajátosságai már a 20. század első felében előrevetítették a falu paraszti népességének későbbi fogyását, tekintve azt, hogy csaknem teljesen hiányzik közülük a kalákaszerű kölcsönös segítség, illetve az csak abban az esetben fordult elő, ha nem kínálkozott más, járható út. Az üzemszervezet terén elsősorban a legnagyobb birtokosokra, a 70-80 holdasokra jellemző egykézés sok esetben életképtelenné tette a gazdaságokat. Az azokat működtető családok a földbirtok minden áron való gyarapításának szándéka miatt befelé fordulóvá, bizalmatlanná, rugalmatlanná váltak. Azt, hogy a falu mégis közösségként működött, jelzi, hogy az 1920-as években még megvágotta, kit fogad be és kit nem. A Baraca határába költözött szlovák nemzetiségű telepeseket teljesen figyelmen kívül hagyták, míg a velük szinte egyszerre érkező medvesalji magyar családokat befogadták. Az 1953-as szövetkezetesítést ugyan nem fogadták kitörő örömmel, ám miután gazdálkodása sikeresre fordult, mindenki megtalálta benne egyéni hasznát is. Az általa megszerezhető javakat beillesztették a közösség értékrendjébe (olyannyira, hogy egy ideig a plébános volt a pénztárnok), tehát a korábbi földgyarapítást a házépítés, annak berendezése, a gyerekek „elindítása” váltotta fel mintaként. A következő külső beavatkozás azonban már megviselte a falut. A már az 1940-es évektől jelentkező vá-

rosba (elsősorban a közeli Rimaszombatba és Tornaljára) költözések azután váltak visszafordíthatatlan, elnéptelenedéssel végződő folyamattá, hogy a szövetkezetet a Bátkai Állami Gazdaságba, a falut pedig (közigazgatásilag) Fügéhez csatolták. Ezzel párhuzamosan a korábban faluszéli cigánytelep lakói beköltöztek a megüresedő házakba. Az 1970-es évekre létszámuk tekintélyesen megnövekedett. Baraca paraszt népessége az 1940 óta eltelt időben összesen 374 főt veszített. Ami ebből nem magyarázható a férjhez menők természetes veszteségével: 61 családfő és velük együtt összesen 209 családtag költözött el ebben az időben. A 20. század első évtizedeinek néhány cigány családja mára 372 főre szaporodott. Ez a gyarapodás nem máshonnan Baracára költözőket jelent, hanem azt, hogy a baracai családok szaporodtak így el. Amennyiben megszerkesztjük a ma élő többgenerációs cigány családok családfáját, azt tapasztaljuk, hogy ez a 300-nál több személy 12 többgenerációs családot jelent.

A parasztok elköltözésének, véleményem szerint, a korábbiakban bemutatott több tényező együttes hatásában kereshetjük az okát. A ma Baracán élő 61 fő csonka közösséget⁷² alkot, nem „termeli ki” az életképes irányításhoz szükséges elitet sem. Családi, rokoni szálaik nem feltétlenül egymáshoz kapcsolják őket, inkább a már elköltözöttekhez kötődnek ilyen módon. A mellettük élő cigányok viszont számukra nem jelentenek viszonyítási pontot. Értékrendjük, életmódjuk egyáltalán nincs hatással a parasztokra, a még népes paraszt közösség esetében sem volt.

Ezzel szemben a cigányokról általában elmondható, hogy némi hatást gyakorol rájuk a parasztok értékrendje. Ezt nem csupán „parasztizálódó”⁷³ életmódjukból, nem csupán a csökkenő gyerekszámából láthatjuk, hanem beszélgetések, találkozások során is hangoztatják. A sok évtizedes egymás mellett élés hatásával is magyarázható, hogy – ellentétben más falvak cigány lakóival – elhatárolják magukat, minden tőlük telhetőt megtesznek azért, hogy ne kelljen befogadniuk idegen cigányokat.

72 A *közösség* fogalmát – munkám során végig – Sárkány Mihály definíciója és Szabó László magyarázata értelmében használom: „területileg körülhatárolhatóan együttlakók olyan csoportja, akik egymással közvetlenül érintkeznek, közöttük a tevékenységek sorozatában valósul meg a társadalmi együttműködés folyamata, amely a kölcsönös függés, az együttműködés és egységesülés gyakorlatát és magatartását teremti meg körükben” (Sárkány 1980, 330).

Szabó László debreceni egyetemi, Fél Edit és Tönnies elméletét is bemutató előadásai értelmében az *organikus közösség* az *organizált társadalom* fogalmával állítható szembe (Szabó L. 1996; Tönnies 2004, 9–13). Fél Edit a két fogalom megkülönböztetése mellett azt is hangsúlyozza, hogy az egyén a társadalomnak is a közösségen keresztül tagja (Fél 2001, 324).

73 Havas Gábor kifejezése, aki a baranyai és a borsodi apró falvak cigány népességének jellemzőit vetette össze. A „proletarizálódó” borsodi cigányokkal szemben a baranyaiak életmódjáról mondja, hogy parasztizálódik (Havas 2004, 192).

A cigány–paraszt viszony még a mai etnikai arányok mellett (vagy azok ellenére) is asszimétrikusnak nevezhető.⁷⁴ A parasztok az 50-60 évvel ezelőtti rögzült módon kezelik a cigányokat, úgy, mint abban az időben, mikor a falu összlakosságának 10%-át sem alkották. Felmerül azonban a kérdés, hogy valóban illik-e erre a viszonyra az asszimetria kifejezés, ugyanis a cigányok maguk is elfogadják ezt a nézőpontot.

Az egy településen töltött évtizedek – Baraca esetében – mind ez ideig nem vezettek nyílt etnikai konfliktushoz. A két etnikum egymásról alkotott képében nem a negatív vonások erősödtek, hanem egymás ismerete. Ez természetesen nem jelent sűrűdésmentes idillt, pusztán annyit, hogy mindenki tudja, hol a hatar, és nem akarja átlépni. Ezt a cigányok is tudomásul vették, már akkor is, mikor kisebbséget alkottak, a parasztok is tudomásul veszik, csakúgy, mint a megváltozott körülményekkel járó apró módosulásokat. Létezését kétségbe nem vonják.

Úgy tűnik, Baracáról nem véletlenül „pereg le” a roma probléma állami megoldásának néhány ötlete.⁷⁵ Itt az egymás mellett élés olyan finoman kidolgozott gyakorlatával, a „meg nem oldás, de mégis működés” olyan változatával állunk szemben, amit elmozdítani (akár pozitív, akár negatív irányba) külső beavatkozás fizikai kényszer nélkül aligha tud. A külső szemlélő számára halmozottan hátrányos helyzetű falu lakói településük nehéz, már-már kilátástalan állapotát és megítélését pontosan ismerik, érzik. Mégis a birtokában vannak a közösségi tapasztalatok egyedülálló, megismételhetetlen, mások számára elérhetetlen „kincs”-ének: senki nem állíthatja róluk azt, hogy előítéleteik vannak a másik etnikummal kapcsolatban. Az egymás mellett élésben szerzett több évtizedes tapasztalatuk ezt teljesen kizárja.⁷⁶

A parasztok cigányokról alkotott képét jelentős mértékben meghatározza az, hogy bennük – bizonyos szempontból – önmagukat látják. Számukra a cigányok egyfajta tükröt jelentenek. Olyan tükröt, amelyben saját közösségi élettörténe-

74 Oláh Sándor és Túrós Endre székellyöldi román–cigány–magyar falvakról állapította meg ugyanezt (Oláh 1996, 184–185; Túrós 1996, 263).

75 Például az iskolában 2004 eleje óta dolgozó „roma asszisztens”, kinek ténykedését tudomásul veszik, mint minden megkerülhetetlen, felülről jövő intézkedést, ám azt, hogy ez bármit is megoldana, elképzelhetetlennek tartják.

76 Az előítélet és a tapasztalaton alapuló vélemény, ítélet közötti különbségre Lampl Zsuzsanna is felhívja a figyelmet, éppen a szlovákiai magyarság romaképét tárgyaló munkájában. A 480 kérdőívet értékelő tanulmány egyik következtetése az, hogy nem pusztán ellenszenv mondatja a nem romákkal, hogy problémás a romákkal egy helyen élni, hanem a sokéves tapasztalat. Mégis, a közvéleménykutatások nemegyszer azzal zárulnak, hogy a roma probléma megoldásához vezető úton az előítéletesség megszüntetése kell, hogy jelentse a legelső lépést. „Pedig rásüt-ni valakire azt a bélyeget, hogy előítéletes, anélkül, hogy ezt felfelé nézzünk és bizonyítanánk,

tük sikertelenségét láthatják meg: azt, hogy a faluból mint fizikai térből ők elfogytak, a cigányok pedig gyarapodtak. Az, hogy ez érzelmileg „áthangolja” a cigányok minősítését, nem nevezhető előítéletnek, sokkal inkább az együtt töltött évtizedek természetes következményének, amely azonban mindkét etnikum egymásról alkotott képének alapja.

6. Melléklet

1. táblázat. Az újszülöttek etnikai megoszlása az egyházi anyakönyvek alapján

Év	Összes gyermek	Cigány	Paraszt	Év	Összes gyermek	Cigány	Paraszt
1896	11	1	10	1934	7	1	6
1897	8	0	8	1935	15	7	8
1898	8	1	7	1936	4	1	3
1899	7	0	7	1937	17	9	8
1900	17	3	14	1938	10	5	5
1901	10	1	9	1939	6	4	2
1902	13	1	12	1940	2	0	2
1903	11	0	11	1941	13	7	6
1904	10	1	9	1942	7	3	4
1905	12	1	11	1943	12	5	7
1906	5	0	5	1944	15	10	5
1907	14	1	13	1945	6	2	4
1908	15	1	14	1946	10	4	6
1909	13	1	12	1947	11	3	8
1910	12	1	11	1948	8	4	4
1911	11	4	7	1949	11	4	7
1912	9	2	7	1950	18	7	11
1913	22	10	12	1951	12	3	9
1914	8	0	8	1952	11	7	4
1915	8	0	8	1953	6	1	5
1916	4	4	0	1954	9	8	1
1917	1	0	1	1955	6	5	1
1918	6	2	4	1956	12	9	3
1919	10	2	8	1957	6	4	2
1920	3	1	2	1958	9	4	5
1921	16	2	14	1959	7	6	1
1922	13	5	8	1960	5	5	0
1923	11	3	8	1961	6	2	4
1924	14	3	11	1962	10	6	4
1925	9	1	8	1963	7	2	5
1926	7	1	6	1964	6	2	4
1927	6	1	5	1965	7	6	1
1928	10	3	7	1966	7	3	4
1929	12	2	10	1967	5	3	2
1930	8	1	7	1968	6	5	1
1931	17	7	10	1969	9	7	2
1932	14	3	11	1970	6	3	3
1933	9	2	7	1971	6	4	2

Év	Összes gyermek	Cigány	Paraszt
1972	8	6	2
1973	7	7	0
1974	11	9	2
1975	7	7	0
1976	9	7	2
1977	6	5	1
1978	4	4	0
1979	7	6	1
1980	6	6	0
1981	7	5	2
1982	8	8	0
1983	7	5	2
1984	7	7	0
1985	6	6	0
1986	4	4	0
1987	8	8	0
1988	6	4	2
1989	4	3	1
1990	5	4	1
1991	5	2	3
1992	3	2	1
1993	4	3	1
1994	3	3	0
1995	0	0	0
1996	3	3	0

2. táblázat. Az elhunytak etnikai megoszlása egyházi anyakönyvek alapján

Év	Összes elhunyt	Cigány	Magyar	Év	Összes elhunyt	Cigány	Magyar
1896	10	1	9	1912	11	0	11
1897	4	0	4	1913	9	1	8
1898	7	0	7	1914	4	2	2
1899	5	0	5	1915	10	0	10
1900	5	0	5	1916	2	1	1
1901	13	1	12	1917	2	0	2
1902	9	2	7	1918	8	1	7
1903	9	1	8	1919	9	3	6
1904	6	1	5	1920	11	2	9
1905	11	1	10	1921	7	2	5
1906	6	1	5	1922	7	3	4
1907	11	1	10	1923	5	0	5
1908	19	1	18	1924	8	0	8
1909	12	3	9	1925	9	0	9
1910	7	1	6	1926	7	2	5
1911	7	0	7	1927	8	1	7

Év	Összes elhunyt	Cigány	Magyar	Év	Összes elhunyt	Cigány	Magyar
1928	7	1	6	1963	2	1	1
1929	5	1	4	1964	4	3	1
1930	6	0	6	1965	6	3	3
1931	9	1	8	1966	4	1	3
1932	5	2	3	1967	2	0	2
1933	10	2	8	1968	3	0	3
1934	4	0	4	1969	3	0	3
1935	4	1	3	1970	4	0	4
1936	4	1	3	1971	3	0	3
1937	9	3	6	1972	4	1	3
1938	7	1	5	1973	5	2	3
1939	5	0	5	1974	8	2	6
1940	10	2	8	1975	2	0	2
1941	6	0	6	1976	5	1	4
1942	3	0	3	1977	4	1	3
1943	7	3	4	1978	1	0	1
1944	10	5	5	1979	4	1	3
1945	7	1	6	1980	2	0	2
1946	6	1	5	1981	7	1	6
1947	5	0	5	1982	2	0	2
1948	7	1	6	1983	5	0	5
1949	8	2	6	1984	5	1	4
1950	12	4	8	1985	0	0	0
1951	5	1	4	1986	7	2	5
1952	4	1	3	1987	10	3	7
1953	3	2	1	1988	5	0	5
1954	7	2	5	1989	6	2	4
1955	7	1	6	1990	1	0	1
1956	3	0	3	1991	2	1	1
1957	6	1	5	1992	1	0	1
1958	3	1	2	1993	3	1	2
1959	3	0	3	1994	4	2	2
1960	4	1	3	1995	5	3	2
1961	1	1	0	1996	4	1	3
1962	5	0	5				

3. táblázat. A Baracáról 1940 és 2004 között elköltözött férfiak, gyermekeik, családtagjaik

Név	Év	Összes fő	Családfők száma	Gyermekek száma	Cél	Ok
K. I.	1988	4	1	2	Rimaszombat	munkahely
K. G.	1999	2	1		Rimaszombat	gyerekei után
K. Z.	1980	3	1	1	Rimaszombat	ismeretlen
S. I.	1975	4	1	2	Rimaszombat	ismeretlen
S. I.	1982	4	1	2	Rimaszombat	vóként
S. S.	1967	4	1	2	Rimaszombat	ismeretlen
SZ. I.	1980	0	1		Rimaszombat	munkahely
M. G.	1980	4	1	2	Rimaszombat	felesége
S. B.	1967	4	1		Rimaszombat	ismeretlen
S. B.	1997	2	1		Rimaszombat	gyerekei után
S. B.	1986	4	1	2	Rimaszombat	ismeretlen
S. J.	1982	3	1	1	Rimaszombat	ismeretlen
M. K. K.	1986	2	1	0	Rimaszombat	ismeretlen
V. B.	1967	5	1	3	Rimaszombat	kényelem
A. J.	1978	1	1		Rimaszombat	családi ok
A. E.	1980	2	1		Rimaszombat	ismeretlen
S. Z.	1967	4	1	2	Rimaszombat	ismeretlen
K. A.	1987	4	1	2	Rimaszombat	ismeretlen
J. I.	1975	3	1	1	Rimaszombat	ismeretlen
A. I.	1985	4	1	2	Rimaszombat	ismeretlen
M. K. J.	1960	3	1	1	Rimaszombat	ismeretlen
K. I.	1960	3	1	1	Rimaszombat	ismeretlen
G. E.	1956	4	1	2	Tornalja	ismeretlen
H. J.	1971	3	1	1	Tornalja	ismeretlen
L. Z.	1960	4	1	2	Tornalja	ismeretlen
S. J.	1955	3	1	1	Tornalja	családi ok
CS. Z.	1960	4	1	2	Tornalja	ismeretlen
R. S.	1987	4	1	1	Tornalja	munkahely
S. V.	1972	5	1	3	Tornalja	ismeretlen
S. A.	1960	3	1	1	Tornalja	ismeretlen
A. Z.	1970	4	1	2	Tornalja	ismeretlen
K. Z.	1970	3	1	1	Tornalja	ismeretlen
K. E.	1988	4	1	2	Tornalja	ismeretlen
S. L.	1991	4	1	2	Tornalja	ismeretlen
G. V.	1950	4	1	2	Uzapanyit	vőnek
K. A.	1946	4	1	2	Sajóvárkony	lakosságcsere
H. B.	1962	4	1	2	Kassa	iskola, majd munka
L. B.	1968	4	1	2	Losonc	munkahely
CS. J.	1946	4	1	2	Sajóvárkony	lakosságcsere
CS. J.	1946	3	1	1	Sajóvárkony	kitelepített családja után
S. J.	1964	2	1	0	Rimaszécs	lányuk után
M. M.	1980	4	1	2	Almágy	vőnek
L. G.	1960	4	1	2	Pozsony	egyetem, majd munka
K. J.	1975	1	1	0	Radnót	keresztlányához
B. A.	1979	5	1	3	Csatka	szüleikhez
K. G. J.	1946	3	1	1	Hét	lakosságcsere

Név	Év	Összes fő	Családfők száma	Gyermekeik száma	Cél	Ok
A. T.	1985	4	1	2	Sajószárnya	ismeretlen
M. A.	1950	3	1	1	Bátka	ismeretlen
G. G.	1950	4	1	2	Kassa	iskola, majd munka
CS. J.	1938	6	1	4	Budapest	ismeretlen
T. I.	1970	4	1	2	Murányvára	munkahely
B. G.	2003	3	1	1	Bátka	ismeretlen
A. I.	1982	4	1	2	Balogiványi	vőnek
S. E.	1960	0	1	0	Brünn	munkahely
S. I.	1944	4	1	2	Bánréve	munka
S. J.	1945	4	1	2	Gömörpányit	vőnek
CS. K. I.	1965	2	1	0	Cakó	lányuk után
K. A.	1962	2	1	0	Méhi	lányuk után
A. B.	1982	7	1	5	Nádszeg	munkahely
A. G.	1970	3	1	1	Darnya, majd Rozsnyó	munkahely
K. L.	1946	3	1	1	Sajóvárkony	kitelepítés

4. táblázat. A Baracáról 1940 és 2004 között elköltözött nők, gyermekeik és családtagjaik

Név	Év	Összes fő	Nők száma	Gyermekeik száma	Cél	Ok
H. L. K. E.	1980	4	1	2	Rimaszombat	férjhez
Z. J. B. K. V.	1960	3	1	1	Rimaszombat	férjhez
J. GY. M. K. A.	1975	4	1	2	Rimaszombat	férjhez
K. M.	1980	4	1	2	Rimaszombat	férjhez
K. SZ.	1982	4	1	2	Rimaszombat	férjhez
G. E.	1985	2	1	0	Rimaszombat	ismeretlen
V. I. S. A.	1981	4	1	2	Rimaszombat	ismeretlen
V. L. S. O.	1985	3	1	1	Rimaszombat	férjhez
M. I. B. E.	1985	4	1	2	Rimaszombat	férjhez
P. GY. M.	1983	3	1	1	Rimaszombat	férjhez
N. A. G. I.	1960	4	1	2	Tornalja	férjhez
H. J. T. A.	2003	1	1	0	Tornalja	szociális otthonba
V. L. H. E.	1971	4	1	2	Tornalja	férjhez
SZ. D. S. A.	1975	2	1	0	Tornalja	férjhez
S. B. P. R.	1998	1	1		Tornalja	lánya után
R. J. B. K. E.	1963	4	1	2	Tornalja	férjhez
G. B. S. E.	1952	4	1	2	Tornalja	férjhez
K. Z. K. M.	1984	4	1	2	Kisgömöri	férjhez
K. I. T. G.	2002	1	1	0	Kisgömöri	lánya után
J. K. G. M.	1965	4	1	2	Nesvačilka	férjhez
H. I.	1980	2	1	0	Kassa	férjhez
H. B. G. M.	1944	5	1	3	Kövecses	férjhez
SZ. G. G. J.	1947	4	1	2	Cakó	férjhez
B. J. K. M.	1953	4	1	2	Dobóca	férjhez
A. M.	1960	4	1	2	Rozsnyó	férjhez
L. GY. S. M.	1959	4	1	2	Rimaszécs	férjhez

Név	Év	Összes fő	Nők száma	Gyermekek száma	Cél	Ok
M. E.	1983	6	1	4	Balogtamási	férjhez
B. T. M. SZ.	1985	5	1	3	Téskipusza	férjhez
M. G.	1986	5	1	3	Téskipusza	férjhez
G. L. SZ. M.	1970	4	1	2	Csoltó	férjhez
K. K. SZ. K.	1974	4	1	2	Lekenye	férjhez
S. I.	1955	4	1	2	Abafala	férjhez
K. I.	1960	1	1	0	Abafala	férjhez
K. A.	1950	3	1	1	Dobóca	férjhez
B. I. A. Á.	1982	4	1	2	Uzapanyit	férjhez
T. B. T. M.	1974	4	1	2	Tiba	férjhez
P. J. J. E.	1971	5	1	3	Bátka	férjhez
A. I.	1980	4	1	2	Pozsony	munka
P. S. R.	1960	3	1	1	Bakti	férjhez
CS. K. P.	1951	4	1	2	Cakó	férjhez
L. L. K. É.	1955	4	1	2	Kerepec	férjhez
CS. Z. M. K. A.	1970	4	1	2	Beretke	férjhez
H. GY. A. M.	1973	3	1	1	Détér	férjhez
T. M. V.	1950	2	1	0	Miskolc	férjhez
K. ZS.	1950	3	1	1	Privigye	férjhez
V. Á. T. M.	1984	4	1	2	Lókösháza	férjhez

5. táblázat. A Baracáról 1940 és 2004 között elköltözött azon nők (gyermekeik és családtagjaik), akik baracai férjük miatt már más kategóriában is jelen vannak

Név	Év	Összes fő	Nők száma	Gyermekek száma	Cél	Ok
K. A. K. M.	1946	4	1	2	Sajóvárkony	kitelepítés
H. J. A. I.	1971	4	1	2	Tornalja	ismeretlen
K. E. L. J.	1988	4	1	2	Tornalja	ismeretlen
K. L. CS. P.	1946	3	1	1	Sajóvárkony	kitelepítés
B. A. K. M.	1979	5	1	3	Csatka	férj szüleihez
V. B. K. S.	1967	5	1	3	Rimaszombat	kényelem
G. J. CS. I.	1946	3	1	1	Hét	kitelepítés
J. I. K. M.	1975	3	1	1	Rimaszombat	ismeretlen
CS. K. I. G. R.	1965	2	1	0	Cakó	lánya után
K. G. K. A.	1999	2	1	0	Rimaszombat	ismeretlen
S. B. P. R.	1998	1	1	0	Tornalja	lánya után
K. E. H. E.	1988	1	1	0	Tornalja	fia után

6. táblázat. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött nők, gyermekeik és családtagjaik

Év	Összes családtag	Nők száma	Gyermekek száma	Év	Összes családtag	Nők száma	Gyermekek száma
1944	5	1	3	1974	8	2	4
1947	4	1	2	1975	6	2	2
1950	10	4	2	1980	14	4	6
1951	4	1	2	1981	4	1	2
1952	4	1	2	1982	8	2	4
1953	4	1	2	1983	9	2	5
1955	8	2	4	1984	8	2	4
1959	4	1	2	1985	14	3	8
1960	15	5	6	1986	5	1	3
1963	4	1	2	1998	1	1	0
1965	4	1	2	2002	1	1	0
1970	8	2	4	2003	1	1	0
1971	9	2	5	Összesen	165	46	77
1973	3	1	1				

7. táblázat. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött férfiak, gyermekeik és családtagjaik

Év	Összes családtag	Családfők száma	Gyermekek száma	Év	Összes családtag	Családfők száma	Gyermekek száma
1938	6	1	4	1972	5	1	3
1944	4	1	2	1975	8	3	3
1945	4	1	2	1978	1	1	0
1946	17	5	7	1979	5	1	3
1950	11	3	5	1980	13	5	5
1955	3	1	1	1982	18	4	10
1956	4	1	2	1985	8	2	4
1960	21	7	9	1986	6	2	2
1962	6	2	2	1987	8	2	3
1964	2	1	0	1988	8	2	4
1965	2	1	0	1991	4	1	2
1967	17	4	7	1997	2	1	0
1968	4	1	2	1999	2	1	0
1970	14	4	6	2003	3	1	1
1971	3	1	1	Összesen	209	61	90

8. táblázat. Az 1940 és 2004 között Baracáról elköltözött összes személy

Év	Összes családtag	Nők és férfiak	Gyermekek	Év	Összes családtag	Nők és férfiak	Gyermekek
1938	6	1	4	1973	3	1	1
1944	9	2	5	1974	8	2	4
1945	4	1	2	1975	14	5	5
1946	17	5	7	1978	1	1	0
1947	4	1	2	1979	5	1	3
1950	21	7	7	1980	27	9	11
1951	4	1	2	1981	4	1	2
1952	4	1	2	1982	26	6	14
1953	4	1	2	1983	9	2	5
1955	11	3	5	1984	8	2	4
1956	4	1	2	1985	22	5	12
1959	4	1	2	1986	11	3	5
1960	36	12	15	1987	8	2	3
1962	6	2	2	1988	8	2	4
1963	4	1	2	1991	4	1	2
1964	2	1	0	1997	2	1	0
1965	6	2	2	1998	1	1	0
1967	17	4	7	1999	2	1	0
1968	4	1	2	2002	1	1	0
1970	22	6	10	2003	4	2	1
1971	12	3	6	Összesen	374	107	167
1972	5	1	3				

9. táblázat. A ma Baracán élő cigány családok nemzedékek szerint szerkesztett összeírása

1. család

D. J. 1929–1987 K. I. 1929 8	K. G. 1951	K. K. 1969	H. K. 1986
	P. K. 1953	H. K. 1962	H. N. 1988
	4	2	
		K. G. 1970	K. H. 1994
		H. M. 1970	K. M. 1994
		2	
		K. I. 1974	V. R. 1992
		V. R. 1967	V. L. 1996
		2	
		K. E. 1979	K. GY. 1997
		SZ. GY. 1980	K. N. 1998
		2	
D. J. J. 1955 0			
D. B. 1956 R. M. 1956 3		D. B. 1974	D. B. 1994
		L. M. 1972	D. Z. 1997
		2	
		D. M. (elk.)	
		D. Z. 1976	D. K. 1993
		M. J. 1972	
		1	
		D. E. 1979	D. K. 1999
		SZ. M. 1983	D. V. 2001
D. E. 1957 N. K. 1959 4		2	
		D. A. 1981	D. A. 2001
		P. A. 1984	D. A. 2002
		2	
		D. N. 1983	D. N. 2004
		P. D. 1980	
		1	
		D. K. 1986	

D. V. 1959 K. E. 1954 4	K. E. 1978 L. M. 1978 2	K. P. 1996
		K. B. 2001
	K. CS. 1980 B. Z. 1982 2	K. A. 1991
		K. SZ. 2000
	K. D. 1982 (M. A.) (1984) 1	K. V. 2001
	K. A. (elk.) 1988	
D. D. (elk.) 1960		
D. GY. 1963 L. M. 1968 3	D. M. 1985 SZ. K. 1976 2	SZ. K. 2002
		SZ. B. 2005
	D. N. 1991	
	D. P. 1993	
D. M. 1965 A. L. 1966 3	K. D. 1984 P. G. 1979 2	P. G. 2002 (?)
		P. O. 2004
	A. R. 1989 A. P. 1991	

2. család

SZ. GY. 1926–1996 R. S. 1930 6	SZ. S. 1947 R. GY. 1941–1998(?) 5	R. S. (elk.)	
		R. M. (elk.)	
		R. M. 1969	K. D. 1985
		K. G. 1951 3	K. G. 1987
			K. R. 1989
		R. GY. 1972 M. A. 1984 1	R. A. 2003
		R. GY. (elk.)	
	SZ. V. (elk.)	V. J. 1967	V. I. 1990
		R. I. 1967 2	V. K. 1992
	SZ. GY. 1954 L. I. 1952 5	SZ. GY. 1972 L. M. 1973 2	SZ. GY. 1993
			SZ. CH. 1999
		SZ. G. 1974 K. A. 1978 1	SZ. G. 1994
		SZ. Z. 1975 M. P. 1979 2	SZ. Z. 1997
			SZ. D. 1998
		SZ. K. 1976 (1. T. V.) 1979 D. M. 1985 3	SZ. V. 1998
			SZ. K. 2002
			SZ. B. 2005
		SZ. GY. 1980 K. E. 1979 2	K. GY. 1997
			K. N. 1998
	SZ. M. 1956 (SZ. K.) 2	SZ. M. (elk.)	
		SZ. ZS. 1976 (XY) 2	SZ. N. 2001
			SZ. J 2002

SZ. A. 1959 L. A. 1962 4	SZ. R 1980 L. D. 1982 2	SZ. R 1998
		SZ. L. 2002
	SZ. A. 1982	
	SZ. Á. 1986 O. GY.	
	SZ. SZ. 1990	
SZ. R. (elk.) (F. M.) 1962 4	SZ. M. 1983 D. E. 1979 2	D. K. 1999
		D. V. 2001
	SZ. CS. (elk.) 1984	
	SZ. R. 1989	
	SZ. CS. 1996	

3. család

P. L. 1918–1994 L. M. 1921 7	L. I. 1938 K. R. 1934 10	K. I. (elk.)		
		K. E. 1954 D. V. 1959 4	K. E. 1978 L. M. 1978 2	K. P. 1996 K. B. 2001
			K. CS. 1980 B. Z. 1982 2	K. A. 1991 K. SZ. 2000
			K. D. 1982 M. A. 1984 1	K. V. 2001
			K. A. (elk.)	
		K. E. 1958 V. V. 1955 3	V. K. (elk.) 1975 L. L. 1972 3	L. M. 1992 L. L. 1994 L. C. 2002
			V. V. (elk.)	
			V. R. 1984	
		K. K. (elk.)		
		K. R. (elk.)		
		K. J. (elk.)		

	K. T. 1962 N. Ė. 1965 4	K. M. 1985 L. B. 1981 1	L. B. 2003
		K. R. 1986	
		K. L. 1987	
		K. T. 1990	
	K. I. 1966 R. Z. 1967 3	R. R. 1985	
		R. V. 1987	
		R. T. 1989	
	K. G. (elk.)		
	K. K. 1975 (R. R.) 1	R. R. 1997	
	L. L. (elk.)		
L. L. 1941 K. K. 1947 8	L. E. 1964 M. A. 1959 2	M. A. 1984 (1 K. D.) (1982) R. GY. 1972 2	M. V. 2001
		M. A. J. 1985 K. S. 1982	R. A. 2004
	L. R. (elk.)		
	L. A. 1971 0		
	L. S. 1969 L. R. 1971 2	L. Z. 1993	
		L. E. 1996	
	L. R. 1972 0		
	L. R. 1974 L. M. 1974 3	L. R. 1996	
		L. K. 2000	
		L. D. 2004	

	L. D. 1982	SZ. R. 1998	
	SZ. R. 1980	SZ. L. 2002	
	2		
	K. SZ. (elk.)		
L. B. 1942 K. J. 1947 3	K. I. 1972	K. K. 1989	
	M. J. 1970	K. I. 1992	
	3	K. L. 2001	
	K. A. 1978	SZ. G. 1994	
	SZ. G. 1974		
	1		
L. E. 1944 (F. K.) 2	F. M. 1962	SZ. M. 1983	D. K. 1999
	(SZ. R.) (1961)	D. E. 1979	D. V. 2001
	4	2	
		SZ. CS. (elk.)	
		SZ. R. 1989	
		SZ. CS. 1996	
	F. K. 1963	F. K. 1985	
	V. E. 1964	F. R. 1986	
	3	L. D. 1987	
		F. T. 1987	
L. R. 1950 1? 4 2 V. V. 1955–1996 3	M. T. 1968	M. T. 1990	
	D. I. 1972	M. R. 1991	
	6	M. ZS. 1995	
		M. M. 1996	
		M. N. 1997	
		M. C. 2000	
	V. V. 1978		
	0		
	V. J. 1981	V. A. 2001	
	B. T.		

	1979 1	
	V. N. 1983 T. M. ? 1	V. N. 2004
P. Z. 1954 L. S. 1951 5	P. M. (elk.)	
	P. Z. 1974 L. M. 1978 2	P. D. 1998 P. Z. 1999
	P. A. 1976 (SZ. L.) 2	P. B. 2000 P. M. 2004
	P. N. (elk.)	
	P. S. L. 1985 L. F. 1982 2	L. F. 2003 L. L. 2004
P. G. 1958 F. A. 1961 5	P. G. 1979 K. D. 1984 2	P. G. 2003 P. X. 2004
	P. D. 1980 (1 R. GY.) (1981) 2 D. N. 1983 2	R. K. 2002 D. N. 2004
	P. A. 1984 D. A. 1981 2	D. A. 2001 D. A. 2002
	P. K. 1991	
	P. K. 1992	

4. család

N. J. 1932 O. I. 1941 7	N. K. 1959 D. E. 1957 4	D. E. 1979 SZ. M. 1983 2	D. K. 1999 D. V. 2001
		D. A. 1981 P. A. 1984 2	D. A. 2001 D. A. 2002
		D. N. 1983 P. D. 1980 1	D. N. 2004
		D. K. 1986	
N. J. 1960		N. T. 1983	V. N. 2001
M. V. 1967		(1) 2	M. T. 2002
3		2 K. L. 1976 N. J. 1988 N. P. 1994	
N. I. 1961 L. T. 1960 4		L. A. 1982 K. Z. 1981 2	K. R. 1998 K. Z. 2004
		L. T. 1983 L. D. 1980 1	L. T. 2003
		L. A. 1986	
		L. D. 1987 F. R. 1986 0	
N. J. 1962 L. M. 1972 2		N. J. 1994 N. R. 1996	
N. É. 1965 K. T.		K. M. 1985 L. B.	L. B. 2003

1962 4	1981 1
	K. R. 1986
	K. L. 1987
	K. T. 1990
N. T. 1966 L. D. 1973 4	N. T. 1991
	N. A. 1991
	N. D. 1992
	N. ZS. 1994
N. J. 1975	T. CS. 1996
T. Z. 1966 2	T. T. 1998

5. család

R. M. 1938 L. B. 1925–1987 6	L. GY. (elk.)		
	L. M. 1955 L. Z. 1953 5	L. R. 1971 L. S. 1969 2	L. Z. 1993 L. E. 1996
		L. M. 1973 SZ. GY. 1972 2	SZ. GY. 1993 SZ. CH. 1999
		L. M. 1974 (V. R.) 1	V. A. 1992
		L. D. 1980 L. T. 1983 1	L. T. 2003
		L. H. 1987	
	L. B. 1957 L. M. 1957 3	L. A. 1979 A. V. 1981 2	A. A. 2001 A. A. 2004
		L. B. 1981 K. M. 1985 1	L. B. 2003
		L. F. 1982 P. S. L. 1985 2	L. F. 2003 L. L. 2004
	L. Z. 1959 R. V. 1961 3	L. E. (elk.) LB 1983 L. N. 1988	
	L. E. 1960 F. Á. 1963 3	L. D. (elk.) L. Á. 1984 L. A. 1979 1 L. E. 1991	L. A. 2002
	L. I. (elk.)		
	L. G. (elk.)		
	L. M. 1951	B. I. (elk.) B. B. (elk.)	
R. J. 1933–2003 L. G. 3			

	B. I. 1946 3	B. T. (elk.) 1976 3	B. T. 1994
			V. R. 2001
			V. I. 2002
			SZ. V. 1998
	L. J. 1959 T. Z. 1955 3	T. V. 1979 (SZ. K.) (1976) 1	
	R. E. 1945 0	R. Z. (elk.) D. M. (elk.) 4	
	R. Z. (elk.) D. M. (elk.) 4	R. Z. 1967 K. I. 1966 3	R. R. 1985
			R. V. 1987
			R. T. 1989
			R. K. (elk.)
			R. T. 1972 2 O. É. 1965 3
			R. T. 1998
			R. É. 2002
			O. GY. 1976 L. Á. 1986
			L. G. 1997
			L. A. 2002
	R. GY. 1941–2002 SZ. S. 1947 5	R. S. (elk.) R. M. (elk.)	
		R. M. 1969 K. G. 1951 3	K. D. (elk.) 1985
			K. G. 1987
			K. R. 1989
		R. GY. 1972 M. A. 1984 1	R. A. 2003
		R. GY. (elk.)	
	P. L. ? L. A. ? 3	P. L. (elk.) P. T. (elk.) P. H. (elk.)	

6. család

L. E. 1930	L. I. 1951	L. G. 1973	L. G. 1997
L. I. L. 1935	L. G. 1946	R. A. 1974	L. A. 2002
6	3	2	
		L. M. 1974	L. R. 1996
		L. R. 1974	L. K. 2003
		3	L. D. 2004
		L. E. 1976	
L. A.		P. L. (elk.)	
		P. T. (elk.)	
P. L.		P. B. (elk.)	
3			
L. E. (elk.)			
L. M. 1957	L. B. 1981	L. B. 2003	
L. B. 1957	K. M. 1985		
3	1		
	L. A. 1979	A. A. 2001	
	A. V. 1981	A. A. 2004	
	2		
	L. F. 1982	L. F. 2003	
	P. S. L. 1985	L. L. 2004	
	2		
L. M. (elk.)			
L. T. 1960	L. A. 1982	K. R. 1998	
N. I. 1964	K. Z. 1981	K. Z. 2004	
4	2		
	L. T. 1983	L. T. 2003	
	L. D. 1980		
	1		
	L. A. 1986		
	L. D. 1987		
	F. R. 1986		
	0		

L. A. 1923–2004 H. M. 1930 4	L. Á. 1947 K. É. 1948 4	L. R. 1971 SZ. R. 1975 2	L. R. 1994 L. L. 1997
		L. Á. (elk.) 1976	
		L. I. (elk.) 1978	
		L. A. 1979 L. Á. (elk.) 1984 1	
		L. A. (elk.) 1984	
		L. G. 1989	
		L. A. 1950 D. M. 1961 2	
		L. K. (elk.)	
		L. L. (elk.)	
		L. A. (elk.)	
L. G. 1943 L. P. 1947 2	L. G. 1973 M. K. 1979 2	L. G. 1998	
		L. L. 2001	

7. család

L. Z. 1953 P. M. 1955 5	L. R. 1971	L. Z. 1993
	L. S. 1969	L. E. 1996
	L. M. 1973	SZ. GY. 1993
	SZ. GY. 1972	SZ. CH. 1999
	L. M. 1974 (V. T.) (1974) 1	V. A. 1992
	L. D. 1980 L. T. 1983 1	L. T. 2003
	L. H. 1987	
	L. A. 1980	
L. D. 1951 L. R. 1957 2	L. M. 1987 K. E. 1978 2	K. P. 1996 K. B. 2001

8. család

R. J. 1936–1997	R. J. (elk.)		
	R. T. (elk.)		
L. R. 1935 7	R. M. 1956	D. B. 1974	D. B. 1994
	D. B. 1954 3	L. M. 1972 2	D. Z. 1997
		D. M. „B” (elk.)	
		D. Z. 1972 M. J. 1972 1	D. K. 1993
R. V. 1961 L. Z. 1959 3		L. E. (elk.)	
		L. B. 1983	
		L. N. 1988	
R. B. 1962 0			
R. R. Á. 1966 (V. J.) 1		V. J. 1988	
R. R. Á. 1973 K. O. 1976 2		R. R. 1997	
		R. J. 1998	

9. család

K. M. 1941–2004 1	K. K. 1978 K. K. 1978 4	K. L. 1999
		K. N. 1999
		K. ZS. 2002
		K. M 2004
V. V. 1955 K. M. E. 1958 3	V. K. 1975 L. L. 1972 3	L. M. 1992
		L. L. 1994
		L. C. 2002
K. A. 1956–2005 L. E. 1971 1	V. V. (elk.)	
	V. R. 1984	
	K. A. 2001	
K. G. 1959 R. M. 1969 3	K. D. (elk.)	
	K. G. 1987	
	K. R. 1989	

10. család

K. A. 1927 T. Z. 1929 1	T. Z. 1959 L. J. 1959 3	T. V. 1979 (SZ. K.) (1976) 1	SZ. V. 1998
		T. V. 1985	
		T. Z. 1986	
K. É. 1948 L. Á. 1947 4	L. R. 1971 SZ. R. 1975 2	L. R. 1994 L. L. 1997	
		L. Á. (elk.) 1976	
		L. I. (elk.) 1978	
		L. A. 1979 L. Á. 1984 1	L. A. 2002
		K. J. (elk.)	
		K. E. (elk.)	

11. család

L. L. 1950 P. M. 1955 6	L. L. 1972	L. M. 1992
	V. K. 1975	L. L. 1994
	3	L. C. 2002
	L. D. 1973	N. T. 1991
	N. T. 1966	N. A. 1991
	4	N. D. 1992
		N. ZS. 1994
	L. M. 1975 (M.?) 2	M. M. 1998
		M. R. 1999
	L. R. 1976	(R. R.) (1995)
	R. ZS. 1975	L. ZS. 2001
	1	
	L. T. (elk.)	
	L. E. 1988	

12. család

L. G. 1946 L. I. 1951 3	L. G. 1973	L. G. 1997
	R. A. 1974	L. A. 2002
	2	
	L. M. 1974	L. R. 1996
	L. R. 1974	L. K. 2003
	3	L. D. 2004
	L. E. 1976	

1. kép. Nagygazda 1930-as években épült, az 1980-as években pedig felújított háza

2. kép. Az egykori Cigány sor helye Baraca délnyugati szélén

3. kép. Cs. Koós István háza előtt 1935-ben

4. kép. Egykori nagygazdaház, ma cigány családok lakóháza

5. kép. Püspökfogadás 1950-ben

6. kép. Püspökfogadás 1999-ben

7. kép. A felújított templombelső ünnepi (nagyszombati) díszítéssel, még nagyböjti oltárképpel

8. kép. A falu látképe nyugat felől

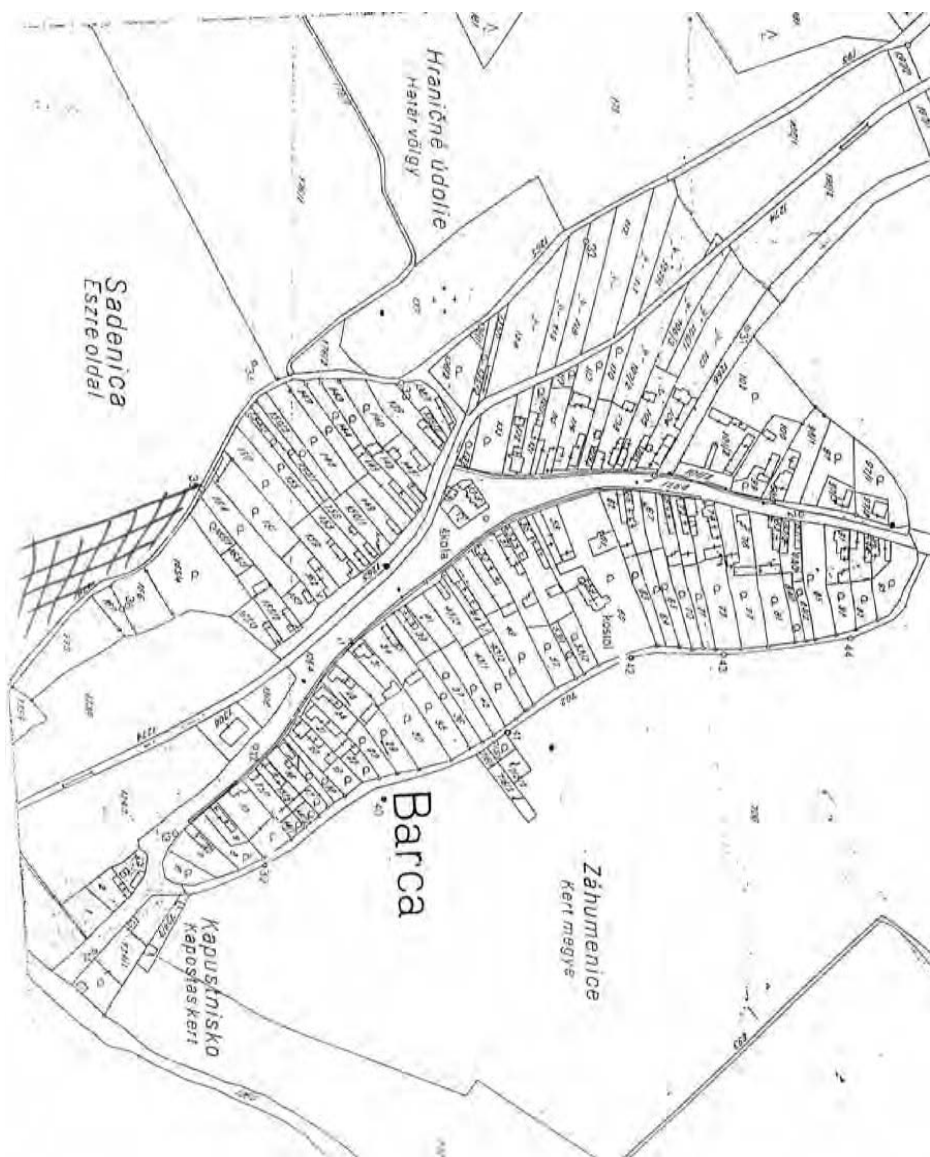

9. kép. Így „illett” kinéznie egy baracai lánynak az 1940-es években (Gecse Jolán, szül. 1921. Ismeretlen fényképész műtermi képe.)

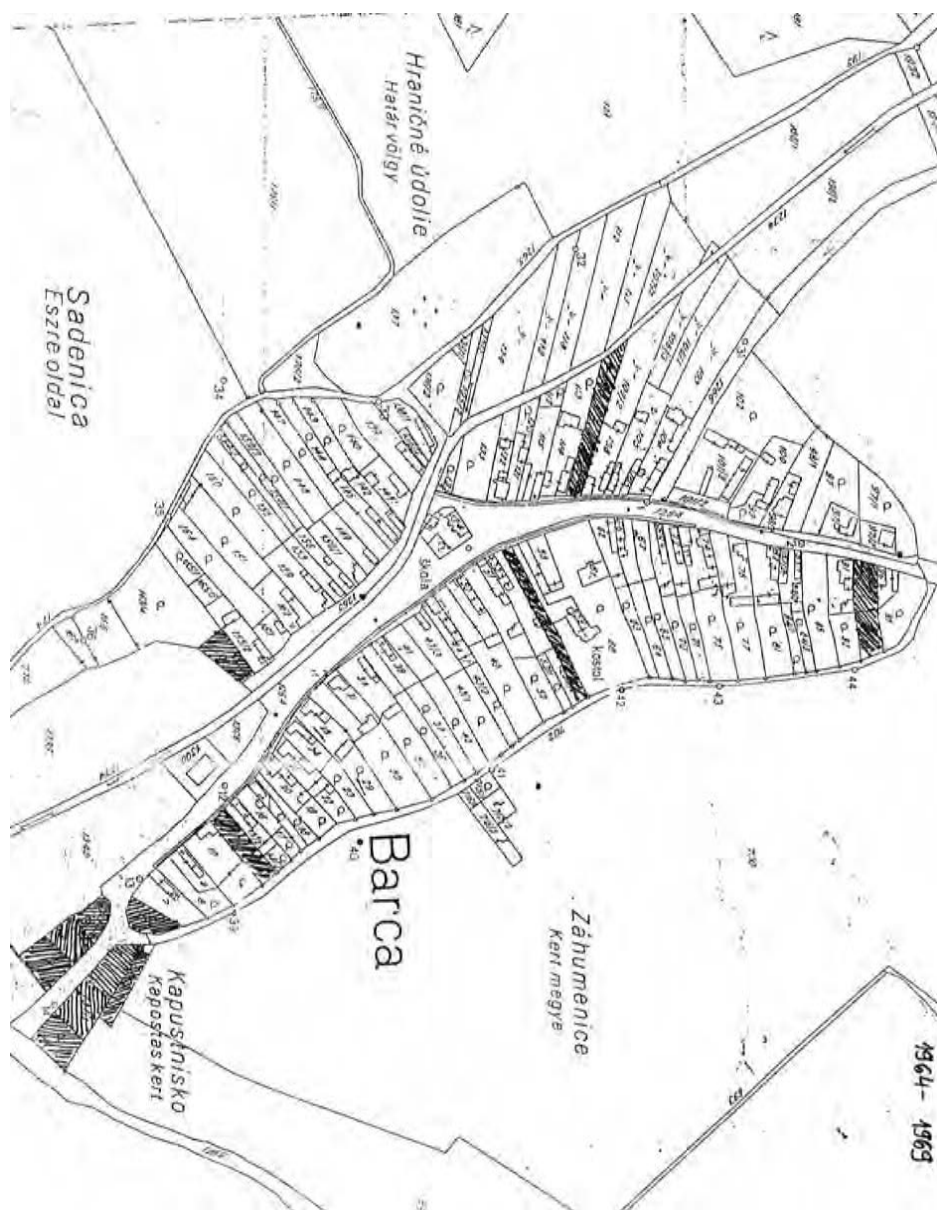
2. térkép. A 2. katonai felmérés (1852) baracai térképlapja

Megjegyzés: A térképen jól láthatóan elkülönül egy háztömb a település déli szélén, a későbbi cigánytelep helyén.

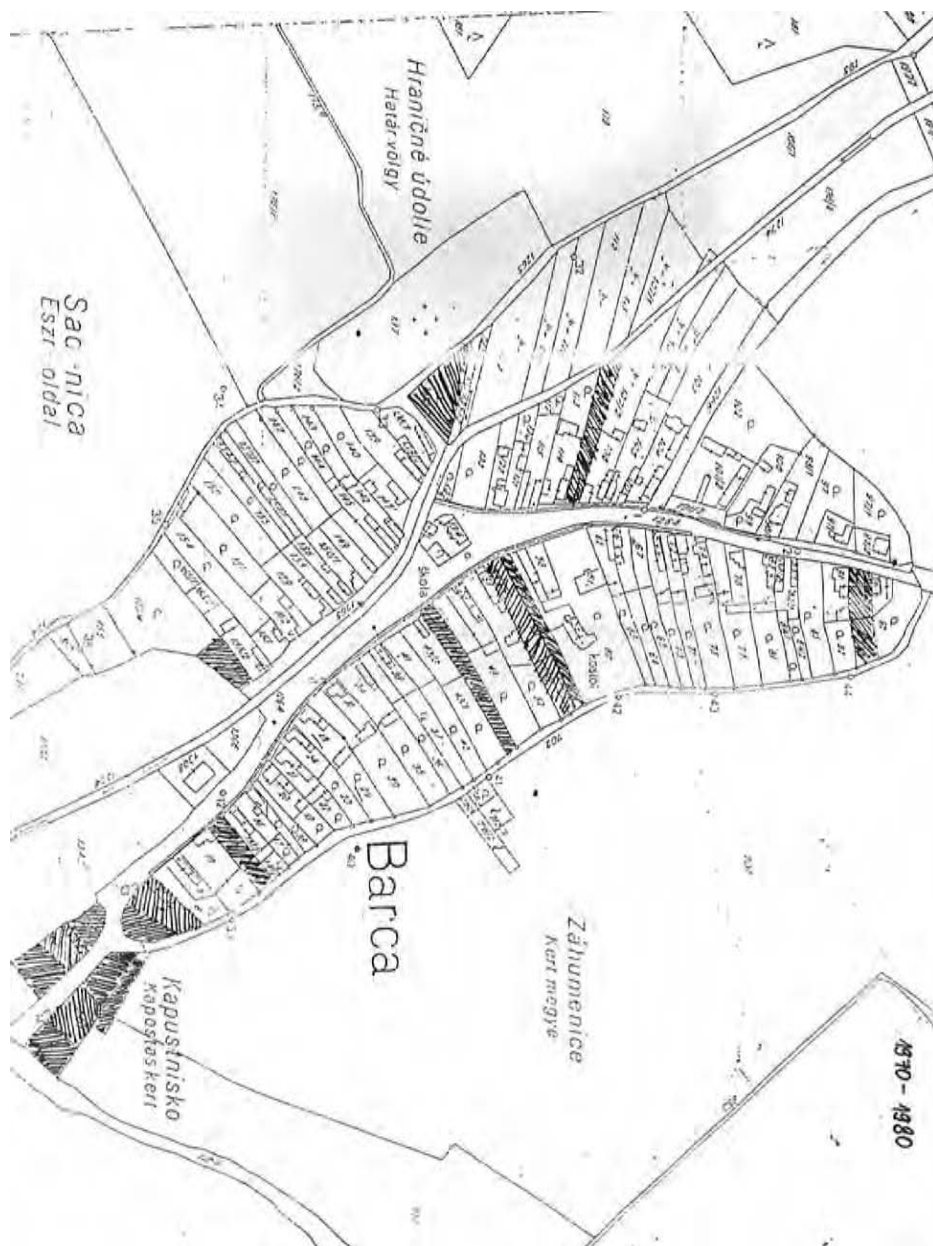
3. térkép. Az egykori cigánytelep helye a falu szélén, az 1960-as évek elején

Megjegyzés: Sávozással jelölve.

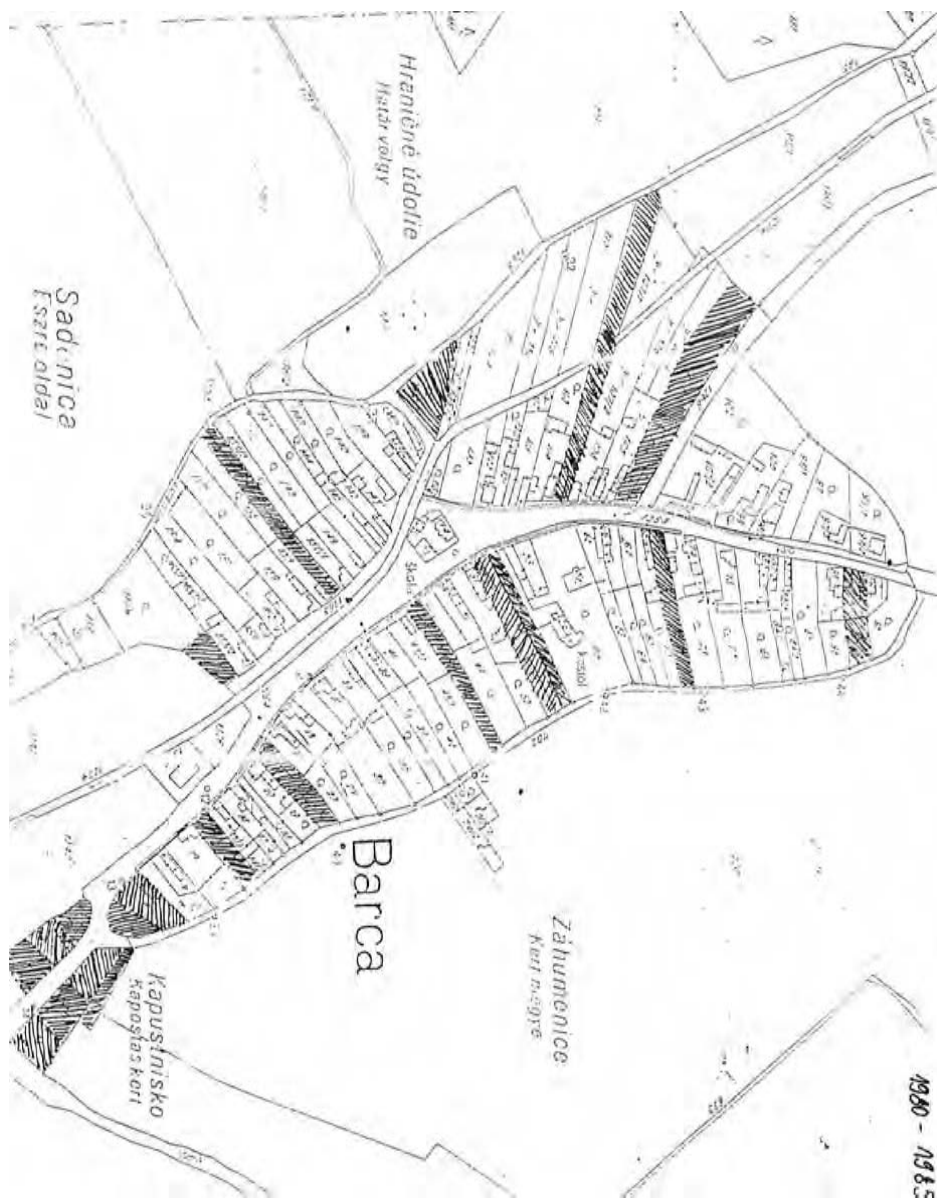
4. térkép. A belterület telkeinek etnikai megoszlása 1964–1969 között

Megjegyzés: Fekete sávzással jelölve a cigány népesség által lakott telkek.

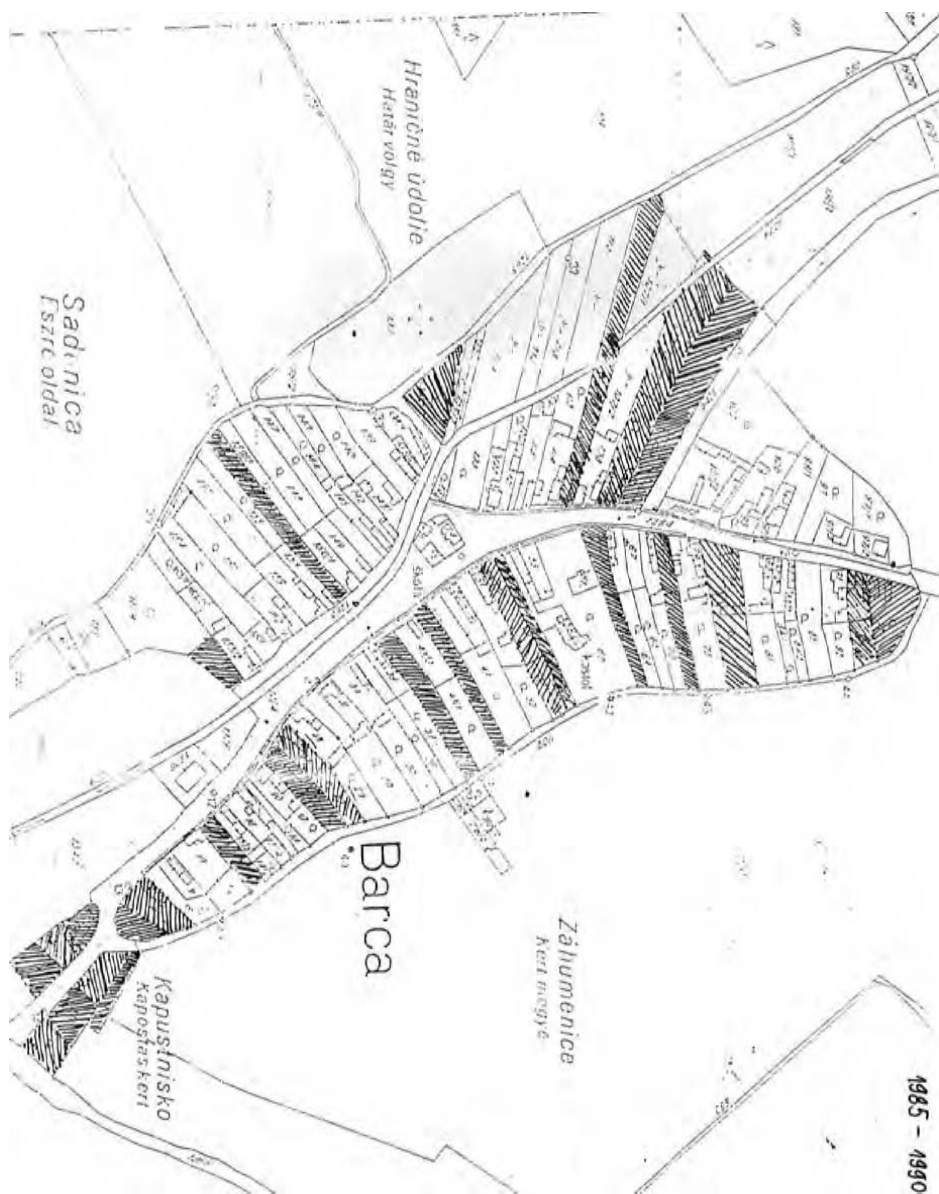
5. térkép. A belterület telkeinek etnikai megoszlása 1970–1980 között

Megjegyzés: Fekete sávozással jelölve a cigány népesség által lakott telkek.

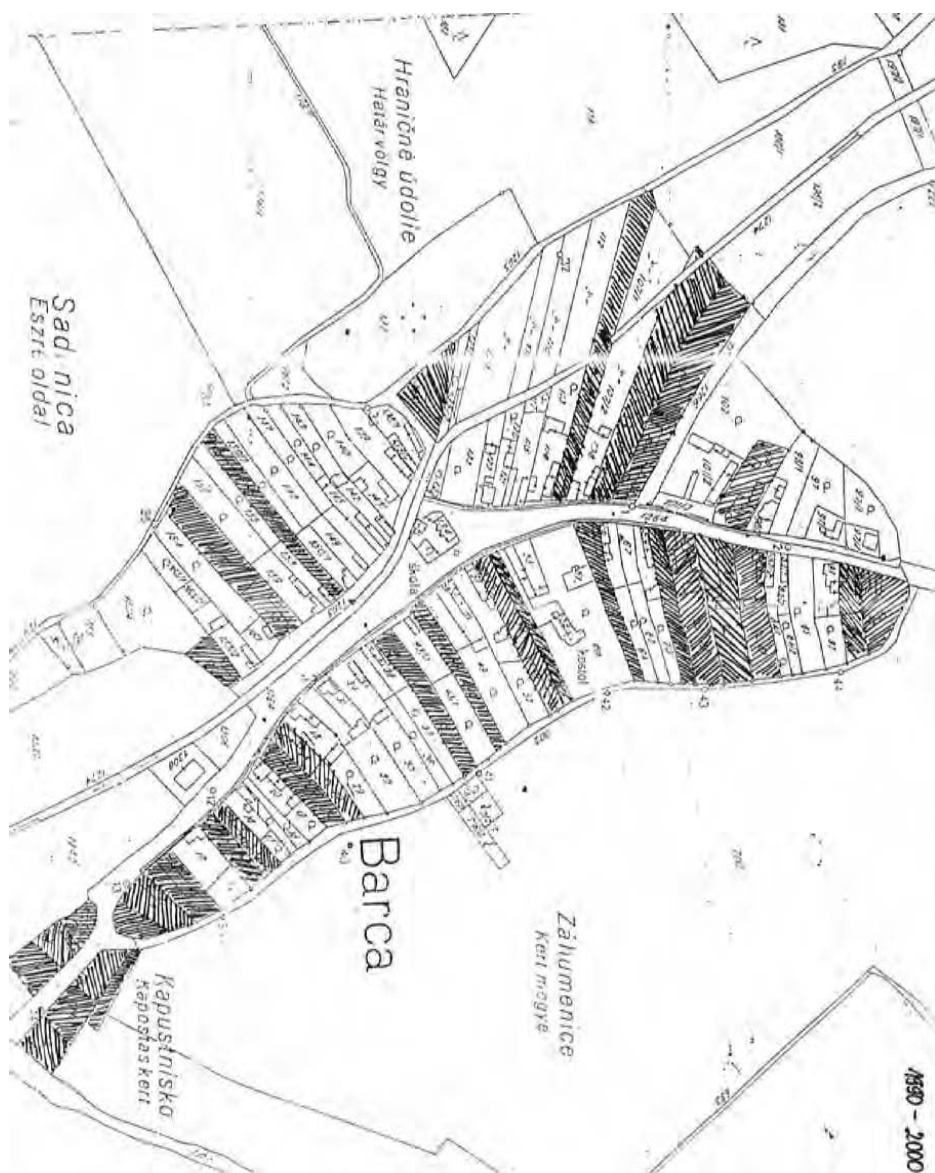
6. térkép. A belterület telkeinek etnikai megoszlása 1980–1985 között

Megjegyzés: Fekete sávozással jelölve a cigány népesség által lakott telkek.

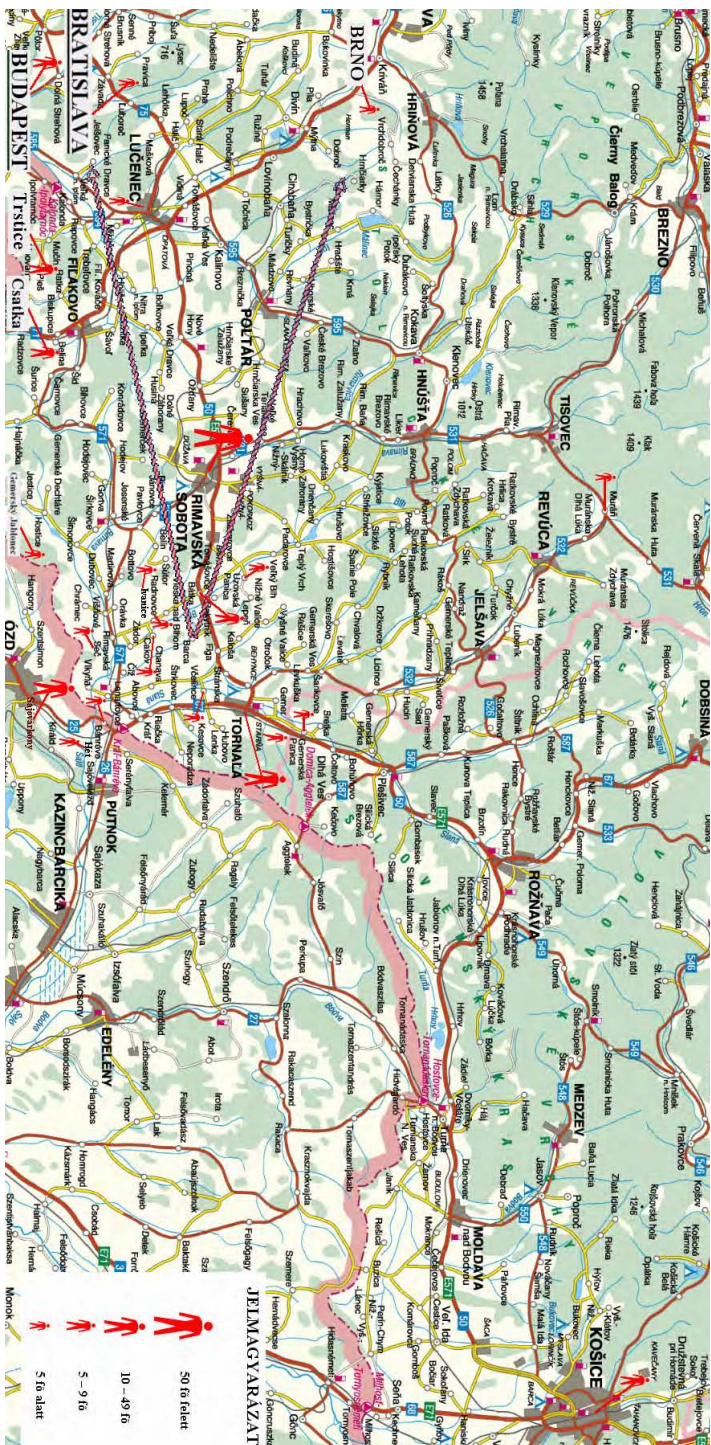
7. térkép. A belterület telkeinek etnikai megoszlása 1985–1990 között

Megjegyzés: Fekete sávozással jelölve a cigány népesség által lakott telkek.

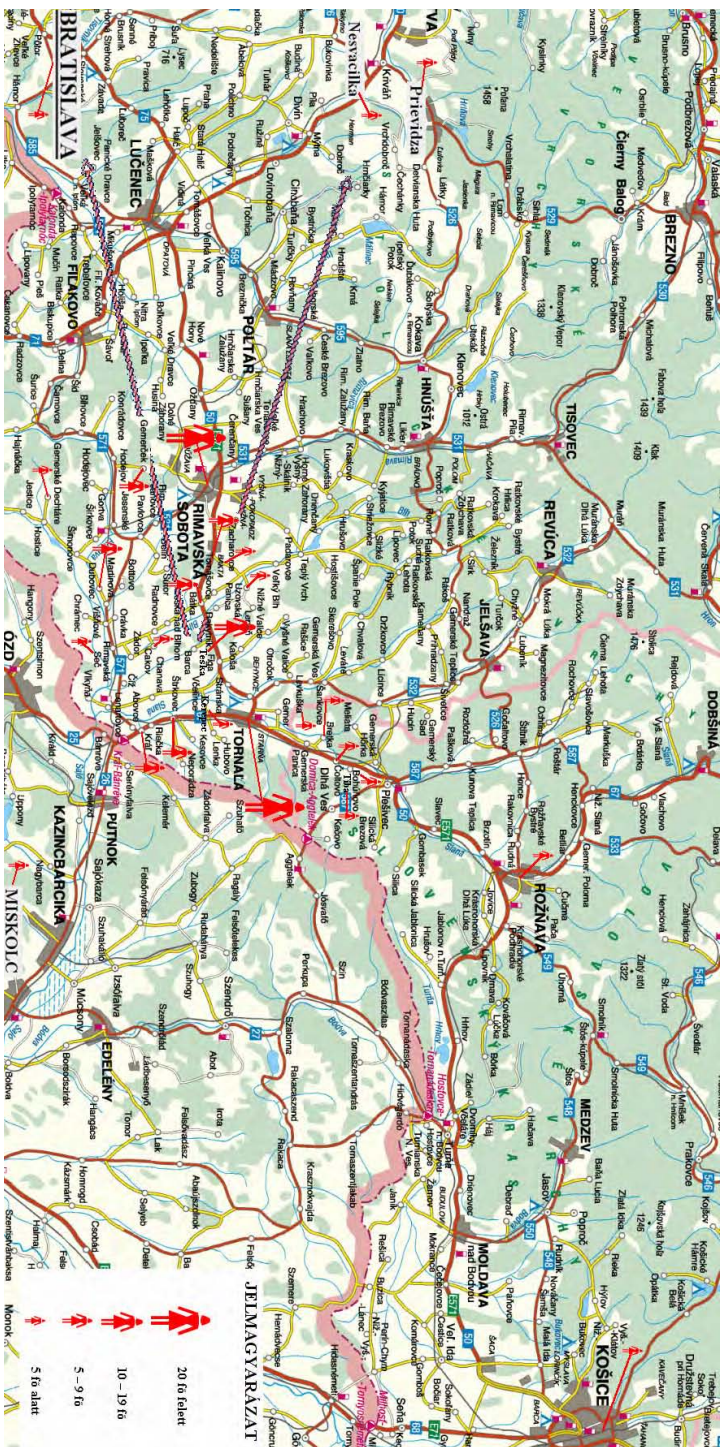
8. térkép. A belterület telkeinek etnikai megoszlása 1990–2000 között

Megjegyzés: Fekete sávozással jelölve a cigány népesség által lakott telkek.

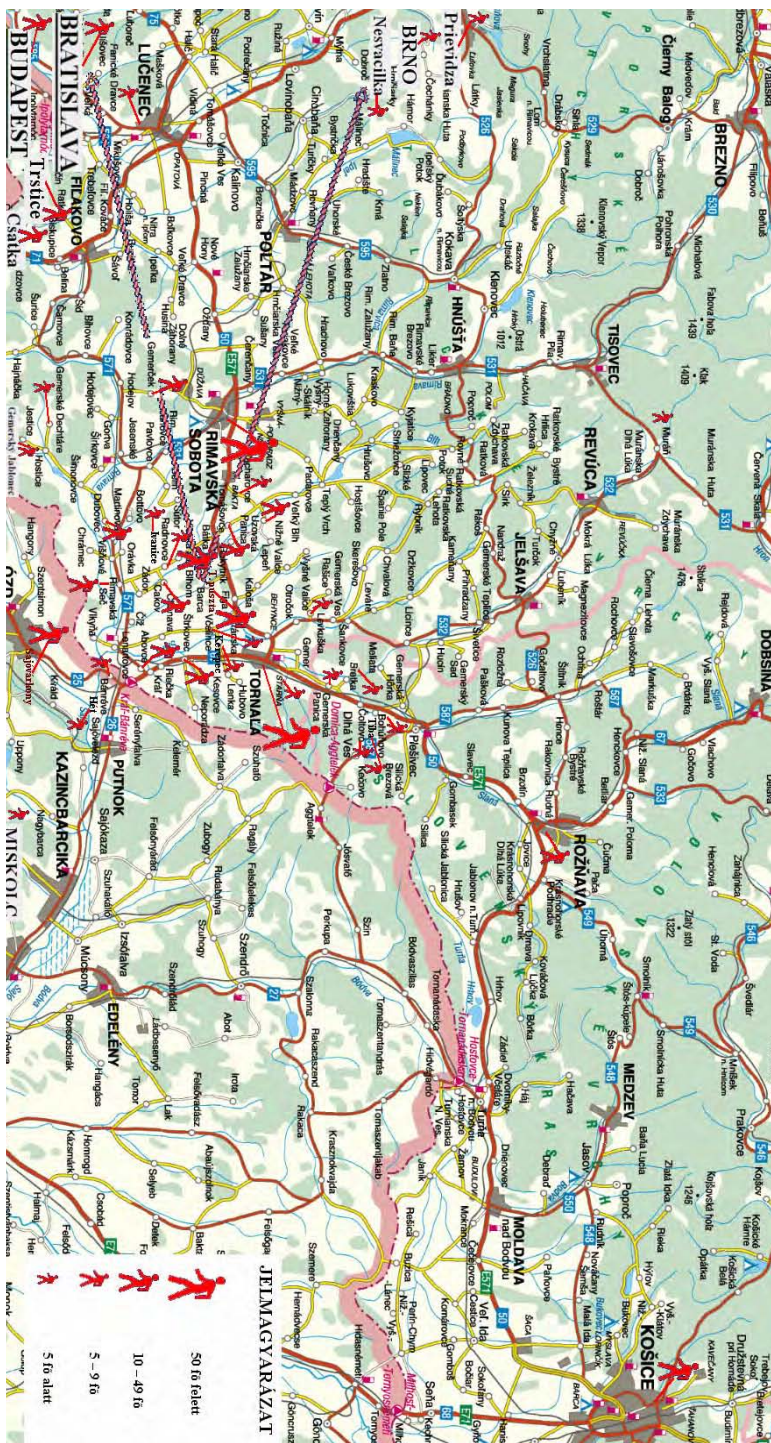
9. térkép. A Baracáról elköltözött férfiak száma (csalátagokkal együtt) az egyes céltelepülések szerint

Szerkesztette: Balcsok István

10. térkép. A Baracáról elköltözött nők száma (családtagoakkal együtt) az egyes céltelepülések szerint

Szerkesztette: Balcsók István

1.1. térkép. A Baracáról elköltözötték száma összesen az egyes céltelepülések szerint

Szerkesztette: Balcsók István

IRODALOM

Acsády György

- 1957 Az 1784–85. évi népszámlálás és az ezen alapuló népességyilvántartások. In *A történeti statisztika forrásai*. Szerk. Kovacsics József. Budapest, 224–241. p.

Acsády Ignác

- 1896 *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában (1720–21)*. Budapest. /Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam, 12. köt./

Alsó László

- 1928 *A nemesi község hatósága és szervezete*. Budapest.

A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. Első kötet. 1897. Budapest.

A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. 1902. Budapest. /Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 9. köt./

A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. 1895. Budapest. /Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 1. köt./

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. 1912. Budapest. /Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat, 42. köt./

Andorka Rudolf

- 1975a A paraszti családszervezet a 18–19. században. *Ethnographia*, 86. évf. 340–367. p.
- 1975b Az ormánsági születéskorlátozás története. *Valóság*, 18. évf. 6. sz. 45–61. p.
- 1979 *A magyar községek társadalmának átalakulása*. Budapest.
- 1981 A gyerekszám alakulásának társadalmi tényezői paraszti közösségekben (18–19. század). *Ethnographia*, 92. évf. 94–110. p.

Babbie, Earl

- 1995 *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest.

Bakó Ferenc

- 1978 Településmód a népesség, a családszervezet történeti változásainak tükrében. In *Mátraderecske. Néprajzi tanulmányok*. Szerk. Bakó Ferenc–Dobrossy István. Eger, 3–25. p.

Barth, Frederik

- 1996 Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio*, 7. évf. 1. sz. 3–26. p.

Bartha Elek

1990 A szakrális célú határbeli építmények funkcionális kérdései. Keresztek, szobrok, kápolnák. *Ház és Ember*, 6. évf. 219–226. p.

Bartke István

1989 A községek népességmegtartó képessége. In *Tervgazdasági Fórum*, 3. évf. 70–79. p.

Bárh János

1996 *Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyománya*. Kalocsa.

Bencsik János

1984 Kultúrelemek adaptálása és továbbéltetése a cigányság kultúrájában. In *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Szerk. Kunt Ernő–Szabadfalvi József–Viga Gyula. Miskolc, 297–305. p.

Bíró A. Zoltán és munkacsoportja

1991 Mentális környezet. *Janus*, 8. évf. 1. sz.

Bél Mátyás

1992 *Gömör vármegye leírása*. Debrecen. /Gömör Néprajza, 35./

Benkő Éva

1986 *Nagycsalád a Medvesalján*. Debrecen. /Gömör Néprajza, 4./

Borovszky Samu (szerk.)

é. n. *Magyarország vármegyéi és városai. Gömör-Kishont vármegye*. Budapest.

Borziné Bódi Irén

1996 *Szülőföldem Gömörfüge. Deportálásom története*. (Füge – Figa, magánkiadás.)

Csánki Dezső

1985 *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. Budapest.

Dányi Dezső

1977 Háztartás és család nagysága és struktúrája az iparosodás előtt Magyarországon. In *Történeti Statisztikai Tanulmányok* 3. Budapest, 105–215. p.

Dányi Dezső–Dávid Zoltán

1960 *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787)*. Budapest.

Dávid Zoltán

1957 Az 1715. évi összeírás. In *A történeti statisztika forrásai*. Szerk. Kovacsics József. Budapest, 145–199. p.

Dobrossy István–Viga Gyula

1978 Szerkezeti változások a falu gazdasági életében. In *Mátraderecske. Néprajzi Tanulmányok*. Szerk. Bakó Ferenc–Dobrossy István. Eger, 26–52. p.

Éger György

1990 A történeti Gömör déli részének társadalomstatisztikai jellemzői 1870–1980. *Regio*, 1. évf. 3. sz. 75–97. p.

Enyedi György

1983 *Földrajz és társadalom*. Budapest.

1987 Tér és társadalom. *Janus*, 1. sz. 2. köt. 1–10. p.

Erdei Ferenc

é. n. *A magyar paraszttársadalom*. Budapest.

Faggyas István

1988 *A Sajó és a Szuha vidékének kisnemessége*. Debrecen. /Gömör Néprajza, 16./

Faragó Tamás

1983 Háztartás, család, rokonság. *Ethnographia*, 94. évf. 216–254. p.

Farkas Ottó

A „legmunkanélkülibb” falu. *Új Szó*, 1997. 5. 29. 2. p.

Fehér Ágnes

1982 A hagyományos családmódel átalakulása egy bihari falu (Tépe) társadalmában. *A Bihari Múzeum Évkönyve*. Szerk. Héthy Zoltán. Berettyóújfalú, 253–259. p.

Fejős Zoltán

1996 Kollektív emlékezet és az etnikai identitás megszerkesztése. In *Magyarságkutatás 1995–1996*. Szerk. Diószegi László. Budapest, 125–139. p.

Fél Edit

1940 A társaságban végzett munkák Martoson. *Néprajzi Értesítő*, 33. évf. 361–379. p.

1944a *A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson*. Érsekújvár.

1944b *Egy kisalföldi nagycsalád társadalom-gazdasági vázlata*. Érsekújvár.

2001 A magyar népi társadalom életének kutatása. In *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai*. Szerk. Hofer Tamás. Pozsony, 323–370. p.

Felhő Ibolya

1957 A Mária Terézia úrbérrendezése során készült adatfelvételek. In *A történeti statisztika forrásai*. Szerk. Kovacsics József. Budapest, 200–223. p.

Fényes Elek

1851 *Magyarország geographiai szótára*. Pest.

1837 *Magyarországnak, s' a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. Pest.

Fodor Ferenc

1930 *Egy palóc falu életrajza*. Budapest.

Fónai Mihály–Filepné Nagy Éva

2002 Egy megyei romakutatás főbb eredményei. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. *Szociológiai Szemle*, 3. sz. 91–115. p.

S. Forgón Szilvia

Ahol megállt az élet. *Vasárnap*, 1992. 4. 24. 6. p.

Fosztó László

2003 Szorongás és megbélyegzés: a cigány–magyar kapcsolat gazdasági, demográfiai és szociokulturális dimenziói. In *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. Szerk. Bakó Boglárka. Budapest, 83–109. p.

Fügedi Márta

1988 *A gyermek a matyó családban*. Miskolc.

Für Lajos

1965 Jobbágyföld– parasztföld. In *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában I.* Szerk. Szabó István. Budapest, 33–139. p.

Gaál Imre

2001 *Száz év Tornalja történetéből. (1848–1948)*. Pozsony.

Gál Zoltán–Roskó Péter–Schmidt Andrea

2004 A Felvidék története. In *A Kárpát-medence régiói 2. Dél-Szlovákia*. Szerk. Horváth Gyula. Budapest–Pécs, 27–77. p.

Garda Dezső

1998 *A faluközösségtől a közbirtokosságig. Gyergyóújfalu monográfiája*. Csíkszereda.

Gazda Klára

1980 *Gyermekvilág Esztelneken*. Bukarest.

Gyönyör József

1989 *Államalkotó nemzetiségek*. Pozsony.

Hall, Edward T.

1987 *Rejtett dimenziók*. Budapest.

Havas Gábor

2004 A kistelepülések és a romák. In *A cigányok Magyarországon*. Összeáll. Kemény István. Budapest, 163–205. p.

Havas Gábor–Kemény István–Kertesi Gábor

1998 A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. *Kritika*, 3. sz. 31–33. p.

Heller Ágnes

1996 *A szégyen hatalma*. Budapest.

Horváth Zoltán

1972 A községi önkormányzat és a parasztság. In *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914*. Szerk. Szabó István. Budapest, 565–615. p.

Hoóz István

1992 A határmenti települések elnéptelenedése. *Statistikai Szemle*, 70. évf. december, 1005–1017. p.

Hógye István–Seresné Szegőfi Anna–Tóth Péter

1983 *B– A– Z Megye Történeti Helységnévtára 1870–1983*. Miskolc. /B-A-Z Megyei Levéltári Füzetek, 16–18./

Hunfalvy János (szerk.)

1867 *Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása*. Pest.

Ila Bálint

1942–1976 *Gömör megye*. 1–4. köt. Budapest.

Illésy János

1902 *Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás*. Budapest.

Janics Kálmán

1992 *A hontalanság éve. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*. Pozsony.

Jávor Kata

1978 Kontinuitás és változás a társadalmi és tudati viszonyokban. In *Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához*. Szerk. Bodrogi Tibor. Budapest, 295–375. p.

Jósvai Gizella

1976 Az erdő haszonvétele Erdőhorvátiban. In *Foglalkozások és életmódok. (Válogatott tanulmányok honismereti szakkörök és kutatók munkáiból)*. Szerk. Dobrossy István. Miskolc, 159–169. /A Miskolci HOM Néprajzi Kiadványai, 7./

Kállay István

1983 A nemesi közbirtokosság. *Levéltári Közlemények*, 54. évf. 1–2. sz. 101–147. p.

Katona Judit

1996 Nemzeti sztereotípiák és a néprajz. In *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. (Az 1995-ben megrendezett konferencia anyaga)*. Szerk. Katona Judit–Viga Gyula. Miskolc, 59–67. p.

Kemény István–Janky Béla

2003 A cigány nemzetiségi adatokról. *Kisebbségkutatás*, 12. évf. 2. sz. 309–315. p.

Keményfi Róbert

- 1998 *A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai rajza. A vegyes etnicitás és az etnikai határ kérdése.* Debrecen. /Gömör Néprajza, 50./
- 1999 Etnikai besorolás és statisztika. Elvi alapvetés a gömöri cigányok három évszázados jelenlétének vizsgálatához. *Regio*, 10. évf. 1. sz. 137–156. p.
- 2003 Etnikai besorolás és statisztika. Elvi alapvetés a gömöri cigányok három évszázados jelenlétének vizsgálatához. In *A kisebbségi tér változatai.* Szerk. Keményfi Róbert. Budapest, 118–134. p.

Kérészy Zoltán

- 1942 *Községi közigazgatásunk alaptörvényének (1871. XVIII.) előzményei.* Budapest.

Kiss Antal

- 1999 Gazdálkodási magatartás és történeti háttér. In *Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére.* Szerk. Ujváry Zoltán. Debrecen, 165–174. p.

Kivonat a baraccai kanonika vizitációból (1814, 1859). Kézirat a plébánia irattárában, Baraca.

Kocsis Károly–Kovács Zoltán

- 1991 A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza. In *Cigánylét.* Szerk. Utasi Ágnes–Mészáros Ágnes. Budapest, 78–105. p.

Korcsmáros László

- 1994 Kiűzetés a társadalomból? *Szabad Újság*, 1994. 5. 18. 4. p.

Kósa-Szánthó Vilma

- 1980 A rokonságterminológia városiasodásának folyamata. In *Népismereti dolgozatok.* Szerk. Faragó József–Kós Károly. Bukarest, 147–158.

Kotics József

- 2006 *Gazdasági stratégiák és magatartások. A tradicionális gazdálkodói mentalitás továbbélése mai gazdálkodási formákban.* Debrecen.

B. Kovács István

- 1991 A Vály-völgyi népélet történeti rajza. In *Vály-völgy.* Szerk. B. Kovács István. Pozsony–Rimaszombat–Felsővály, 31–121. p. /Népismereti Könyvtár, 1./
- 1994 *Baracai népköltészet. Tóth Balázné Csák Margit előadásában.* Pozsony–Budapest. /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, 25./
- 1999 Jegyzetek a gömöri magyar nép táji-kulturális tagolódásáról. *A Gömör-Kishonti Múzeumegyesület Évkönyve II.* 1995–1997. Összeáll. Hízsnyan Géza. Rimaszombat, 112–132. p.

Kovács Katalin

- 1992 Urbanizáció alulnézetből. In *Tér– Idő– Társadalom. Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek.* Szerk. Tóth József. Pécs, 272–299. p.

Kresz Mária

- 1949 A hagyományokba való belenevelődés egy paraszt faluban. In *Néprajzi tanulmányok.* Szerk. Ortutay Gyula. Budapest, 53–92. p.

Kunt Ernő

1982 Temető és társadalom. In *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10.* Szerk. Hoppál Mihály–Novák László. Budapest, 243–256. p.

Ladányi János–Szelényi Iván

1997 „Ki a cigány?” *Kritika*, 12. sz. 3–6. p.

Lajos Árpád

1979 *Nemesek és partiak Szuhafőn*. Miskolc.

Lampl Zsuzsanna

2000 Romakérdés magyar szemmel (avagy hogyan látja a szlovákiai magyar közvélemény az ún. roma problematikát). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2. évf. 2. sz. 31–66. p.

László Gyula

1982 A temetők jelképvilága. In *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10.* Szerk. Hoppál Mihály–Novák László. Budapest, 13–17. p.

László Béla

2004 A magyar oktatásügy. In *Magyarok Szlovákiában (1989–2004). Összefoglaló jelentés. A rendszerváltástól az Európai Unió csatlakozásig*. 1. köt. Szerk. Fazekas József–Hunčík Péter. Somorja–Dunaszerdahely, 183–246. p.

Lexicon Universorum Regni Hungariae Locorum Populosorum. 1773.

Liszka József

2002 *A szlovákiai magyarok néprajza*. Budapest–Dunaszerdahely.

J. Lőrinczi Réka

1981 *A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai*. Bukarest.

Mács József

1986 *Obor Blžskej doliny. Balog-völgyi óriás*. Pozsony.

Maksay Ferenc

1973 Parasztnemesi gazdálkodás Szentgálon (1700–1848). I–II. *Agrártörténeti Szemle*, 15. évf. 13–38, 235–300. p.

Manga János

1979 *Palócföld*. Budapest.

Második katonai felmérés 1852. Hadtörténelmi Térképtár, BIXa 1142.

Mezey Barna (szerk.)

1986 *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban (1422–1985)*. Budapest.

Dr. Mihályfalusi Forgon Mihály

1997 *Gömör-Kishont vármegye nemes családjai*. Rimaszombat.

Molnár Imre

- 1993 Kényszermagyarok. A Csehszországba került magyarok II. világháború utáni történetének fejezetei. *Új Mindenes Gyűjtemény 10.* Összeáll. Veres Géza. Pozsony, 75–95. p.

Molnár Imre–Varga Kálmán

- 1992 *Hazahúzott a szülőföld.* Budapest.

Morvay Judit

- 1966 A had és a nemzetség fogalmának körülhatárolása. *Ethnographia*, 77. évf. 481–494. p.
1956 *Asszonyok a nagycsaládban.* Budapest.

Nádasi Éva

- 1987 Falu és közösség. *Tér és Társadalom*, 1. évf. 3. sz. 67–77. p.

Nagy Benjámin

- 1960 *A társadalmi szervezet befolyása egy palóc falu építészetére.* Debrecen, 67–95. p. /Műveltség és Hagyomány, 1–2./

Nagy Janka Teodóra

- 1998 *Jogi néphagyományok két gömöri faluban.* Debrecen. /Gömör Néprajza, 51./

Nagy Ludovicus

- 1828 *Notitiae politico – geographico – statisticae in clyti regni Hungariae.* Budae.

Nagy Molnár Miklós

- 1990 *Adatok Száraz-völgy falvainak erdőbirtoklásához és erdőhasználatához.* Debrecen, 117–125. p. /Gömör Néprajza, 26./
1985 A medvesalji községek gazdasági jellegű falun kívüli kapcsolatai. Debrecen, 133–147. p. /Gömör Néprajza, 1./

Nemes Nagy József

- 1998 *A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba.* Budapest.

Niedermüller Péter

- 1981 Térformák és térhasználati szabályok a falusi kultúrában. *Kultúra és Közösség*, 5. évf. 75–84. p.

Novák László

- 1999 Gömör megye településnéprajzi viszonyai. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 38. Szerk. Veres László–Viga Gyula. Miskolc, 903–927. p.

Oláh Sándor

- 1996a Szimbolikus elhatárolódás egy település cigány lakói között. In *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról.* Szerk. Gagy József. Csíkszereda, 207–225. p.
1996b Cigány–magyar kapcsolatok. (A többségi magyarság cigányképének vizsgálata Homoródmáson). In *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról.* Szerk. Gagy József. Csíkszereda, 184–207. p.

Paládi-Kovács Attila

- 1981 Kismemesek és utódai a paraszti társadalomban. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* 7. Szerk. Szivircsek Ferenc. Salgótarján, 167–175. p.
1982 *A Barkóság és népe*. Miskolc.

Pápay Zsuzsa

- 1989 *Rang, párválasztás, közvélemény*. Budapest.

Pesty Frigyes

- 1864 *Helységnévtár*. Kézirat. MOL.

Petercsák Tivadar

- 1999 Az állattartás szabályozása két dél-hevesi közbirtokosságban. In *Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére*. Szerk. Ujváry Zoltán. Debrecen, 237–243. p.

Pintér István

- 1986 *Dél-Gömör településnéprajza*. Debrecen. /Gömör Néprajza, 2./

Pintér Sándor

- 1880 *A palócokról*. Budapest.
1909 A palóc család otthona. *Néprajzi Értesítő*, 10. évf. 200–207. p.

Pusko Gábor

- 2004 Romák és parasztok– fehérek és cigányok. Néhány alapvetés a roma/nem roma egymás mellett élés problematikájához Tornalján az ezredforduló környékén. In *Acta Ethnologica Danubiana* 5–6. Az Etnológiai Központ Évkönyve. Szerk. Liszka József. Komárom–Dunaszerdahely, 57–81. p.

Révay József

- 1942 *Kismemesek Tajnán. Adatok egy felvidéki falu és egy társadalmi réteg történeti monográfiájához*. Budapest.

Rubinek Gyula (szerk.)

- 1911 *Magyarországi gazdaczímtár*. Budapest.

Ruitz Izabella

- 1965–66 A parasztfjúság társas élete a Bódva vidékén (1880–1950) II. *Ethnographia*, 76–77. évf. 573–601, 93–117. p.

Sárkány Mihály

- 1980 „Közösség” szócikk. In *Magyar Néprajzi Lexikon*. 3. köt. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest, 330. p.

Selmeczi Kovács Attila (sajtó alá rend.)

- 1975 *Reguly Antal palóc jegyzetei*. 1857. Eger.

Simon Attila

- 2004a Legionárius telepítések Dél-Szlovákiában a két háború közötti időszakban. *Századok*, 138. évf. 6. sz. 1361–1380. p.

- 2004b Cseh és szlovák kolonisták betelepítése Dél-Gömör falvaiba a két háború közötti időszakban. *Gömörország*, 5. évf. 1. sz. 40–45. p.
- 2004c (összeáll.) *A szlovákiai magyarok történetének válogatott bibliográfiája*. Somorja–Dunaszerdahely.

Simonffy Emil

- 1965 A parasztföld és a tagosítás. In *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában*. 1. köt. Szerk. Szabó István. Budapest, 207–260. p.

Špiesz, Anton

- 1985 Západná časť gemerskej stolice v čase urbárskej regulácie Márie Terézie. *Obzor Gemera*, 16. évf. 3. sz. 165–169. p.

Šutaj, Štefan

- 1995 A Beneš-dekrétumok a magyar kisebbségek történeti tudatában. *Regio*, 5. évf. 1–2. sz. 185–192. p.

Szabó István

- 1941a A jobbágy megnemesítése. *Turul*, 1–2. füzet, 11–21. p.
- 1941b Nemesség és parasztság Werbőczy után. In *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. Szerk. Eckhardt Sándor. Budapest, 44–80. p.

Szabó István–Szabó László

- 1977 Az Ipoly-völgy népi társadalma. In *Börzsöny*. Szerk. Ikvai Nándor. Szentendre, 443–486. p.

Szabó Károly

- 1993 A magyar–csehszlovák lakosságcsere története dióhéjban. *Új Minden Gyűjtemény* 10. Összeáll. Veres Géza. Pozsony, 95–113. p.

Szabó László

- 1973 A jászdózsai rokonsági rendszer. In *Jászdózsa és a palócság*. Szerk. Szabó László. Eger–Szolnok, 197–245. p.
- 1980 *A magyar rokonsági rendszer*. Debrecen.
- 1982a Csépa község társadalma. In *Csépa. Egy alföldi palóc kirajzás története és néprajza II*. Szerk. Barna Gábor. Eger–Szolnok, 229–278. p.
- 1982b *Kérdőív Abaúj népéletének kutatásához*. 3. *Társadalom*. Miskolc.
- 1985 Családszervezet és rokonsági terminológiák Északkelet-Magyarország különböző etnikumú csoportjainál. In *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Szerk. Szabadfalvi József–Viga Gyula. Miskolc, 69–75. p.
- 1989 A palócok társadalomnéprajza. In *Palócok 2*. Szerk. Bakó Ferenc. Eger, 237–417. p.
- 1993 *Társadalomnéprajz*. Debrecen.
- 1996 *A közösség fogalma*. Előadás „Társadalomnéprajz” (NR 117) tárgyból a Debreceni Egyetem (akkor Kossuth Lajos Tudományegyetem) Néprajzi Tanszékén, elsőéves hallgatóknak. 1996. március 18.
- 1997a A népi társasmunkák kutatása. In *A munka néprajza. Tanulmányok a magyar paraszti munka- és üzemszervezetről a 18–20. századból*. Debrecen, 11–32. p.

- 1997b A parasztüzem szervezetének néprajzi vizsgálata. In *A munka néprajza. Tanulmányok a magyar paraszti munka- és üzemszervezetről a 18–20. századból*. Debrecen, 291–315. p.
- 1997c A paraszti munkaszervezet mai formái. In *A munka néprajza. Tanulmányok a magyar paraszti munka- és üzemszervezetről a 18–20. századból*. Debrecen, 476–489. p.
- 1997d Család- és üzemszervezet Magyarország Dunán inneni részén. In *A munka néprajza. Tanulmányok a magyar paraszti munka- és üzemszervezetről a 18–20. századból*. Debrecen, 120–227. p.

Szendrey Ákos

- 1929 A közigazgatás népi szervei. *Népünk és Nyelvünk*, 1. évf. 26–38. p.
- 1936 A magyar nemzetségi szervezet emlékei. *Ethnographia*, 47. évf. 269–280. p.
- 1937a A társadalom érintkezési formái. *Ethnographia*, 48. évf. 372–385. p.
- 1937b A népi társadalom tagozódása. *Ethnographia*, 48. évf. 188–197. p.
- 1938a A népi élet társasösszejövetelei. *Ethnographia*, 49. évf. 124–138. p.
- 1938b A népi társasmunkák és társas összejövetelek. *Ethnographia*, 49. évf. 273–286. p.

Sztankó Péter

- 1999 *A mentális tér és a mozgástér viszonya. Esettanulmány a probléma elemzéséhez Zalkod példáján*. Kézirat.

Tabella Urbariales comitatus gömöriensis. Litt. A-B. Possessio Baracza. Magyar Országos Levéltár, C59 4166–4172/7.

Tagányi Károly

- 1919 *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*. Budapest.
- 1949 *A földközösség története Magyarországon*. Budapest.

Takács, Ladislav

- 2003 „Magyar voltál! Ezért!” Eperjes.

Tárkány Szűcs Ernő

- 1981 *Magyar jogi népszokások*. Budapest.

Tátrai Zsuzsanna

- 1981 Nagylányok szerepe a családi munkaszervezetben. *Ethnographia*, 92. évf. 74–89. p.

Tornalja és vidéke, 2005/7. sz.

Tóth István György

- 1984 Szabadosok és kisnemesek. In *Magyarország társadalmi a török kiűzésének idején*. Szerk. Szvircsek Ferenc. Budapest, 56–58. p.

Tóth Zoltán

- 1971 A belső integráció kérdéséhez. Egy parasztcsalád tevékenységszerkezete. *Társadalomtudományi Közlemények*, 1. évf. 2. sz. 65–117. p.

1997 *A települések világa.* Pécs.

Tönnies, Ferdinand

2004 *Közösség és társadalom.* Budapest.

Túrócs Endre

1996 Magyar–cigány viszony Kisbácsban. (Korreferátum Oláh Sándor előadásához.) In *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. (Az 1995-ben megrendezett konferencia anyaga.)* Szerk. Katona Judit–Viga Gyula. Miskolc, 263–265. p.

Ujváry Zoltán

1994 Bevezető gondolatok az interetnikus kapcsolatokkal összefüggő fogalmakról. In *Kapcsolatok és párhuzamok.* Debrecen, 7–17. p. /Folklór és Etnográfia, 78./

2001 (szerk.) *A gömöri magyarság néprajza I.* Debrecen.

Vadkerty Katalin

2001 *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről.* Pozsony.

Varga Gyula

1991 Társasmunkák a szatmári Szamosháton. In *Régió és kultúra. Tanulmányok Szatmár néprajzából Gunda Béla tiszteletére.* Szerk. Ujváry Zoltán. Debrecen, 165–185. p.

Varga János

1969 *A jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban.* Budapest.

Veres László

1978 A paraszti életrend szabályai Mátraderecskén. In *Mátraderecske.* Szerk. Bakó Ferenc–Dobrossy István. Eger, 119–130. p. /Néprajzi Tanulmányok./

Vuics Tibor

1993 Az „elcigányosodás” folyamata Baranyában. In *Kiút a válságból 2. Falukonferencia.* Szerk. Kovács Teréz. Pécs, 331–335. p.

Zalabai Zsigmond (szerk.)

1995 *Magyar jeremiád.* Pozsony.

Zsédényi Judit

1976 A tardi nő élete a családban és a faluközösségben. In *Foglalkozások és életmódok. (Válogatott tanulmányok honismereti szakkörök és kutatók munkáiból).* Szerk. Dobrossy István. Miskolc, 211–224. /A Miskolci HOM Néprajzi Kiadványai, 7./

Proces spoločenských a etnických premien v jednej gemerskej obci v priebehu 20. storočia

(Zhmutie)

1. Ciele štúdie, ohraničenie témy

Problematika vyľudňovania obcí sa dostala do stredobodu záujmu etnografie už na začiatku 20. storočia v súvislosti s jednodetným systémom v regióne Ormánság. Na vyľudňovanie drobných obcí, príznačné od polovice 20. stor. a s tým súvisiace iné činitele, tento jav neraz sprevádzajúce „pocigánštenie“, v Maďarsku upriamili pozornosť predovšetkým spoločensko-geografické výskumy, sústrediac sa predovšetkým na oblasť Zadunajska a Borsodu. Mnou skúmaná obec Barca by geograficky patrila k borsodskému regiónu, ale pri slovensko-maďarskej štátnej hranici leží na slovenskej strane. Národopisná veda pozná túto usadlosť na základe folklórnych výskumov. Dielo Istvána B. Kovácsa „*Barcai népköltészet Tóth Balázsné Csák Margit előadásában*“ (Ludová slovesnosť v Barci v podaní Margity Tóthovej-Csákovéj) vyšlo ako 25. zväzok edície *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény*.

Z údajov o sčítaní ľudu to síce nevysvitá, ale obyvateľstvo Barce sa v druhej polovici 20. stor. takmer úplne vymenilo. V prvom a druhom desaťročí 20. stor. v štyroch domoch bývajúce štyri cigánske rodiny (15– 20 osôb) sa nadnes rozrástli na 372 osôb. Súbežne s tým veľká časť necigánskych obyvateľov usadlosti (v Barci nazývajú túto kategóriu roľníkmi, maď. „*parasztok*“, v ďalšom aj ja budem používať tento výraz) – od roku 1940 spolu 374 osôb – sa odsťahovalo z dediny. Následkom toho „pocigánštenie“ je v prípade Barce výsledkom zložitého procesu. V rámci mojej práce som sa okrem výsledku tohto procesu snažila skúmať aj jeho detaily, jednotlivé zložky a v neposlednom rade aj ich vzájomné súvislosti.

Počas môjho výskumu som hľadala odpovede na nasledovné otázky:

- čo je príčinou výrazného ubývania roľníckeho spoločenstva
- či súvisí odchod z dediny s vonkajšími zásahmi, ktoré postihli obec
- odsťahovania sa z dediny znamenajú úplné roztrúsenie, alebo či odchádzajúci uprednostňujú isté cieľové lokality
- odkiaľ pochádza v Barci dnes väčšinu tvoriace cigánske obyvateľstvo
- či možno vystopovať ich objavenie sa v úradných, resp. v iných písomných prameňoch
- aký charakter vzťahov sa vytvoril medzi vedľa seba žijúcimi Cigánmi a roľníkmi.

Cieľom mojej práce je – z viacerých hľadísk nútene ohraničené - charakterizovanie približne jedného storočia života spoločenstva jednej obce. Napriek môjmu pôvodnému zámeru som nakoniec nemohla považovať za svoju úlohu kompletnú analýzu obyvateľstva, založenú na záznamoch v matrikách a na základe nich rekonštruovanie jednotlivých rodín, nakoľko do občianskych matrik (odvolávajúc sa na na Slovensku platný zákon o ochrane osobných údajov) mi nebolo umožnené do nich nahliadnuť. Cirkevné matriky zase z hľadiska obdobia po roku 1945 (kvôli tlakom politickej moci) nemožno považovať za úplne spoľahlivý prameň. Neusilovala som ani o to, aby som v celej úplnosti predstavila vzájomné stretnutia, navzájom o sebe vytvorený obraz, charakter a intenzitu vzájomných stakov dnes v Barci vedľa seba žijúcich dvoch etník. V poslednej časti mojej štúdie sa však okrajovo venujem aj tejto otázke, ktorá vzhľadom k svojmu charakteru (zodpovedá koncu celého procesu) sa nedá obísť.

2. Použité metódy, pramene

Pri písaní tejto práce som sa mohla opierať jednak o odbornú literatúru, jednak o vlastné výskumy. Charakter odbornej literatúry, ktorú som mala k dispozícii, bol v prípade všetkých troch väčších celkov mojej práce odlišný, avšak spoločným znakom všetkých troch typov bolo to, že konkrétne údaje o mnou skúmanej lokalite som z nich okrem jedného–dvoch prípadov čerpať nemohla. Pramene, ktoré som takto mala k dispozícii, som využila pri svojej práci ako analógie k mojim vlastným výsledkom, ako dodatok alebo ako metodický návod, či na zistenie predchádzajúcich udalostí. Neraz som (okrem národopisu) musela siahnuť aj k výsledkom iných vedných odborov. V niekoľkých prípadoch ma priviedol bližšie k prejednávaní istého čiastkového problému historický, spoločensko-geografický, štatistický alebo sociologický prístup. Okrem publikovaných prameňov (odbornej literatúry a údajov o sčítaní ľudu) som sa snažila využiť aj iné písomné pramene, cirkevné matriky. Väčšina mojich údajov je však výsledkom mojich vlastných výskumov. Pri písaní všetkých častí tejto štúdie som sa mohla operovať o údaje, pochádzajúce z môjho vlastného výskumu. V prípade prvých dvoch väčších celkov štúdie – prihladnuc na to, že sa v nich pojednáva o prvej polovici 20. stor. – mi veľmi pomohli starší, v úvode vymenovaní informátori. Od nich získané údaje pri viacerých témach (kolektivizácia, vysídlenie, reslovakizácia) možno – doteraz – považovať za jediný prameň o skúmanej obci. Podobne som získala ináč nezistiteľné údaje o obyvateľoch, ktorí sa odsťahovali z Barce, pretože úradná evidencia o nich (ani celkovo, ani menovite) nie je k dispozícii. Počas môjho výskumu som ich – s pomocou mojich informátorov – spočítala, spolu s ich rodinnými príslušníkmi. Popri prehľadných grafoch, spracovaných na základe tohto súpisu, aj pomocou mapy zobrazujem dnešnú „virtuálnu“ Barcu. (Mapy zhotovil István Balcsók.) K napísaniu ďalšej časti som rozšírila metodické prostriedky. Popri získavaní údajov od cielene vybraných informátorov som previedla aj výber vzorky spôsobom známym zo sociológie, snažiac sa tak podať reprezentatívny obraz o vzájomne o sebe vytvorených názoroch oboch etník. Charakteristiku etnického a generačného zloženia som založila na úplnom súpise domácností. Toto bolo charakteristické aj pre základ na zostavenie viacgeneračných, ale zďaleka nie v jednej domácnosti žijúcich cigánskych rodín, ktoré som použila v záujme „overenia“ podľa vekových skupín sa meniaceho prírodného počtu detí. Použitie taktiež akceptovateľných, ale náhodne získaných údajov, informácií (predovšetkým k znázorneniu odlišností, hraníc, tiahnucich sa medzi dvomi vedľa seba žijúcimi etnikami) mi umožnila moja pozícia výskumníka, pričom pozorovanie účastníka nie je totožné s pozorovacou účasťou.

3. Tézovité vymenovanie výsledkov

V prvej časti mojej práce sa zaoberám charakteristikou dedinskej spoločnosti, opisom každodenného života, v menšej miere sviatočných dní tu žijúceho spoločenstva. Prvý väčší celok pojednáva o charakteristických rysoch dedinskej spoločnosti do 1940-tych rokov. Túto časť som rozdelila na ďalšie jednotky podľa metódy, všeobecne známej v maďarskom národopise, a to na základe dotazníka, ktorý zostavil László Szabó pre výskum abovsko-novohradského ľudového života. Na základe vlastnej charakteristiky obyvateľov i zo skúmania vonkajších vzťahov vysvitá, že budovanie susedských vzťahov s väčšinou protestantských dedín silno obmedzovala rímskokatolícka viera Barce. Hoci pre túto obec neznamenali okolité dediny obvod pre uzavieranie manželstiev, predsa mala Barca určité vzťahy s väčšinou okolitých obcí, čo umožňovalo, že vie samú seba charakterizovať (aj) vo vzťahu k iným dedinám: v prvom rade vierovyznaním a pracoví-

tosťou. Medzi susednými obcami mala Barca relatívne väčší význam svojou farou a kostonom. Odlišne od väčšiny zemianskych obcí Gemerskej župy právne postavenie zemanov v Barci bolo zlučiteľné s ich katolíckou vierou. V súvislosti s vnútorným spoločenským členením som sa snažila podať obraz nielen o rozdieloch medzi niekdajšími poddanými a zemanmi, ale charakterizujem aj jednotlivé vrstvy, ktoré sa vytvorili z hľadiska vlastníctva pôdy, majetku. Členenie dedinskej spoločnosti bolo najmarkantnejšie práve z hľadiska rozdielov vo vlastníctve statkov. To, že toto evidovali, naznačuje, že z hľadiska jedného z najdôležitejších hodnotových merítok, posudzovania spoločensvom, to znamenalo predovšetkým funkciu znaku pre tú ktorú rodinu. Odchod za prácou do Ameriky „amerikázás“ sa dotklo aj Barce, avšak tým, že sa takmer každý vrátil domov, je zreteľná motivácia dočasného vystaňovalectva: získať významnejšiu pozíciu (t.j. viac pôdy) v rámci spoločensva, posudzujúceho na základe materiálnych hľadísk. Druhú organizujúcu silu dedinského spoločensva predstavuje ešte aj dnes združovanie na základe pokrvnosti, čiže organizácia rodiny a príbuzenský systém, pri ktorých rozoberám osobitosti jednak v názvoch, jednak v ich fungovaní. Veľkorodina i malá rodina bola na začiatku 20. stor. v Barce rovnako charakteristickou rodinnou formou. Aj to sa dá pomerne dobre sledovať, že autorita gazdu – ináč dobre známa aj z odbornej literatúry – sa zachovala aj v malej rodine. Význam pojmu pre veľkorodinu „had“ je síce už zahmlený, ale „inštitúcia“ samotná sa v prípade vonkajšieho „útoku“ aktivizovala, teda stala sa dočasnou organizačnou silou. Druhou „zvláštnosťou“ príbuzenského systému v Barci je mimoriadny význam umelého príbuzensva. Výber „kmotrov“ bol rozhodnutím na celý život. Jeho význam bol okrem iného v tom, že v rámci dedinského spoločensva dostať sa s niekým do kmotrovstva znamenalo aj šancu na posilnenie celej rodinnej siete cez jedinca, pozdvihnutie jeho pozície, pozitívny posun v jeho posudzovaní. Popritom kvôli tomu, že Barca je malá obec, pokrvné príbuzenstvo, doplnené touto formou umelého príbuzensva úplne popretkávalo celú dedinu, takže v sieti vzťahov bol každý s každým nejakým spôsobom spätý. Skúmajúc skupiny podľa pohlavia a podľa veku zisťujeme, že v organizácii malých obcí na takomto základe malo uzavretie manželstva rozhodujúcu úlohu. Počet spoločenských príležitostí, ktoré mali zábavnú funkciu, po uzavretí manželstva bol aj pre mužov silno obmedzený, v prípade žien však takmer úplne zanikli. Počas skúmania lokálnych vzťahov vysvitlo, že tie – v porovnaní s prípadmi iných usadlostí, známymi z odbornej literatúry – nie sú príliš intenzívne, avšak existujúce mali vždy pozitívne znamenie. Na ich udržanie dotýční členovia spoločensva vždy veľmi dbali. Prehľad organizačných foriem práce sa s väčším dôrazom pripája k zisteniam odbornej literatúry, pretože touto témou (a organizáciou hospodárstva) sa napriek dobrej preskúmanosti celej bývalej Gemerskej župy nikto nezaoberal, jedinou výnimkou je László Szabó. Pri svojej práci som sa tiež pridrižovala interpretácie Lászlóa Szabóa, predstavenie foriem organizácie práce som postavila na jeho systéme: okrem jednoduchkej kooperácie, individuálnych a rodinných prác charakterizujem a na základe príčiny vzniku spoločných foriem aj triedim kolektívne vykonávané práce. Spomedzi charakteristík organizácie práce vynikne osobitosť, daná situáciou Barce, že úplne chýba námezdná práca. Je nápadná a zdanlivo bez príčiny skutočnosť, že v našom prípade absentujú aj práce charakteru vzájomnej výpomoci. Na to moji informátori aj bez opýtania podali vysvetlenie, že táto forma bola nezlučiteľná s tým koncentrovaním sa na vlastný zisk, vlastnú prácu, ktoré charakterizovalo barcovské rodiny už aj v 1940-tych rokoch. Chod jednotlivých foriem organizácie hospodárstva prezentujem na hospodárení štyroch rodín, ktoré majú rôzne veľký statok a rozdielne právne postavenie. Za osobitosťami organizácie hospodárstva stojí jednoznačne rozdielna mentalita jednotlivých rodín. Porovnávajúc s údajmi z iných usadlostí, známymi z odbornej literatúry, výsledky mojich výskumov v Barci podporujú názor Lászlóa Szabóa,

podľa ktorého formy organizácie práce a hospodárstva takisto vykazujú regionálne odlišnosti ako ostatné oblasti kultúry. Preto sú vhodné na to – ako istý výsek kultúry – aby pomocou výsledkov príslušných vedeckých výskumov sme s ich pomocou charakterizovali skupiny, oblasti, usadlosti. V súvislosti s organizáciou obce a vládňucimi právnymi vzťahmi, súhlasne s názormi mojich informátorov môžeme konštatovať, že Barca bola v prvej polovici 20. stor. regulovaná a upravená dedina. Moje údaje vykazujú, že každá čiastková oblasť mala svojho zodpovedného predstaviteľa, ktorí v záujme správneho chodu úplne zosúladiли svoju činnosť.

Prvá časť pojednávania teda charakteristikou ľudovej spoločnosti, sústredenej okolo jednotlivých uzlových bodov ukazuje taký obraz Barce, že výsledkom zdravého pomeru majetkového rozvrstvenia bola skutočne úspešná hospodársko-spoločenská spolupráca. Obec ako spoločenstvo tvorilo jeden „okrúhly“ celok, vrstva najchudobnejších a najbohatších, resp. tých, ktorí sa nachádzali medzi nimi, sa šťastlivo vzájomne dopĺňovali v spolupráci na hospodárskom základe, ktorej centrom bola práca. Na neskoršie vyľudňovanie v tejto dobe poukazovalo len to, že v rodinách najväčších gazdov (slúžili za vzor aj iným) sa vo väčšine prípadov narodilo len jedno dieťa. Aj v tejto dobe sa už niektoré rodiny odsťahovali z Barce, avšak toto ešte nenadobudlo nebezpečné rozmery. Aj o vysťahovaní sa do Ameriky vysvitlo, že slúžilo len ako prostriedok k pozdvihnutiu, prevažná väčšina tých, ktorí skúsili šťastie, sa vrátila.

Druhý väčší celok sa zaoberá tými spoločensko-politickými zásahmi (v čase zachytiteľnom spomienkami informátorov), ktoré pretvorili obec ako spoločenstvo i ako bydlisko. Medzi nimi ako prvé bolo objavenie sa slovenských rodín, ktoré sa usídlili v 1920-tych rokoch na samotách, taňách, patriaciach k dedine. Ako sa to preukázalo pri mojom výskume, tento jav skutočne nemožno hodnotiť rovnako ako objavenie sa maďarských rodín z regiónu Medvešského pohoria (Medvesalja)? Zo súmiania záznamov v matrike jednoznačne vysvitlo, že slovenské rodiny obec neprijala medzi seba, maďarským rodinám sa však podarilo vpraviť sa do spoločenstva obce. Príčinou tohto rozdielu nebola bezpodmienečne chýbajúca spoločná reč, ale to, že kým životný štýl maďarských rodín z Medvešského pohoria sa takmer zhodoval so životom obyvateľov Barce, teda bol známy, vypočítateľný, zatiaľ život slovenských rodín bol úplne odlišný. Druhá svetová vojna mala v Barci 14 obetí. Napriek tomu, že tu šlo o ľudské životy, oveľa tragickejším sa ukázalo byť vysídlenie a reslovakizácia. Toto bola prvá príležitosť, keď obec „na vlastnej koži“ cítila, že nevie zasiahnuť do formovania vlastného osudu. Spomienky na túto tému sa v posledných piatich-desiatich rokoch síce rozmnožili, ale rozprávanie jedného môjho informátora z Barce o prípade jeho vlastnej rodiny – myslím – že možno považovať za dôležitý prameň. V rade vonkajších zásahov nasledovala potom kolektivizácia v roku 1953. Spoločenstvo, ktoré malo v predchádzajúcich rokoch už otrásenú sebadôveru, ju prijala pomerne pozitívne. Toto však nevysvetľuje v prvom rade zmierenie sa s danou skutočnosťou, ale aj to, že rodinné hospodárenie považovali nezávisle od tohto pod určitou veľkosťou statku v Barci za nerentabilné (toto už zdôrazňovali moji informátori počas rozhovorov o spoločenskom rozvrstvení dediny, že „z osminy“ sa nedá vyžiť.) Po počiatočnom odpore a ťažkostiach sa asi po uplynutí 4 rokov hospodárenie družstva začalo meniť zo stratového na ziskové. V tomto počiatočnom období vedúci predstavitelia družstva vyšli vlastne z vedúcej gazdovskej vrstvy v dedine. Hoci predseda družstva nebol vždy najväčším gazdom, vždy riadili tí, ktorí mali aj svoje súkromné hospodárstvo úspešné. Približne dve desaťročia existencie družstva možno nazvať príbehom o úspechu. Nič to nedokazuje lepšie ako obraz obce Barca, ktorej domy ešte aj dnes odzrkadľujú tvár dediny zo 60-70-tych rokov. Okrem niekoľkých obytných domov boli všetky postavené v období existencie roľníckeho družstva, všetky

nesú na sebe aj typické znaky tohto obdobia. Úspechy hospodárenia pocítili aj rodiny, materiálne napredovanie už nezviditeľňovali rozširovaním vlastníctva pôdy, ale pre dedinské spoločenstvo ho jednoznačne prezentovali modernizovaním obytných domov.

Zrušenie družstva roku 1976 bol tým javom, ktorý spoločenstvo obce nevedelo začleniť do svojho života, do jeho poriadku. Po skúsenostiach a poučeníach z reslovakizácie, kolektivizáciu relatívne dobre prijímajúca dedina sa tak dostala do stavu úplnej neistoty (ani takto nie je dobre, ani inak). Na dôvažok takmer v rovnakom čase obec administratívne propojili k Fige a tým z nej urobili podriadenú obec. Grafy, zhotovené na základe tabuliek v prílohe ukazujú, koľko ľudí potom obec stratila, koľkí sa odsťahovali. Po celý čas som vykazovala zvlášť ženy a zvlášť mužov, totiž v prípade žien aj vydaj mohol spôsobovať a spôsoboval ich odsťahovanie. Pri vyhodnotení údajov som preto počet odsťahovaných žien ani nebrala do úvahy.

Z prehľadu vývoja každoročného počtu odsťahovaných je však zrejmé, že - na rozdiel od hodnotenia Barcanov - tento proces sa nezačal v 1970-tych rokoch. Pokiaľ neberieme do úvahy ženy, prehľad odsťahovaných mužov dosiahol viackrát špičku už aj 1950-tych a 1960-tych rokov. V žiadnom prípade teda nemôžeme tvrdiť, že výlučným dôvodom odsťahovania z dediny bolo včlenenie družstva do štátneho majetku a strata administratívnej samostatnosti obce. Spoločenstvo počas mnohých desaťročí spolužitia diktoval svojim členom tvrdú súťaž, takmer už neľudské pracovné tempo. Práve preto by bolo neprípustné, aby výsledky napätia práce neurobili pre členov spoločenstva zjavnými, viditeľnými, pre ich kontrolu zrozumiteľnými. Tí, ktorí sa do tejto súťaže nechceli zapojiť, alebo nechceli žiť svoj starý životný štýl na podnet vonkajších vplyvov v zmenenej forme, tí sa odsťahovali už v 1950-tych rokoch. K vytvoreniu vlny odsťahovania v 1980-tych rokoch bolo potrebné aj niečo iné. Viac dedín je okolo Barce, ktorých história sa vyvíjala podobne, postihli ju podobné „úder“, predsa sa však nevyľudnili. Tu môžeme hovoriť o tom, že odsťahovanie a s tým spojená kúpa bytu sa stala novým prostriedkom súťaženia. (Veď už ani zveľaďovanie vlastníctva pôdy, ani výstavba domu, ani bohatá svadba nemohli byť prostriedkom, tieto už prekonalí.). V tomto prípade jedna abstraktná norma (materiálno-spoločenský vzostup) sa konkretizovala vo forme odsťahovania sa. Poslednú vlnu odsťahovaní - podľa môjho názoru - môžeme vysvetľovať predovšetkým týmto. Spoločenská kontrola sa teda vzťahovala na to, či je schopná (predovšetkým finančne) tá ktorá rodina sa odsťahovať. To bolo už len sprievodným javom tohto súťaženia, že sa ním ukončil rozpad niekdajšieho roľníckeho spoločenstva. To, že nakoľko nebolo jedno, ktorá bola cieľová usadlosť, je jasné z prehľadu nových bydlísk tých, ktorí sa z obce odsťahovali. Najviac obyvateľov Barce sa odsťahovalo do Rimavskej Soboty a do Tornale, dvoch rovnako vzdialených miest od ich obce. To je dôležité aj preto, aby nebola neprekonateľne veľká fyzická vzdialenosť, aby sa nedostali úplne von zo svojho vzájomného obzoru, ale aspoň tak dôležité bolo, aby nová usadlosť bolo mesto.

Opirajúc sa o fakty, uvedené v druhom väčšom celku som zistila, že príčinou odsťahovaní a takéhoto stupňa vyľudnenie môže byť len súčasné pôsobenie viacerých činiteľov, v žiadnom prípade to nemôže byť len jeden jav. To je však napriek tomu isté, že tento proces sa stal nezvratným v rokoch po zrušení roľníckeho družstva, rovnako ako to, že demografická dynamika roľníckeho spoločenstva nebola slabá, „len“ pod vplyvom odsávacích síl stúpila usadlosť na cestu etnickej reorganizácie.

Tretia časť tejto práce sa zaoberá vytvorením dnešného etnického obrazu obce. Aj z odbornej literatúry dobre známy problém „pocigánštenia“ je v prípade Barce dôsledkom, sprievodným javom doteraz prejednávaných procesov. Zároveň s nimi sa obyvatelia cigánskej kolónie na okraji dediny presťahovali do vyprázdnených domov. Do 1970-tych rokov sa ich počet podstatne zvýšil, svoj obytný priestor rozšírili smerom do dediny na každú možnú stranu.

V dôsledku toho niekdajší cigánsky rad aj zanikol, dnes každá osoba cigánskeho pôvodu žije v intraviláne obce. Niekoľko cigánskych rodín, ktoré tu žili na začiatku 20. storočia sa nadnes rozmnožilo na 372 osôb. Tento vzrast neznamená prisťahovalcov z iných usadlostí do Barce, ale to, že sa barcovské rodiny rozmnožili do takejto miery. Pokiaľ skonštruujeme rodokmeň dnes tu žijúcich viacgeneračných cigánskych rodín, zistíme, že týchto viac ako 300 osôb predstavuje 12 viacgeneračných rodín. Pretože mentálny obraz je v prípade roľníkov a Cigánov rôzny, obe etniká na úrovni vedomia v podstate nežijú v tej istej usadlosti. Tento rozdiel sa ukazuje vo využívaní tak verejných ako i súkromných priestorov. Všetdné dni prežívané vedľa seba môžeme charakterizovať nielen jednoznačným etnickým zaradením a sebazaradením, ale aj pomerne dôkladným vzájomným poznaním. Vo vzájomnom vzťahu dvoch etník sme svedkami vplyvu dávnejších etnických pomerov spred päťdesiatich rokov, čiže stôp vplyvu silného roľníckeho spoločenstva. Zanedbateľný počet zmiešaných manželstiev naznačuje, že niekoľkodesaťročné skúsenosti mali za následok nielen spoznanie druhého etnika, ale aj uvedomenie si medzi nimi sa tiahnucej hranice. Toto môže byť jedným z vysvetlení dodnes bez etnických konfliktov prebiehajúceho vzájomného spolužitia.

Dnes v Barci žijúcich 61 necigánskych osôb tvorí okýptené spoločenstvo, „nevyprodukuje“ ani elitu, potrebnú k životaschopnému riadeniu obce. Neviažu ich k sebe bezpodmienečne rodinné, príbuzenské vzťahy, takýmto spôsobom sa viažu skôr už k odsťahovaným. Vedľa nich žijúci Cigáni však neznamenajú pre nich porovnávací bod. Ich hodnotový systém, spôsob života nemajú na roľníkov vôbec žiadny vplyv, ten nemal ani v dobe ešte početnej roľníckej vrstvy.

Oproti tomu o Cigánoch možno všeobecne povedať, že hodnotový systém roľníkov na nich má aký-taký vplyv. Toto môžeme vidieť nielen z „poroľníčtenia“ ich životného štýlu, nielen z klesajúceho počtu detí, ale zdôrazňujú to aj pri vzájomných rozhovoroch a stretnutiach. Možno to vysvetľovať aj niekoľkodesaťročným spolužitím, že – v protiklade s obyvateľmi iných cigánskych dedín – sa dištancujú, urobia všetko pre to, aby nemuseli prijať cudzích Cigánov.

Cigánsko-roľnícky vzťah ešte aj pri dnešných etnických pomeroch (alebo napriek nim) možno nazvať asymetrickým. Roľníci zaobchádzajú s Cigánmi spôsobom, zafixovaným pred 50-60 rokmi, tak ako v dobe, keď tvorili necelých 10 % obyvateľov obce. Vyvstáva však otázka, či sa skutočne hodí pre tento vzťah výraz asymetria, totiž Cigáni aj sami prijímajú tento náhľad.

Počas desaťročí, strávených v jednej usadlosti v navzájom o sebe vytvorených obrazoch oboch etník nesilneli negatívne rysy, ale vzájomné poznanie. To samozrejme neznamená idylu bez treníc, len toľko, že každý vie, kde sú hranice a nechce ich prekročiť.

Podľa môjho názoru nie náhodou „opadne“ z Barce niekoľko nápadov štátneho riešenia rómskeho problému. Tu stojíme oproti takej jemne vypracovanej praxi vzájomného spolužitia, s takou obmenou „nevyliešenosti ale predsa funkčnosti“, ktorou pohnúť (či už pozitívnym alebo negatívnym smerom) vonkajší zásah bez fyzického donútenia sotva vie.

Obyvatelia tejto, pre vonkajšieho pozorovateľa vo viacnásobne nevýhodnej situácii sa nachádzajúcej obce presne poznajú, cítia ťažkú, takmer bezvýhodiskovú situáciu svojej usadlosti. Predsa však vlastnia jedinečný, neopakovateľný, pre iných nedosiahnuteľný „poklad“: nikto nemôže o nich tvrdiť, že že majú predsudky voči druhému etniku. Niekoľkodesaťročné skúsenosti v spolunažívaní toto úplne vylučuje.

Prekladala Ida Gaálová

The process of ethnic and social re-arrangement in the life of a village in Gömör during the 20th century

(Summary)

1. The objective of the treatise and the definition of the theme

The problem of depopulating villages attracted attention of ethnography as early as the beginning of the 20th century for the only-childism in Ormánság. The depopulation of small villages from the middle of the 20th century connecting with other factors and the phenomenon of „gipsyzing” in Hungary attracted attention of social geographical researches focusing mainly on Transdanubia and Borsod. The researched settlement, Baraca would connect to Borsod geographically, but lies on the Slovakian side of the border. Ethnography knows the village by folklore researches. István B. Kovács's book, *Baracai népköltészet Tóth Balázné Csák Margit előadásában (Baraca Folk Poetry In The Interpretation of Mrs Balázs Tóth Margit Csák)* was published in 1994 as the 25th volume of *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény (New Collection of Hungarian Folk Poetry)*.

It is not proved from the datas of censuses, but the population during the second half of the 20th century almost completely altered. Four gipsy families lived in four houses (15-20 persons) in the 1910s and 1920s, but by now their number has increased to 372 persons. Parallely most of its non-gipsy inhabitants (in Baraca this category is called peasant, so further on I use this expression) – from 1940 374 persons – moved away. Consequently in the case of Baraca the „gipsyzing” is the reason of a complex process. During my work I tried to analyse beside the result of this process its details, components and finally their general effect.

During my research I looked answers for the following questions:

- What is the reason of the dynamic decrease of the peasant community?
- Does the migration relate to the outside interference to the village?
- Does the migration mean total dispersion, or shows certain ways, or certain destinations were advantaged?
- Where are the gipsies who form the majority in Baraca from?
- Can their emergence be traced in official or other written sources?
- What kind of contacts formed between the gipsies and peasants living next to each other?

The purpose of my study is to characterize extensively almost 100 years of the life of the village as community, which was strongly limited in several points of view. Despite my original aim eventually I could not fulfill the study of the whole population based on registrations, and from that results the reconstruction of the families, because I wasn't allowed to research the registers (alleged to the Slovakian law of data protection). The datas after 1945 of church registers cannot be regarded as wholly accurate sources (according to the restraining of political authorities). I neither attempt to show at completeness the encounters of two ethnic groups now living next to each other in Baraca, their forming notions of each other, the character and frequency of their contacts. Nevertheless I shortly deal with this issue in the end of my paper, for it is unavoidable by its nature (meets the end of the process).

2. Methods, sources

During the writing my treatise on the one hand I relied on the literature, and on the other hand on my own research. The nature of the literature is different according to the three main parts of my work, but the mutual character of the three different types is that I couldn't find concrete datas – apart from one or two exceptions – on the settlement I analysed. So the disposable sources were used as parallels to my researches, as additions or methodological examples, precedents. I needed the results of other (beside ethnography) sciences in several times. In few cases historical, social geographical, statistical, sociological approaches drew me near the dealing with particular problems. Beside the published written sources (literature, censuses) I tried to apply other written sources and church registers as additions. However most of the datas are from the results of my own researches. I could rely on my results during the writing of my treatise at every section. In the case of the first two major sections – regarding they deal with the first half of the 20th century – older informants, listed in the introduction, helped me. So far the information having from them can be seen as only sources in several themes (establishing the farmers' agricultural co-operative, relocation, reslovakization) on the analysed settlement. Similarly I got information (unavailable in other way) dealing with persons who moved away from Baraca, because official records on them are not at disposal (neither cumulatively nor namely). During my researches – with the help of my informants – I counted them together with their family members. Beside the synoptic charts made from the draft I also represent on map the present day „virtual” Baraca (the maps were edited by István Balcsók). I enlarged the methodological armoury during the writing the next section. Beside interviewing the expediently chosen informants I tried to give representative sample of the forming notions of each other of the two ethnic groups with the tools of sampling known from sociology. The characterization of the ethnic and generational composition in the settlement based on the whole census of the household. This also meant the base of the composition of multi-generational gipsy families who do not live in the same household, and it was used to „confirm” the characteristic child-number, which variable generation by generation. The use of estimable but random datas, information was enabled (chiefly to model the differences and border between the two ethnic groups living next to each other) by my researcher position, the observing attendance which can not be referred to the attendant observant.

3. The thesis-like specification of the results

In the first section of my treatise I show the character of the village society, the everyday life of the community, and to a lesser extent their feasts. The first longer part treats the features of the village society until 1940s. This part is divided into further units which is well-known in the Hungarian ethnography, according to the structure of the questionnaire made for the research of the popular life of Abaúj by László Szabó. It emerges from the self-characterization and the analysis of outside connections that making of connection with neighbouring mainly Calvinist villages was strongly limited by the catholic faith of Baraca. Even if not the neighbouring settlements formed its marrying area, Baraca had some connections with most of that villages, it could make possible to characterize itself compared with others (too): firstly with religiousness and diligence. Among its Calvinist neighbours with its vicarage and church had relatively high importance. In contrast to the most of the lower noble settlements in the historical county Gömör the legal status of the lower nobles in Baraca got on well with their Roman Catholic religion. In connection

with the inner social articulation of the village I attempted to show not only the differences between the former villain and lower nobles, but I characterize the classes formed in the point of view of estate and property. The articulation of the village society mainly apprehensible in the case of the differences of estates. The fact that it was kept in evidence shows that it was the most important measure of value and in point of social discretion it firstly had the function of a sign for the families. Baraca was touched by the emigration to America but as most of the emigrants returned, the motivation of the temporary emigration can be seen: obtaining the position of a higher rank (i.e. more land) in the community which judge in the point of wealth. The other directing force of the village community is the aggregation based on blood and kindred i.e. the family institution and the system of kindred whose features of naming and function are analysed. The large and small families were common in Baraca in the beginning of the 20th century. It is also well traced that – otherwise this is well known from literature – the potency of the husbandman remained in the small family. The meaning of the puissance faded, but the „institution” activated in the time of outside „attack”, so it proved temporarily organizing force. The other „peculiarity” of the system of kindred in Baraca was the extraordinary importance of mock-kinship. The choosing of the „crony” was a decision for life. Beside that its importance was in a village society getting in a crony-relation with someone meant a chance to strengthen the net of family relations through the individual, heighten the position and shift the estimation into positive direction. Therewith for the smallness of Baraca the kindred completed with mock-kinship interwove the whole village, in the net of relations everyone related to everyone in some way. Analysing the groups of sex and age it can be established that the marriage has the role of watershed in organizing such interim small communities. After that the communal occasion with the function of amusement in the case of men becomes strongly limited, but in the case of women almost ceases. Surveying the local relations it came to light that they are – compared with the case of other settlements known from literature – not too intense, but positive. The members of the community take precious good care of maintaining that. The outline of the forms of work-organizations connects more emphatically to the statements of the literature, because in spite of the well-researched of county Gömör this subject (and business-organization) was not dealt with, László Szabó is the only exception. In the course of my work I followed László Szabó’s interpretation, I constructed the show of work-organizations according to his system: I characterize not only the simple co-operations, individual and family work, but I also aggroup the joint-work according to the reasons of forming the fellowships. Among these features of work-organization emerges a specialty for the situation of Baraca, the total lack of wagedwork. The lack of voluntary co-operative help is prominent and seemingly without reason. My informants gave reason for that without question that this form is incompatible with the concentration on the own benefit and own work, which featured the families in Baraca as early as the 1940s. I demonstrate the function of business-organization forms with the help of farming of four different families with different extent of land and legal status. Behind the nature of business-organizations the mental differences of families can be seen in each case. Comparing with datas on other settlements known from literature, my research results in Baraca confirm the estimation of László Szabó, who expressed that the forms of work- and business-organizations show regional variations like other fields of culture. That’s why they – as a slice of culture – are fit to characterize groups, regions and settlements in the possession of appropriate research results. It can be estimated that in conformity with the opinions of my informants on the village-organization and ruling legal system, Baraca was a well-controlled and well ordered village in the first half of the 20th century.

My datas show that each field had its own responsible, who wholly harmonized their activities for the sake of function.

The first part of the treatise shows an image of Baraca characterizing the life of folk life formed around junctions and from that it can be seen that the healthy proportioned articulation based on wealth caused a really successful economical –social co-operation. The village as a community formed a „rounded” whole, the levels of poorest and the richest, and the ones between them favourably complemented each other in the co-operation based on economy and work. The later depopulation in this period was denoted by only-childism in most of the families of the biggest landowners (which gave example). Families moved away from Baraca even in this time, but it didn't take dangerous dimensions. Emigrating to America was established that it served only as a tool of rise, and most of the persons trying their fortune returned.

The second main section deals with the social –political interventions (from time memorial) which remodelled the village as a community and domiciliation. Among them the first was the appearance of Slovak families settled down in the waste around the village in 1920. As it became certain for me during the research, this phenomenon can not be estimated in the same way as the appearance of Hungarian families from Medvesalja. Analysing the register entries it unequivocally turned out that the village did not admit the Slovak families, but the Hungarian families could integrate. The reason of this dissimilarity was not necessarily the lack of mutual language, but the lifestyle of families from Medvesalja almost completely the same as the families' in Baraca, so it could be familiar and could be estimated, whereas the Slovak families' had absolutely different. There was 14 victims of the second World War from Baraca. Despite the fact that it meant human lives, in the community's point of view the translocation and the reslovakization proved greater shock. This was the first time when the village had the bitter experience of the fact that it could not be able to intervene to form its own fortune. The number of recollections of the subject has increased in the last 5 –10 years, but the story of one of my informants from Baraca on his family I think, has value as a source. Establishing the farmers' agricultural co-operative was the following outside intervention in 1953. In the previous years the community lost its self-confidence, but positively accepted the forming of the co-operative. The account for that may not only be the acquiescent attitude, but the farming was considered unsuccessful under a certain extend of land in Baraca. (This was emphasized during conversations about the aggregation of the village society by my informants, it is impossible to live within an „eighth”.) After the initial resistance and difficulties, after about 4 years, the farming turned from ungainful to gainful. In this period the leaders of the co-operative emerged basically from the the leading farmer class of the village. If the chairman wasn't always the biggest farmer, the actual leaders were whose private farmings were also successful. The approximately two decades history of the co-operative can be designated as history of success. It can not be proved better than with the image of Baraca, its buildings show the face of the 1960s and 1970s. Apart from few homes, all of the houses were built in the time of the co-operation, all of them bear marks of the peculiarity of that period. Families also sensed the success of the farming, the material growing was not indicated unequivocally to the community by the extension of the domain, but the modernization of homes.

The abolishment of the co-operative in 1976 was the phenomenon what the community could not fit in its life and order. In the possession of the instruction of reslovakization the village which accepted quite well reached the state of doubtfulness (that way does not good, nor the other). In addition, almost at the same time the village was administratively annexed to Füge, was made it subordinate. I fortified the description of

these processes with numerical particulars. Graphs made of tables in the appendix exemplify how many persons were lost the village, how many moved off after these processes. All along I managed separately the men and the women, because in the case of women the marriage could and can cause the migration. For that, estimating the datas I did not take the number of their migration into consideration.

Regarding the annual shaping of the migrations it is noteworthy that they did not begin in the 1970s, despite the estimation of the persons in Baraca. If we ignore women the survey of the migrated men shows several peaks in the years of 1950s and 1960s. So we can not state that the sole reason of migrations was the co-operative join to the state estate, and the loss of the administrative independence of the village. During the many decades of living together dictated tight competitions, almost inhuman work-speed. For that it would have been disallowable for the members of the community not to make visible, apparent and interpretable for the controll the reasults of their hard work. Who did not want to take part in this competition, or did not want to live the new form of their old familiar life changed by outside effects, they moved off as early as in the 1950s. The forming of the other wave of the migration was also needed something else. There are several other villages around Baraca which history were similar, and got similar strikes, but did not depopulate. Here we can mention that the migration and the accompanied home purchase became the tool of the competition. (For the extension of the domain, house building or the rich espousal weren't the tool anymore, they were already exceed.) In this case an abstract norm (financial –social rise) concretized in the guise of migration. The last wave of the migrations – in my opinion – can be explained mainly by this element. The communal control dealt with the migration of the families (primarily financially), the dissolution of the former peasant community was inseparable from this contention. The fact that the target settlement wasn't all the same can be seen from the survey of the new homes of the migrated persons. Most of the migrated people targeted two towns exactly the same distance from Baraca: Rimaszombat and Tornaalja. It was important not to be the physical distance insuperable and not to be out of each others eyeshot, but it was also expected to be the new settlement a town.

I developed, supported by the materials stated in the second main section, that the reason of the migrations and such degree of depopulation must have been the effect of several factors, not an only phenomenon. However it is certain that the process became irreversible after the years of closing the co-operative, similarly the demographic dynamic of the peasant community wasn't „forceless”, but under the influence of suction force the settlement stepped on the way of ethnic re-arrangement.

The third section of the treatise deals with the forming of the present ethnic aspect of the settlement. The problem of „gipsyzizing” as well-known in the literature in the case of Baraca is the result and outgrowth of the above treated processes. Parallely the former inhabitants of the gipsy row at the village-end moved to the tenantless houses. By the 1970s their number considerably increased, they extended their living space into every possible direction in the village. The former gipsy row then disappeared and today all the gipsy persons live in the inner district of the village. Only few gipsy families were in the first decades of the 20th century, but by now their number has increased to 372 persons. This increase does not mean settling down in Baraca from other places, this means that families in Baraca increased. If we draw the family trees of the present multi-generation gipsy families, we can find that more than 300 persons are from 12 multi-generation families. As the mental image of the village is different in the cases of peasants and gipsies, the two ethnic groups in the level of consciousness do not live in the same set-

tlement. This difference can be seen in the use of public and private places. The everyday of the living together can be characterized by not only definite ethnic classification and self-classification, but we can feature it if we have a relatively thorough knowledge of each other. In the relation of the two ethnic groups we can experience the influence of the ethnic rates of fifty years back, namely the traces of the influence of the strong peasant community. The insignificant number of mixed marriages mark that the experiences of several decades resulted in not only the cognition of the other ethnic group but resulted in awakening to the consciousness of the margin between them. It could be the reason of the living together with the lack of ethnic conflicts so far. Today the 61 persons in Baraca form a truncated community and this community is not even able to „create” their own elite which is necessary for the viable administration. Ties of family and kindred not necessarily link them each other, rather they link to the already moved off persons this way. However the gipsies living next to them do not mean base of comparison. Their scale of values and manners do not affect the peasants at all, and it can be seen even in the case of populous peasant community.

On the other hand it can be remarked on gipsies in general that they are slightly affected by peasants’ scale of values. It can be clear not only by their „peasanting” manners, not only by the decreasing number of gipsy children, but they declare in the course of interviews and meetings. It can be also explained by the many-decades coexistence – on the contrary to the gipsy inhabitants of other villages – that they mark themselves off from stranger gipsies, and they do their best not to accept them.

The gipsy –peasant relation can be named asymmetrical even in the frames of today ethnic ratio (or despite that). The peasants deal with gipsies the very same way as it became fixed 50-60 years ago, when the gipsy population consisted less than 10% of the entire population of the village. The question may arise, whether the expression asymmetrical fit to that relation, because gipsies themselves accept this point of view.

During the decades of coexistence, in the forming a notion of each other of the two ethnic groups not the negative features increased, but the knowledge of each other. Naturally this does not mean idyll without friction, but everyone knows where is the border and no one wants to cross it.

I am of opinion that not accidentally effectless the governmental ideas of solving the gipsies’ problems in Baraca. Here we face a finely wrought practise of coexistence, the form of „not to solve, but yet operating”, which can be hardly shifted (to positive or negative direction) without outside interference, physical force.

The village seems to be in cumulatively disadvantageous position for the outside spectators, and its hard, nearly hopeless condition and estimation are accurately known and felt by its inhabitants. However they have the possession of the unique, unreproducible, inaccessible „treasure” of communal experience: no one can state that they have prejudice against the other ethnic group. It is absolutely excluded by the experience of several decades of coexistence.

Translated by Nándor Szebenyi

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Fórum inštitút pre výskum menšín
P. O. Box 52
931 01 Šamorín
WEB: www.foruminst.sk
E-mail: forum@foruminst.sk

Gecse Annabella
Az etnikai és társadalmi átrendeződés folyamata
egy gömöri falu 20. századi életében
Első kiadás
Felelős kiadó: Tóth Károly
Sorozatszerkesztő: Liszka József
Nyelvi szerkesztő: Török Tamás
Borítóterv: R. Juhász József
Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography, Érsekújvár
Kiadó: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja
Nyomta: Expresprint, Partizánske
Somorja, 2007

Annabella Gecse
Proces spoločenských a etnických premien
v jednej gemerskej obci v priebehu 20. storočia
Prvé vydanie
Zodpovedný: Károly Tóth
Redaktor edície: József Liszka
Jazykový redaktor: Tamás Török
Návrh obálky: R. Juhász József
Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography, Érsekújvár
Vydal: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín
Tlač: Expresprint, Partizánske
Šamorín, 2007
ISBN 978-80-89249-13-8

A 20. század a legtöbb közép-európai település történetében visszafordíthatatlan változásokat hozott. Az apró falvak népességét különösen érzékenyen érintette – több más jelenség kíséretében – a közelükben fekvő nagyobb városok vonzása. A folyamatszerű összhatás némely falu életében előregedést, máshol elnéptelenedést, néha pedig a népesség szinte teljes kicserélődését okozta. Baraca az utóbbiak közé tartozik. A falu lakosságának száma az utóbbi száz évben lényegében nem változott. A hivatalos adatokból ugyan nem derül ki, de a parasztok 10%-os kisebbségbe, a cigányok pedig 90%-os többségbe kerültek. Hová tűnt a falu korábbi népessége? Mikor, miért vesztette el a település megtartó erejét? Milyen eredetű cigány népesség él ma Baracán? Miért nevezik magukat és egymást cigánynak, nem romának, és parasztnak, nem magyarnak? Mi az oka annak, hogy az etnikai feszültségeket inkább szító, mint békítő korban viszonylag konfliktusmentesen él egymás mellett a két népesség? A könyv ezekre a kérdésekre keresi a választ.

249 Sk

ISBN 978-80-89249-13-8

